

11.2018

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Όψεις Κοινωνικής Κινητικότητας στην Ελλάδα της Κρίσης

Μάνος Ματσαγγάνης, Αντρέα Πάρμα, Αλέξανδρος Καρακίτσιος

Νοέμβριος 2018

Ομάδα έργου

Ο **Μάνος Ματσαγγάνης** είναι καθηγητής δημόσιας οικονομικής στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής και Αστικών Σπουδών (Εργαστήριο Κοινωνικής Πολιτικής) του Πολυτεχνείου του Μιλάνου. Ήταν επιστημονικός υπεύθυνος της μελέτης. Η τελική μορφή της γράφτηκε το καλοκαίρι του 2018, όταν ήταν επισκέπτης ερευνητής στο Κέντρο για τη Μελέτη της Ευρώπης του Πανεπιστημίου της Βοστώνης.

Ο **Αντρέα Πάρμα** είναι ερευνητής στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής και Αστικών Σπουδών (Εργαστήριο Κοινωνικής Πολιτικής) του Πολυτεχνείου του Μιλάνου. Η συμβολή του στη μελέτη ήταν η ανάλυση των δεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) και του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP).

Ο **Αλέξανδρος Καρακίτσιος** είναι οικονομικός αναλυτής στο Συμβούλιο Οικονομικών Εμπειρογνομών. Η συμβολή του στη μελέτη ήταν η ανάλυση των δεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Περιεχόμενα

1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
2	ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (2003-2014)	13
	2.1. Συγκριτική Στατική.....	14
	2.2. Το Μέγεθος των Εισοδηματικών Απωλειών Ανά Κατηγορία.....	15
	2.3. Οι Μεταβολές της Σύνθεσης των Άκρων της Εισοδηματικής Κατανομής.....	25
	2.4. Η Εξέλιξη των Εισοδηματικών Μεριδίων Ανά Δεκατημόριο.....	30
3	Η ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ	33
	3.1. Δυναμική Ανάλυση.....	34
	3.2. Ανακατατάξεις της Εισοδηματικής Κλίμακας στην Περίοδο της Κρίσης.....	35
	3.2.1. Εισοδηματικές Μεταβολές (2009-2012).....	35
	3.2.2. Κερδισμένοι και Χαμένοι (2009-2012).....	43
	3.3. Ανακατατάξεις της Εισοδηματικής Κλίμακας στην Περίοδο προ Κρίσης.....	45
	3.3.1. Εισοδηματικές Μεταβολές (2004-2007).....	45
	3.3.2. Κερδισμένοι και Χαμένοι (2004-2007).....	47
	3.4. Ανακατατάξεις της Εισοδηματικής Κλίμακας σε Μια Προηγούμενη Περίοδο.....	49
	3.4.1. Εισοδηματικές Μεταβολές (1994-1997).....	49
	3.4.2. Εισοδηματικές Μεταβολές (1998-2001).....	50
	3.5. Δυναμικές Εκτιμήσεις της Ανισότητας και της Φτώχειας.....	52
	3.5.1. Εκτιμήσεις της Ανισότητας με Βάση το «Μόνιμο Εισόδημα».....	52
	3.5.2. Εκτιμήσεις της «Επιμονής» της Φτώχειας.....	54
	3.6. Δείκτες Εισοδηματικής Κινητικότητας.....	57
	3.7. Η Εισοδηματική Κινητικότητα σε Άλλες Χώρες.....	59

4	ΑΛΛΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	65
4.1.	Η Εργασιακή Κινητικότητα.....	66
4.1.1.	Η Εξέλιξη της Απασχόλησης Ανά Κατηγορία.....	66
4.1.2.	Οι Μετακινήσεις Από την Απασχόληση στην Ανεργία.....	68
4.1.3.	Οι Μετακινήσεις Από την Ανεργία στην Απασχόληση.....	71
4.1.4.	Η Εξέλιξη των Αμοιβών.....	76
4.2.	Η «Νέα Μετανάστευση».....	80
4.3.	Η Διαγενεακή Κινητικότητα.....	83
5	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	86

Πίνακες

Πίνακας 2.1: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Φύλο Και Ηλικία (2003-2014).....	16
Πίνακας 2.2: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Αριθμό Παιδιών (2003-2014).....	17
Πίνακας 2.3: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2003-2014).....	18
Πίνακας 2.4: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Επαγγελματική Κατηγορία (2009-2014).....	19
Πίνακας 2.5: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Ένταση Απασχόλησης (2009-2014).....	21
Πίνακας 2.6: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Βαθμό Πληθυσμιακής Πυκνότητας (2003-2014).....	22
Πίνακας 2.7: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Καθεστώς Κατοικίας (2003-2014).....	22
Πίνακας 2.8: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Εθνικότητα (2003-2014).....	23
Πίνακας 2.9: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο (2003-2014).....	30
Πίνακας 3.1: Μετακινήσεις Μεταξύ Εισοδηματικών Δεκατημορίων (2009-2012).....	57
Πίνακας 3.2: Μετακινήσεις Μεταξύ Εισοδηματικών Δεκατημορίων (2004-2007).....	57
Πίνακας 3.3: Δείκτες Εισοδηματικής Κινητικότητας (2004-2012).....	58
Πίνακας 3.4: Σχετική Αναλογία Συμμετοχής Των Συνταξιούχων Στον φτωχό Πληθυσμό Στη Νότια Ευρώπη (2009-2014).....	60
Πίνακας 3.5: Η Εισοδηματική Κινητικότητα στη Νότια Ευρώπη (2004-2012).....	64
Πίνακας 4.1: Οι Μεταβολές στην Απασχόληση (2008-2016).....	67

Διαγράμματα

Διάγραμμα 2.1: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Φύλο (2003-2014)	16
Διάγραμμα 2.2: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2003-2014).....	17
Διάγραμμα 2.3: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Αριθμό Παιδιών (2003-2014).....	18
Διάγραμμα 2.4: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2003-2014).....	19
Διάγραμμα 2.5: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Επαγγελματική Κατηγορία (2009-2014).....	20
Διάγραμμα 2.6: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Ένταση Απασχόλησης (2009-2014).....	21
Διάγραμμα 2.7: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Βαθμό Πληθυσμιακής Πυκνότητας (2003-2014)	22
Διάγραμμα 2.8: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Καθεστώς Κατοικίας (2003-2014).....	23
Διάγραμμα 2.9: Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Εθνικότητα (2003-2014).....	24
Διάγραμμα 2.10: Σχετική Αναλογία Στο Φτωχότερο 20% Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2003-2014).....	26
Διάγραμμα 2.11: Σχετική Αναλογία Στο Φτωχότερο 20% Ανά Επαγγελματική Ομάδα (2009-2014).....	27
Διάγραμμα 2.12: Σχετική Αναλογία Στο Πλουσιότερο 10% Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2003-2014).....	28
Διάγραμμα 2.13: Σχετική Αναλογία Στο Πλουσιότερο 10% Ανά Επαγγελματική Ομάδα (2009-2014).....	28
Διάγραμμα 2.14: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο (2003-2014).....	30
Διάγραμμα 2.15: Εισοδηματικά Μεριδία Ανά Δεκατημόριο Και Λόγοι Εισοδηματικών Μεριδίων (2003-2014).....	31
Διάγραμμα 3.1: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (2009-2012)	36
Διάγραμμα 3.2: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (2009-2012).....	37

Διάγραμμα 3.3: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο (2009-2012): Δεδομένα Τύπου Πάνελ Και Διαστρωματικά	38
Διάγραμμα 3.4: Μεταβολή Φορολογηθέντος Εισοδήματος Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (2008-2012).....	42
Διάγραμμα 3.5: Μεταβολή Φορολογηθέντος Εισοδήματος Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (2008-2012).....	43
Διάγραμμα 3.6: Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2009 (2009-2012).....	44
Διάγραμμα 3.7: Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2012 (2009-2012).....	44
Διάγραμμα 3.8: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (2004-2007).....	46
Διάγραμμα 3.9: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (2004-2007).....	46
Διάγραμμα 3.10: Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2004 (2004-2007).....	47
Διάγραμμα 3.11: Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2007 (2004-2007).....	48
Διάγραμμα 3.12: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (1994-1997).....	49
Διάγραμμα 3.13: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (1994-1997).....	50
Διάγραμμα 3.14: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (1998-2001).....	51
Διάγραμμα 3.15: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (1998-2001).....	51
Διάγραμμα 3.16: Συντελεστής Gini: Ετήσιο Και «Μόνιμο» Εισόδημα (2004-2007 Και 2009-2012).....	53
Διάγραμμα 3.17: Συντελεστής Gini: Ετήσιο Και «Μόνιμο» Εισόδημα (1994-1997 Και 1998-2001).....	53
Διάγραμμα 3.18: Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (2009-2012).....	54
Διάγραμμα 3.19: Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (2004-2007).....	55
Διάγραμμα 3.20: Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (1994-1997).....	56
Διάγραμμα 3.21: Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (1998-2001).....	56
Διάγραμμα 3.22: Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Στη Νότια Ευρώπη Ως Ποσοστό (2009-2012).....	61
Διάγραμμα 3.23: Συντελεστής Gini Στη Νότια Ευρώπη: Ετήσιο Και «Μόνιμο» Εισόδημα (2004-2007 Και 2009-2012).....	63
Διάγραμμα 4.1: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Φύλο (2008-2016).....	68
Διάγραμμα 4.2: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2008-2016).....	68

Διάγραμμα 4.3: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2008-2016).....	69
Διάγραμμα 4.4: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Κλάδο Οικονομίας (2008-2016).....	69
Διάγραμμα 4.5: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Τομέα (2008-2016).....	70
Διάγραμμα 4.6: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Καθεστώς Απασχόλησης (2008-2016).....	71
Διάγραμμα 4.7: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Μέγεθος Επιχείρησης (2008-2016).....	71
Διάγραμμα 4.8: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Φύλο (2008-2016).....	72
Διάγραμμα 4.9: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2008-2016).....	73
Διάγραμμα 4.10: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2008-2016).....	74
Διάγραμμα 4.11: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Α νά Καθεστώς Απασχόλησης (2008-2016).....	74
Διάγραμμα 4.12: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Τομέα (2008-2016).....	75
Διάγραμμα 4.13: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Κλάδο Οικονομίας (2008-2016).....	75
Διάγραμμα 4.14: Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Μέγεθος Επιχείρησης (2008-2016).....	76
Διάγραμμα 4.15: Εξέλιξη Μέσου Μηνιαίου Μισθού Ανά Ηλικιακή Ομάδα: Άνδρες (2009-2017).....	76
Διάγραμμα 4.16: Εξέλιξη Μέσου Μηνιαίου Μισθού Ανά Ηλικιακή Ομάδα: Γυναίκες (2009-2017).....	77
Διάγραμμα 4.17: Μεταβολές Μέσου Μηνιαίου Μισθού Ασφαλισμένων ΙΚΑ (2009-2014).....	78
Διάγραμμα 4.18: Μεταβολές Διάμεσου Μηνιαίου Μισθού Ασφαλισμένων ΙΚΑ (2009-2014).....	79
Διάγραμμα 4.19: Μετανάστευση Από Και Προς Την Ελλάδα (1991-2016).....	81
Διάγραμμα 4.20: Μετανάστευση Από Την Ελλάδα Ανά Εθνικότητα (2008-2016).....	81

1. Εισαγωγή

Η συζήτηση για την οικονομική κρίση και τις επιπτώσεις της στην ελληνική κοινωνία είναι συχνά ισοπεδωτική, σαν οι επιπτώσεις αυτές να ήταν ίδιες για όλους. Αυτό συσκοτίζει την πραγματικότητα και εμποδίζει τη χάραξη κατάλληλων δημόσιων πολιτικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι παρότι όλες οι διαθέσιμες μελέτες υπογραμμίζουν ότι οι εισοδηματικές απώλειες ήταν σαφώς μικρότερες για τους συνταξιούχους από ό,τι για τους εργαζόμενους και ιδίως για τους ανέργους, η κυβερνητική δράση φαίνεται να παραμένει δέσμια παρωχημένων αντιλήψεων για τις προτεραιότητες της κοινωνικής πολιτικής.

Το αντικείμενο της μελέτης που ακολουθεί είναι η κοινωνική κινητικότητα στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης.

Το σημείο εκκίνησης είναι η υπόθεση ότι η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών δεν βιώθηκε με ομοιόμορφο τρόπο από όλες τις κοινωνικές ομάδες. Η κατανομή εισοδήματος δεν μετακινήθηκε απλώς παράλληλα προς τα κάτω. Κάποιοι (κατά τεκμήριο οι συντριπτικά περισσότεροι) είδαν το εισόδημά τους να μειώνεται, κάποιοι να μένει σταθερό, κάποιοι άλλοι (έστω λίγοι) ακόμη και να αυξάνεται. Η μείωση του εισοδήματος δεν ήταν εξίσου εκτεταμένη για όλους: κάποιοι έχασαν μεγάλο μέρος του προηγούμενου εισοδήματός τους, κάποιοι άλλοι μικρότερο. Επίσης διαφορετικό ήταν το χρονικό προφίλ της εισοδηματικής απώλειας: κάποιοι διατήρησαν τα προηγούμενα εισοδήματά τους για περισσότερο χρόνο ή τα αναπλήρωσαν νωρίτερα, κάποιοι άλλοι βρέθηκαν με χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο επί μακρότερον. Το συνδυασμένο αποτέλεσμα όλων αυτών είναι οι ανακατατάξεις στην εισοδηματική κατανομή: όσοι διατήρησαν ή αύξησαν τα εισοδήματά τους, ή απλώς υπέστησαν μικρότερες μειώσεις από τους υπόλοιπους, είδαν τη σχετική θέση τους να βελτιώνεται.

Η κινητικότητα στην απασχόληση υπήρξε εξίσου ενδιαφέρουσα. Κάποιοι έχασαν τη δουλειά τους, κάποιοι συνέχισαν να εργάζονται. Κάποιοι από τους τελευταίους κράτησαν την προηγούμενη δουλειά τους, κάποιοι άλλοι άλλαξαν δουλειά. Κάποιοι εξακολούθησαν να εργάζονται με πλήρη απασχόληση, κάποιοι άλλοι με μερική απασχόληση (πραγματική ή εικονική). Κάποιοι πέρασαν από τη μισθωτή εργασία στην αυτοαπασχόληση

(πραγματική ή εικονική). Όσοι άλλαξαν δουλειά άλλαξαν εργοδότη, αλλά ενδεχομένως και θέση, τομέα, τοποθεσία. Οι μετακινήσεις στην αγορά εργασίας ήταν από την απασχόληση στην ανεργία, αλλά επίσης από εντός σε εκτός εργατικού δυναμικού, εν μέρει λόγω συνταξιοδότησης (συχνά πρόωρης), αλλά και με την έννοια της «αποθάρρυνσης» (άνεργοι που δεν καταγράφονται ως τέτοιοι επειδή δεν ψάχνουν πια για δουλειά, επειδή πιστεύουν ότι δεν μπορούν να βρουν). Μετακινήσεις προς την αντίθετη κατεύθυνση σημειώνονται επίσης, καθώς νέες γενιές εισέρχονται στην αγορά εργασίας, κάποιοι ως εργαζόμενοι, άλλοι ως άνεργοι. Η επιμήκυνση του χρόνου σπουδών λόγω των ζοφερών προοπτικών απασχόλησης είναι άλλη μια πτυχή της κινητικότητας στην απασχόληση.

Η κινητικότητα για κάποιους είχε γεωγραφικό χαρακτήρα: από τη μία πόλη στην άλλη, από την πόλη στην ύπαιθρο, από την Ελλάδα στο εξωτερικό ή και το αντίθετο. Η «νέα μετανάστευση» για κάποιους ήταν παλιννόστηση στη χώρα από την οποία είχαν παλαιότερα φτάσει στην Ελλάδα, για κάποιους άλλους υπήρξε επιλογή αναζήτησης ενός καλύτερου μέλλοντος μακριά από τον τόπο τους. Τα χαρακτηριστικά όσων μετανάστευσαν διέφεραν από εκείνα των υπολοίπων που παρέμειναν στη χώρα.

Σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου, η κοινωνική κινητικότητα γίνεται συνήθως αντιληπτή ως διαγενεακή κινητικότητα. Εδώ το βασικό ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό οι ευκαιρίες που ανοίγονται σε κάθε πολίτη προσδιορίζονται από την καταγωγή του (το εισόδημα, το μορφωτικό επίπεδο, την κοινωνική τάξη των γονέων του). Σε μια κλειστή κοινωνία, η συσχέτιση μεταξύ του εισοδήματος (ή του μορφωτικού επιπέδου, ή της κοινωνικής τάξης) κάθε πολίτη με το εισόδημα (ή το μορφωτικό επίπεδο, ή την κοινωνική τάξη) των γονέων του είναι μεγάλη. Όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η συσχέτιση, τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα ένα παιδί που μεγάλωσε σε οικογένεια χαμηλού εισοδήματος ή χαμηλής μόρφωσης να αποκτήσει υψηλό εισόδημα ή υψηλή μόρφωση – και, αντιστοίχως, τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα ένα άλλο παιδί που μεγάλωσε σε οικογένεια υψηλού εισοδήματος ή υψηλής μόρφωσης να βρεθεί τελικά με χαμηλό εισόδημα ή χαμηλή μόρφωση. Όταν το εισόδημα ή η μόρφωση κάθε πολίτη εξαρτώνται από την κοινωνική τάξη από την οποία προέρχεται (δηλαδή όταν ένα πλουσιόπαιδο είναι προορισμένο να πετύχει, όσο μέτριας ευφυΐας και περιορισμένων ικανοτήτων και αν είναι, και όταν ένα φτωχόπαιδο είναι καταδικασμένο να αποτύχει, όσο έξυπνο και εργατικό και αν είναι), η διαγενεακή κινητικότητα είναι μικρή.

Το κύριο ερώτημα που πραγματεύεται διεξοδικά η παρούσα μελέτη είναι η κινητικότητα των εισοδημάτων.

Η Ενότητα 2 είναι αφιερωμένη στη συγκριτική στατική ανάλυση των διαστρωματικών δεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC). Τα δεδομένα αυτά είναι δια-

θέσιμα για ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ατόμων και νοικοκυριών κατά την περίοδο 2003-2014. Η ανάλυσή τους μας επιτρέπει να εξετάσουμε τις μεταβολές της κατανομής εισοδήματος στα χρόνια της κρίσης, να εντοπίσουμε τις κοινωνικές κατηγορίες που υπέστησαν τις μεγαλύτερες εισοδηματικές απώλειες, να διερευνήσουμε τις αλλαγές στη σύνθεση των δύο άκρων της κατανομής (δηλ. του πληθυσμού των φτωχών και των πλουσίων αντιστοίχως), και να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των εισοδηματικών μεριδίων ανά δεκατημόριο, καθώς και των δεικτών ανισότητας που βασίζονται σε αυτά.

Η Ενότητα 3 συνιστά το δυναμικό μέρος της μελέτης μας: επικεντρώνεται στην ανάλυση δεδομένων τύπου πάνελ, τα οποία παρακολουθούν το ίδιο δείγμα ατόμων και νοικοκυριών στον χρόνο. Τα δεδομένα αυτά προέρχονται επίσης από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC), στην οποία το δείγμα ατόμων και νοικοκυριών που παρακολουθούνται σε βάθος χρόνου ανανεώνεται κατά το ένα τέταρτο κάθε έτος (rotating panel). Γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι η μέγιστη περίοδος για την οποία έχουμε δεδομένα για το ίδιο άτομο και νοικοκυριό είναι τα τέσσερα έτη. Ως προσφορότερη για τη μελέτη του φαινομένου της εισοδηματικής κινητικότητας στην Ελλάδα της κρίσης επιλέξαμε την τετραετία 2009-2012, συγκρίνοντας την με την τετραετία 2004-2007, καθώς επίσης και με τα παλαιότερα δεδομένα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP) για την οκταετία 1994-2001.

Η Ενότητα 4 πραγματεύεται τρεις επιπλέον όψεις του φαινομένου της κοινωνικής κοινωνικότητας των τελευταίων ετών στην Ελλάδα πέραν της εισοδηματικής: την εργασιακή κινητικότητα, τη «νέα μετανάστευση», και τη διαγενεακή κινητικότητα. Τα ζητήματα αυτά, δίχως άλλο σημαντικά, χαρτογραφούνται συνοπτικά και παραπέμπονται για εμβάθυνση σε επόμενες μελέτες. Η πρώτη υποενότητα αφορά την εργασιακή κινητικότητα. Στο τμήμα αυτό της μελέτης αναλύουμε τα δεδομένα τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS) για την περίοδο 2008-2016. Τα δεδομένα αυτά παρακολουθούν την πορεία στην αγορά εργασίας των ίδιων ατόμων σε βάθος χρόνου έξη τριμήνων. Βασιζόμαστε σε αυτά τα δεδομένα για να παρουσιάσουμε τις αλλαγές των τελευταίων ετών στην απασχόληση. Επίσης, συνοψίζουμε τα αποτελέσματα άλλων μελετών σχετικά με τις μεταβολές στις αμοιβές. Στη συνέχεια, το ενδιαφέρον στρέφεται στη διερεύνηση του φαινομένου της «νέας μετανάστευσης» που συνηθίζεται να συζητείται ως «διαρροή εγκεφάλων». Η ανάλυσή μας βασίζεται κυρίως στην παρουσίαση των πρόσφατων στατιστικών δεδομένων της Eurostat, καθώς και στη μελέτη δευτερογενών πηγών, δηλ. ερευνητικών εργασιών που έχουν επεξεργαστεί τα διαθέσιμα δεδομένα. Η διαγενεακή κινητικότητα είναι το τελευταίο θέμα. Τα σχετικά δεδομένα είναι λίγα προς το παρόν. Βασίζονται στο ειδικό τμήμα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) του 2011 με θέμα τη «διαγενεακή μετάδοση της μειονεξίας», καθώς και σε δευτερογενείς πηγές.

Αναμένεται με ενδιαφέρον το νέο ειδικό τμήμα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) με θέμα τη «διαγενεακή μετάδοση της μειονεξίας, της σύνθεσης των νοικοκυριών και της εξέλιξης των εισοδημάτων», η οποία θα διεξαχθεί το 2019 υπό την αιγίδα της Eurostat (στην Ελλάδα από την ΕλΣτατ), ενώ τα αποτελέσματα αναμένεται να δοθούν στη δημοσιότητα το 2021.

Η Ενότητα 5 συζητά τα συμπεράσματα της μελέτης για τον ανασχεδιασμό της δημόσιας πολιτικής. Η πιο σύνθετη και πιο διαφοροποιημένη εικόνα για τις πρόσφατες μεταβολές στο εισόδημα (αλλά και στην απασχόληση) παρέχει στην κοινή γνώμη καλύτερη πληροφόρηση για το τι ακριβώς συνέβη τα τελευταία χρόνια, και στους υπεύθυνους για τη λήψη αποφάσεων ιδέες για τη χάραξη δημόσιων πολιτικών που να χρησιμοποιούν τους (περιορισμένους) διαθέσιμους πόρους με αποτελεσματικότερο τρόπο. Κάτι τέτοιο είναι απαραίτητο για τον ανασχεδιασμό του κοινωνικού κράτους, έτσι ώστε να αντιστοιχεί καλύτερα στις ανάγκες μιας κοινωνίας που βγαίνει τραυματισμένη από τη βαθιά και παρατεταμένη κρίση, και μιας οικονομίας που πασχίζει να βρει τον δρόμο της ανάκαμψης.

ΟΨΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
Νοέμβριος 2018

Οι Μεταβολές της Κατανομής Εισοδήματος (2003-2014)

Ποιες κοινωνικές κατηγορίες υπέστησαν μεγαλύτερες εισοδηματικές απώλειες στα χρόνια της κρίσης στην Ελλάδα; Πώς άλλαξε η σύνθεση των δύο άκρων της κατανομής (δηλ. του πληθυσμού των φτωχών και των πλουσίων αντιστοίχως); Πώς εξελίχθηκαν τα εισοδηματικά μερίδια ανά δεκατημόριο, και οι αντίστοιχοι δείκτες ανισότητας; Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που επιχειρεί να απαντήσει η Ενότητα 2.

2.1. Συγκριτική στατική

Προκειμένου να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά αναλύουμε τα διασρωματικά δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC). Τα δεδομένα αυτά είναι διαθέσιμα για ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ατόμων και νοικοκυριών σε αξιολογικό βάθος χρόνου που καλύπτει την περίοδο 2003-2014. Η δειγματοληψία είναι τυχαία κατά τα τρία τέταρτα, ενώ προέρχεται από το δείγμα του προηγούμενου έτους (βλ. Ενότητα 3) κατά το υπόλοιπο τέταρτο. Το μέγεθος του δείγματος ποικίλλει: από 15.000 άτομα σε 5.500 νοικοκυριά (το 2004) έως 34.500 άτομα σε 14.000 νοικοκυριά (το 2014), με μέσο όρο 18.000 άτομα σε 7.000 νοικοκυριά.

2.2. Το μέγεθος των εισοδηματικών απωλειών ανά κατηγορία

Τα δεδομένα μάς δείχνουν ότι το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών (για την ακρίβεια: το μέσο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα¹) αυξήθηκε σε σταθερές τιμές κατά 14% την περίοδο πριν από την κρίση (2003-2009), ενώ στη συνέχεια μειώθηκε κατά 42% στη διάρκεια της κρίσης (2009-2014). Η μείωση αυτή υπερέβη την αντίστοιχη του ΑΕΠ (26% την ίδια περίοδο), γεγονός που αποδίδεται κυρίως στη σημαντική αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης.

Πώς κατανεμήθηκαν οι εισοδηματικές απώλειες (και οι αντίστοιχες αυξήσεις την προηγούμενη περίοδο);

Τρία είναι τα βασικά συμπεράσματα από τα αποτελέσματα του Πίνακα 2.1 (και των Διαγραμμάτων 2.1 και 2.2).

Πρώτον, οι εισοδηματικές απώλειες της περιόδου της κρίσης (2009-2014) ήταν πολύ μεγαλύτερες από τις αυξήσεις της προηγούμενης περιόδου (2003-2009), με αποτέλεσμα το συνολικό ισοζύγιο να είναι αρνητικό: το 2014 το μέσο διαθέσιμο εισόδημα στην Ελλάδα ήταν 34% χαμηλότερο από ό,τι το 2003 (σε σταθερές τιμές, δηλ. αφαιρώντας την επίδραση του πληθωρισμού). Πρόκειται αναμφίβολα για τεράστια καθίζηση του βιοτικού επιπέδου.

Δεύτερον, η σχετική θέση των γυναικών βελτιώθηκε ελαφρά: το μέσο διαθέσιμο εισόδημά τους αυξήθηκε λίγο περισσότερο από το αντίστοιχο των ανδρών πριν από την κρίση, ενώ μειώθηκε λίγο λιγότερο στη διάρκεια της κρίσης – πράγμα που οφείλεται στο γεγονός ότι η οικονομική ύφεση έπληξε περισσότερο κλάδους της οικονομίας που ανδροκρατούνται (π.χ. οικοδομή).

Τρίτον, το μέγεθος των εισοδηματικών απωλειών φθίνει με την ηλικία. Πράγματι, τα παιδιά (ηλικίας έως και 17 ετών) και οι νέοι (ηλικίας 18-29 ετών) ήταν οι μεγάλοι χαμένοι της κρίσης, με σωρευτικές απώλειες 38% στο σύνολο της περιόδου 2003-2014. Αντίθετα, η σχετική θέση των ηλικιωμένων (ηλικίας άνω των 65 ετών) βελτιώθηκε σημαντικά²: το μέσο διαθέσιμο εισόδημά τους αυξήθηκε περισσότερο από τον μέσο όρο (κατά

1. Συγκεκριμένα, το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών (όπως διαμορφώνεται αφού πληρωθούν οι φόροι και οι εισφορές) μετατρέπεται σε «ισοδύναμο» ώστε να συγκρίνεται σωστά το βιοτικό επίπεδο νοικοκυριών διαφορετικού μεγέθους ή/και διαφορετικής σύνθεσης. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιείται κάποια «κλίμακα ισοδυναμίας». Η Eurostat και η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤατ) εφαρμόζουν την «τροποποιημένη κλίμακα ισοδυναμίας ΟΟΣΑ», η οποία διαιρεί το εισόδημα κάθε νοικοκυριού με έναν συντελεστή που σταθμίζει με 100% τον πρώτο ενήλικα, με 50% κάθε επιπλέον ενήλικα και με 30% κάθε παιδί ηλικίας έως 14 ετών. Με βάση αυτή την «κλίμακα ισοδυναμίας», ένα μονοπρόσωπο νοικοκυριό με μηνιαίο διαθέσιμο εισόδημα π.χ. €500 θεωρείται ότι έχει το ίδιο ακριβώς βιοτικό επίπεδο όπως ένα τετραμελές νοικοκυριό (ζευγάρι με δύο παιδιά) με εισόδημα €1.050 (αφού $1 + 0,5 + 0,3 + 0,3 = 2,1$ και $2,1 \times €500 = €1.050$).

2. Συγκεκριμένα, ενώ το 2003 το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των ηλικιωμένων ήταν 17% χαμηλότερο από τον μέσο όρο για το σύνολο του πληθυσμού (και το 2010 ήταν 13% χαμηλότερο), στα χρόνια της κρίσης η διαφορά εξαλείφτηκε (0,3% χαμηλότερο το 2014). Βλ. Διάγραμμα 2.2.

16% έναντι 14%) την περίοδο 2003-2009, και μειώθηκε λιγότερο (κατά 33% έναντι 42%) την περίοδο 2009-2014, με αποτέλεσμα το ισοζύγιο για το σύνολο της περιόδου 2003-2014 να αντιστοιχεί σε σαφώς χαμηλότερες απώλειες (20% έναντι 34%).

Πίνακας 2.1 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Φύλο Και Ηλικία (2003-2014)

	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2003-2009	2009-2014	2003-2014
Φύλο			
Ανδρες	+13,9	-41,9	-33,8
Γυναίκες	+14,8	-41,6	-32,9
Ηλικία			
17 και κάτω	+8	-42,5	-37,8
18-29	+12,9	-44,8	-37,7
30-44	+8,6	-42,3	-37,4
45-64	+21,5	-44,6	-32,7
65 και πάνω	+19,5	-33,5	-20,5
Σύνολο	+13,8	-41,7	-33,7

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Με άλλα λόγια, αύξηση κατά 6,2% του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος των παιδιών (ηλικίας έως και 17 ετών) την περίοδο 2003-2009 σημαίνει αύξηση κατά 6,2% του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών με παιδιά, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορές στο μέγεθος και στη σύνθεσή τους.

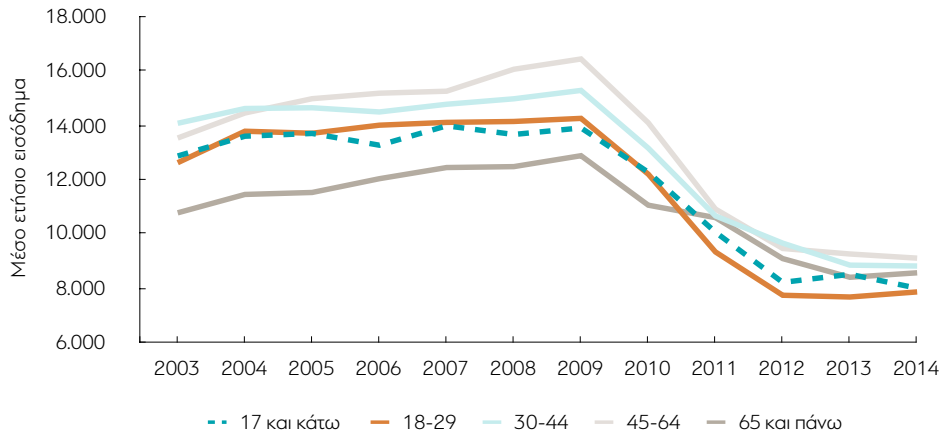
Διάγραμμα 2.1 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Φύλο (2003-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.1.

Διάγραμμα 2.2 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2003-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.1.

Ο Πίνακας 2.2 και το Διάγραμμα 2.3 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα για τις εισοδηματικές μεταβολές ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών (ηλικίας έως και 17 ετών) στην οικογένεια.

Πίνακας 2.2 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Αριθμό Παιδιών (2003-2014)

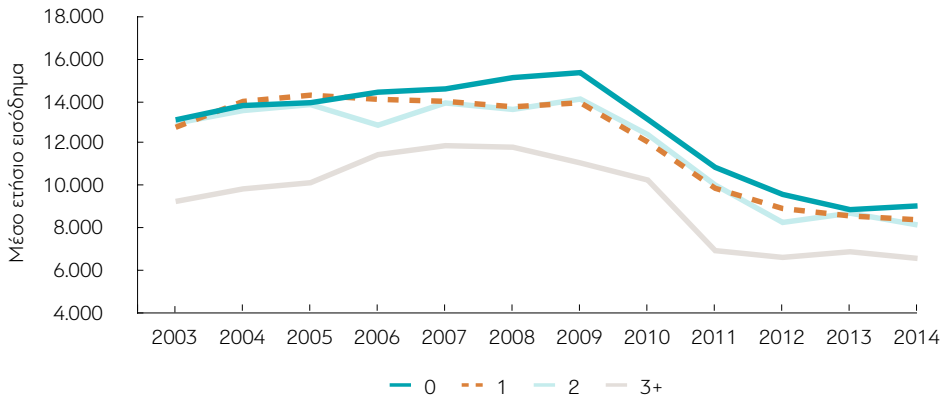
Αριθμός παιδιών	Εισοδηματική μεταβολή (€)		
	2003-2009	2009-2014	2003-2014
0	+17,1	-41,2	-31,1
1	+9,1	-39,9	-34,4
2	+8,9	-42,4	-37,3
3+	+19,8	-40,9	-29,3
Σύνολο	+13,8	-41,7	-33,7

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Εκ πρώτης όψεως παραδόξως, την περίοδο προ κρίσης (2003-2009), το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των οικογενειών με τρία ή περισσότερα παιδιά αυξήθηκε σημαντικά –κατά 20%, έναντι μέσης αύξησης 14%– γεγονός που αποδίδεται εκτός των άλλων και στη μεγάλη αύξηση των κοινωνικών επιδομάτων για τις τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες. Στη συνέχεια, στα χρόνια της κρίσης, οι διαφορές στο μέγεθος των εισοδηματικών απωλειών ήταν μικρές για τις διάφορες ομάδες (ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών). Συνολικά, οι απώλειες ήταν μεγαλύτερες για οικογένειες με δύο παιδιά (37% την περίοδο 2003-2014), ενώ ήταν μικρότερες για εκείνες με τρία ή περισσότερα παιδιά (29%).

Διάγραμμα 2.3 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Αριθμό Παιδιών (2003-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.2.

Ο Πίνακας 2.3 και το Διάγραμμα 2.4 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα για τις εισοδηματικές μεταβολές ανά μορφωτικό επίπεδο.

Πίνακας 2.3 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2003-2014)

Επίπεδο εκπαίδευσης	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2003-2009	2009-2014	2003-2014
Δημοτικό και κάτω	+12,3	-37,5	-29,8
Γυμνάσιο	+6,2	-42,5	-38,9
Λύκειο	+5,8	-42,8	-39,5
Μεταλυκειακή	+12,9	-44,9	-37,8
Πτυχίο και πάνω	+9,7	-45,1	-39,7
Σύνολο	+13,8	-41,7	-33,7

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

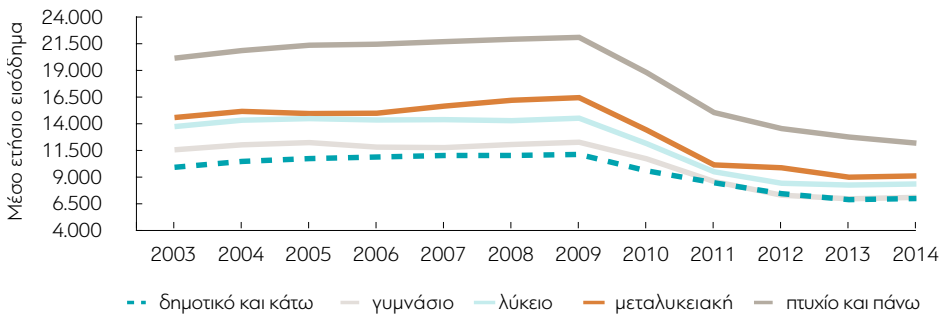
Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληρωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Το σύνολο περιλαμβάνει άτομα ηλικίας κάτω των 18 ετών, τα οποία δεν περιλαμβάνονται στις τρεις ομάδες του πίνακα.

Το βασικό εύρημα εδώ είναι ότι το μέγεθος των εισοδηματικών απωλειών την περίοδο της κρίσης δείχνει να ανεβαίνει με το μορφωτικό επίπεδο.³ Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των πτυχιούχων πανεπιστημίου, το οποίο την περίοδο 2003-2009 είχε αυξηθεί περισσότερο από εκείνο των αποφοίτων λυκείου (10% έναντι 6%), μειώθηκε περισσότερο την περίοδο 2009-2014 (45% έναντι 43%), με αποτέλεσμα το ισοζύγιο για το σύνολο της περιόδου 2003-2014 να αντιστοιχεί σε συγκρίσιμες απώλειες (περίπου 40%) και για τις δύο κατηγορίες.

3. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα πληθυσμιακά μερίδια των διαφόρων ομάδων μεταβλήθηκαν σημαντικά στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε. Το ποσοστό των ατόμων ηλικίας άνω των 16 ετών με γυμνασιακή μόρφωση ή χαμηλότερη μειώθηκε από 42% το 2003 σε 36% το 2014. Αντιστρόφως, το αντίστοιχο ποσοστό όσων είχαν πανεπιστημιακή μόρφωση ή υψηλότερη αυξήθηκε από 12% το 2003 σε 18% το 2014.

Μια προσεκτικότερη ωστόσο ματιά στο Διάγραμμα 2.4 αποκαλύπτει μια πιο σύνθετη εικόνα. Οι απώλειες των αποφοίτων λυκείου ήταν μεγαλύτερες (42%) στην πρώτη φάση της κρίσης (2009-2012), ενώ στη συνέχεια η εισοδηματική τους κατάσταση σταθεροποιήθηκε (μικρή μείωση –κάτω από 1%- την περίοδο 2013-2014). Αντίθετα, οι απώλειες των πτυχιούχων πανεπιστημίου ήταν αρχικά σχετικά μικρότερες (μείωση μέσου διαθέσιμου εισοδήματος 39% στην περίοδο 2009-2012), αλλά η εισοδηματική τους κατάσταση συνέχισε να επιδεινώνεται (μείωση 10% την περίοδο 2013-2014).

Διάγραμμα 2.4 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2003-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.3.

Ο Πίνακας 2.4 και το Διάγραμμα 2.5 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα για τις εισοδηματικές μεταβολές ανά επαγγελματική κατηγορία. Τα σχετικά δεδομένα είναι διαθέσιμα μόνο για την περίοδο της κρίσης (2009-2014), συνεπώς δεν επιτρέπουν συγκρίσεις με την προηγούμενη περίοδο. Για περισσότερη λεπτομέρεια, ο Πίνακας 2.4 δείχνει χωριστά τη μεταβολή του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος την πρώτη και τη δεύτερη περίοδο της κρίσης (2009-2012 και 2012-2014 αντιστοίχως).

Πίνακας 2.4 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Επαγγελματική Κατηγορία (2009-2014)

Επαγγελματική κατηγορία	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2009-2012	2012-2014	2009-2014
Μισθωτοί	-34,4	-6,4	-38,6
Αυτοαπασχολούμενοι	-30,6	-14	-40,3
Άνεργοι	-39,9	-6,5	-43,8
Συνταξιούχοι	-29,6	-4,1	-32,5
Άλλοι εκτός εργατικού δυναμικού	-40,8	-1,9	-41,9
Σύνολο	-39	-4,5	-41,7

Πηγή: Ανάλυση των δισαφρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

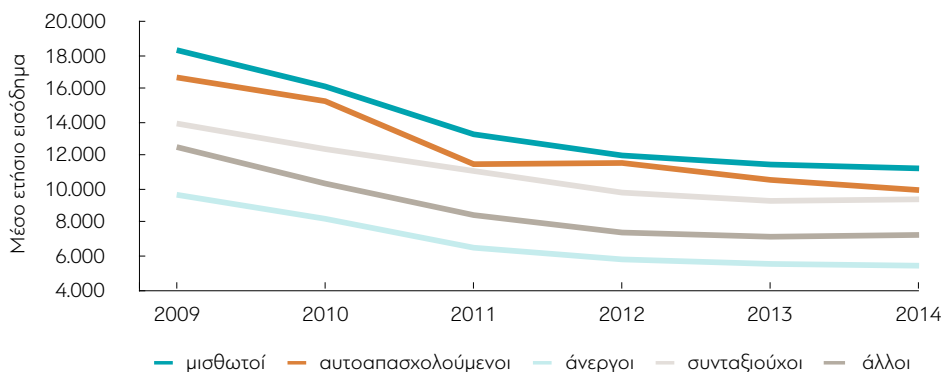
Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Οι κατηγορίες 'μισθωτοί' και 'αυτοαπασχολούμενοι' συμπεριλαμβάνουν εργαζόμενους με μερική απασχόληση.

Η ανάλυση των εισοδηματικών μεταβολών ανά επαγγελματική κατηγορία επιβεβαιώνει ότι στα χρόνια της κρίσης το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των συνταξιούχων μειώθηκε σημαντικά λιγότερο από ό,τι εκείνο των εργαζομένων και των ανέργων. Επίσης, μεταξύ 2009 και 2014 το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών μειώθηκε λίγο λιγότερο (κατά 39% σε αποπληθωρισμένες τιμές) από ό,τι εκείνο των αυτοαπασχολούμενων (40%). Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στο ότι αντίθετα με ό,τι είχε συμβεί την πρώτη περίοδο της κρίσης (2009-2012), μεταξύ 2012 και 2014 τα εισοδήματα των δεύτερων μειώθηκαν με ταχύτερο ρυθμό (14%) σε σχέση με εκείνα των πρώτων (6%), συνεπώς η ψαλίδα μεταξύ τους άνοιξε και πάλι. Τέλος, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των ανέργων μειώθηκε περισσότερο από ό,τι κάθε άλλης κατηγορίας (44% την περίοδο 2009-2014).

4. Για τον υπολογισμό του δείκτη έντασης απασχόλησης βλ. Ward & Ozdemir (2013).

5. Προφανώς, στη διάρκεια της κρίσης τα πληθυσμιακά μερίδια των διαφόρων ομάδων μεταβλήθηκαν σημαντικά. Το ποσοστό των νοικοκυριών υψηλής έντασης απασχόλησης (τιμή δείκτη = 1) μειώθηκε από 18% το 2009 σε 13% το 2013. Αντιστρόφως, το αντίστοιχο ποσοστό των νοικοκυριών χαμηλής έντασης απασχόλησης (τιμή δείκτη = 0) αυξήθηκε από 12% το 2009 σε 20% το 2013.

Διάγραμμα 2.5 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Επαγγελματική Κατηγορία (2009-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.4.

Ο Πίνακας 2.5 και το Διάγραμμα 2.6 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα για τις εισοδηματικές μεταβολές ανά ένταση απασχόλησης⁴ στο νοικοκυριό.

Όπως θα ανέμενε κανείς, η μείωση του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος στα χρόνια της κρίσης ήταν σημαντικά μικρότερη για τα νοικοκυριά με υψηλή ένταση απασχόλησης, και μεγαλύτερη για τα νοικοκυριά με χαμηλή ένταση απασχόλησης⁵. Νοικοκυριά στα οποία όλα τα μέλη σε εργάσιμη ηλικία εργάζονταν σε θέση πλήρους απασχόλησης (τιμή δείκτη = 1) υπέστησαν εισοδηματικές απώλειες 35% κατά μέσο όρο την περίοδο 2009-2014. Η μέση απώλεια για τα νοικοκυριά στα οποία κανένα μέλος εργάσιμης ηλικίας δεν εργαζόταν (τιμή δείκτη = 0) υπερέβη το 43% την ίδια περίοδο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ στην πρώτη περίοδο της κρίσης (2009-2012) οι εισοδηματικές απώλειες ήταν αντιστρόφως ανάλογες της έντασης απασχόλησης, το αντίθετο συνέβη στην δεύτερη περίοδο (2012-2014), με τα νοικοκυριά υψηλής έντασης εργασίας να καταγράφουν τις υψηλότερες απώλειες (πάνω από 10%).

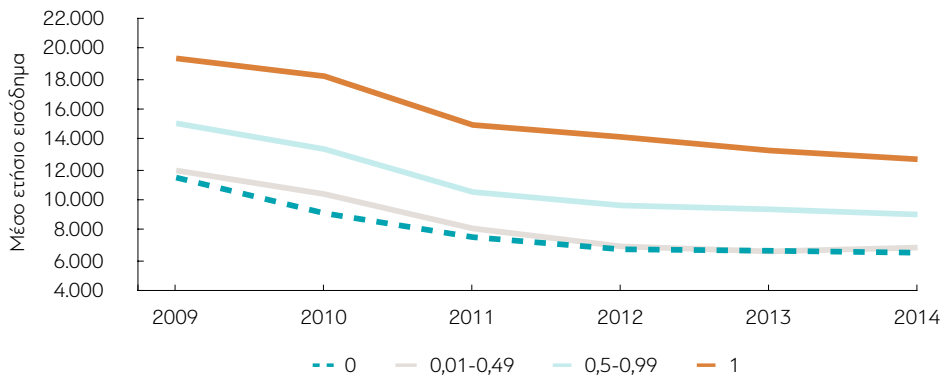
Πίνακας 2.5 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Ένταση Απασχόλησης (2009-2014)

	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2009-2012	2012-2014	2009-2014
Ένταση απασχόλησης			
0	-41,4	-3,4	-43,4
0,01-0,49	-42,1	-1,2	-42,8
0,5-0,99	-36,1	-6,3	-40,1
1	-26,9	-10,5	-34,5
Σύνολο	-39	-4,5	-41,7

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Ο δείκτης έντασης απασχόλησης υπολογίζεται για νοικοκυριά με τουλάχιστον ένα μέλος σε εργάσιμη ηλικία (18-64 ετών). Τιμή δείκτη = 0 σημαίνει ότι κανένα μέλος του νοικοκυριού σε εργάσιμη ηλικία δεν εργάζεται. Τιμή δείκτη = 1 σημαίνει ότι όλα τα μέλη του νοικοκυριού σε εργάσιμη ηλικία εργάζονται με πλήρη απασχόληση. Τιμή δείκτη = 0,5 σημαίνει είτε ότι ένα από τα δύο μέλη του νοικοκυριού σε εργάσιμη ηλικία εργάζεται με πλήρη απασχόληση (ενώ το δεύτερο μέλος δεν εργάζεται καθόλου), είτε ότι και τα δύο εργάζονται με μερική απασχόληση.

Διάγραμμα 2.6 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Ένταση Απασχόλησης (2009-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.5.

Ο Πίνακας 2.6 και το Διάγραμμα 2.7 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα για τις εισοδηματικές μεταβολές ανά βαθμό αστικότητας ή πληθυσμιακής πυκνότητας.

Γενικά, η εισοδηματική απόσταση μεταξύ πόλης και υπαίθρου (ή, για την ακρίβεια, μεταξύ των κατοίκων πυκνοκατοικημένων και αραιοκατοικημένων περιοχών) δεν μεταβλήθηκε σημαντικά. Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα αυξήθηκε περισσότερο στις πόλεις από ό,τι στα χωριά τα χρόνια πριν από την κρίση (15% έναντι 6% την περίοδο 2003-2009), ενώ επίσης μειώθηκε περισσότερο τα επόμενα χρόνια (44% έναντι 41% την περίοδο 2009-2014). Ως αποτέλεσμα, το συνολικό ισοζύγιο ήταν παρόμοιο (-36% έναντι -37% την περίοδο 2003-2014).

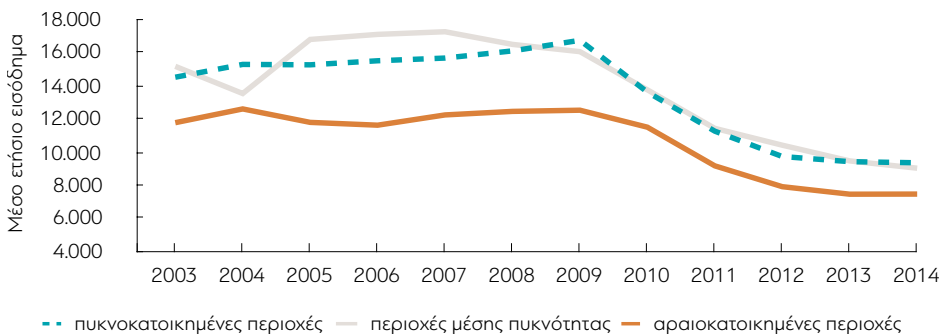
Πίνακας 2.6 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά βαθμό Πληθυσμιακής Πυκνότητας (2003-2014)

Περιοχές	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2003-2009	2009-2014	2003-2014
Πυκνοκατοικημένες	+15,4	-44,3	-35,7
Μέσης πυκνότητας	+5,9	-43,9	-40,7
Αραιοκατοικημένες	+6,4	-40,6	-36,8
Σύνολο	+13,8	-41,7	-33,7

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Οι περιοχές ορίζονται ως εξής: (1) πυκνοκατοικημένες (με πυκνότητα τουλάχιστον 1.500 ατόμων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο και ελάχιστο πληθυσμό 50.000 ατόμων), (2) μέσης πυκνότητας (τουλάχιστον 300 ατόμων ανά τ.χ. και ελάχιστο πληθυσμό 5.000 ατόμων), και (3) αραιοκατοικημένες (εκτός αστικών κέντρων).

Διάγραμμα 2.7 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Βαθμό Πληθυσμιακής Πυκνότητας (2003-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.6.

Ο Πίνακας 2.7 και το Διάγραμμα 2.8 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα για τις εισοδηματικές μεταβολές ανά καθεστώς κατοικίας.

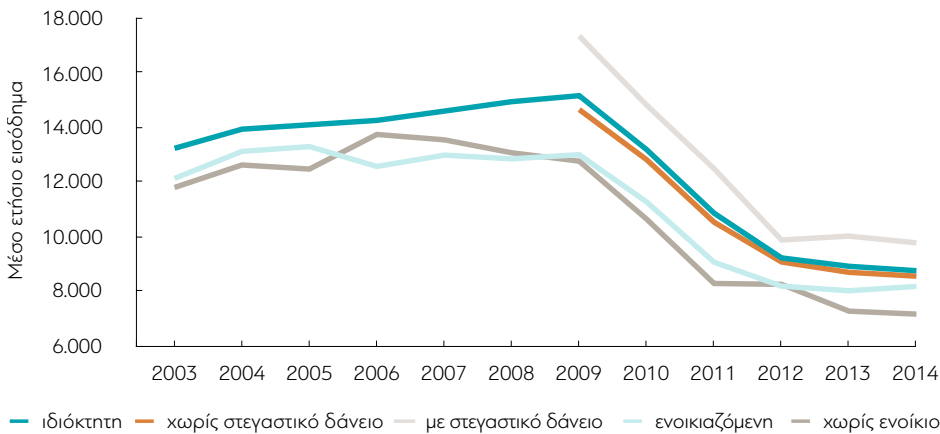
Πίνακας 2.7 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Καθεστώς Κατοικίας (2003-2014)

Καθεστώς κατοικίας	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2003-2009	2009-2014	2003-2014
Ιδιότητα	+14,5	-42,2	-33,8
Ιδιότητα χωρίς στεγαστικό δάνειο		-41,6	
Ιδιότητα με στεγαστικό δάνειο		-43,6	
Ενοικιαζόμενη	+7,2	-37	-32,5
Χωρίς ενοίκιο	+8,2	-43,8	-39,2
Σύνολο	+13,8	-41,7	-33,7

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Διάγραμμα 2.8 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Καθεστώς Κατοικίας (2003-2014)

6. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι και το 2008 τα διαθέσιμα δεδομένα δεν έκαναν διάκριση μεταξύ νοικοκυριών που διέμεναν σε ιδιόκτητη κατοικία ανάλογα με το εάν βαρύνονται με στεγαστικό δάνειο ή όχι.

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.7.

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 2.8, η μείωση του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος στα χρόνια της κρίσης ήταν πολύ απότομη για τα νοικοκυριά που βαρύνονταν με στεγαστικό δάνειο (44% την περίοδο της κρίσης)⁶, τα οποία ήταν –και παρέμειναν– γενικά ευπορότερα από τα υπόλοιπα νοικοκυριά. Η αντίστοιχη μείωση για τα νοικοκυριά που διέμεναν σε ενοικιαζόμενη κατοικία –και τα οποία ήταν γενικά λιγότερο εύπορα– ήταν μικρότερη (37%). Δεδομένου ότι τα ενοίκια έπεσαν σημαντικά, ενώ οι δόσεις στεγαστικού δανείου όχι, συνεπάγεται ότι σε όρους διαθέσιμου εισοδήματος μετά την πληρωμή δαπανών στέγασης το χάσμα μεταξύ των δύο ομάδων γεφυρώθηκε σημαντικά.

Ο Πίνακας 2.8 και το Διάγραμμα 2.9 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα για τις εισοδηματικές μεταβολές ανά εθνικότητα.

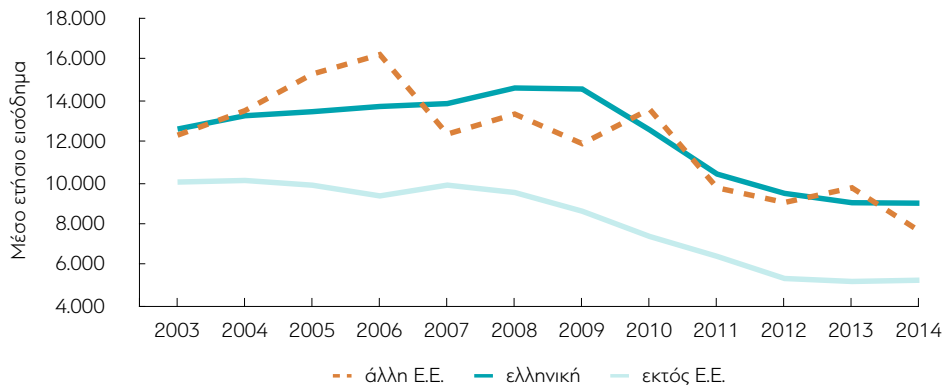
Πίνακας 2.8 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Εθνικότητα (2003-2014)

	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2003-2009	2009-2014	2003-2014
Εθνικότητα			
Ελληνική	+17,4	-41,7	-31,5
Άλλη Ε.Ε.	-1,8	-39,4	-40,5
Εκτός Ε.Ε.	-12,8	-42,5	-49,8
Σύνολο	+13,8	-41,7	-33,7

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Το μέγεθος του δείγματος είναι περιορισμένο (το 2006: n = 60) για τα άτομα εθνικότητας χώρας της Ε.Ε. εκτός της Ελλάδας.

Διάγραμμα 2.9 Μεταβολή Μέσου Διαθέσιμου Εισοδήματος Ανά Εθνικότητα (2003-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.8.

Το πιο ενδιαφέρον εύρημα όσον αφορά την εθνικότητα είναι ότι το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των ατόμων με εθνικότητα εκτός Ε.Ε. δεν φαίνεται να αυξήθηκε σε πραγματικές τιμές την περίοδο 2003-2007 (όταν τα εισοδήματα των γηγενών αυξάνονταν σημαντικά), ενώ άρχισε να μειώνεται νωρίτερα (το 2007 αντί για το 2009). Κατά συνέπεια, το εισοδηματικό χάσμα ανάμεσα στους ξένους (εκτός Ε.Ε.) και στους Έλληνες σταδιακά διευρύνθηκε: από 20% το 2003 (και 29% το 2007) σε 44% το 2012 (και 42% το 2014).

2.3. Οι μεταβολές της σύνθεσης των άκρων της εισοδηματικής κατανομής

Η συγκριτική στατική ανάλυση των διαστρωματικών δεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) μάς επιτρέπει να απαντήσουμε στο δεύτερο ερώτημα: Πώς άλλαξε στην περίοδο που εξετάζουμε η σύνθεση των δύο άκρων της κατανομής (δηλ. των φτωχών και των πλουσίων);

Ένας χρήσιμος δείκτης για να απαντήσουμε στο ερώτημα της αλλαγής της σύνθεσης του πληθυσμού των φτωχών είναι η σχετική αναλογία συμμετοχής των μελών κάποιας ομάδας στο φτωχότερο τμήμα της εισοδηματικής κατανομής, η οποία υπολογίζεται διαιρώντας το πληθυσμιακό μερίδιο της ομάδας στον πληθυσμό των φτωχών με το πληθυσμιακό μερίδιό της στον συνολικό πληθυσμό. Ορίζουμε συμβατικά τους φτωχούς ως τα άτομα τα οποία με βάση το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κατατάσσονται στο 1ο πεντημόριο εισοδήματος (φτωχότερο 20% του πληθυσμού).

Σχετική αναλογία = 1 συνεπάγεται ότι τα μέλη της εν λόγω ομάδας είναι εξίσου πιθανό να εντοπιστούν στον πληθυσμό των φτωχών όσο και στον συνολικό πληθυσμό.

Σχετική αναλογία > 1 συνεπάγεται ότι τα μέλη μιας ομάδας είναι πιθανότερο να εντοπιστούν στον πληθυσμό των φτωχών από ό,τι στον συνολικό πληθυσμό.

Σχετική αναλογία < 1 συνεπάγεται ότι τα μέλη μιας ομάδας είναι λιγότερο πιθανό να εντοπιστούν στον πληθυσμό των φτωχών από ό,τι στον συνολικό πληθυσμό.

Το Διάγραμμα 2.10 παρουσιάζει τις σχετικές αναλογίες συμμετοχής των παιδιών και των ηλικιωμένων στον πληθυσμό των φτωχών.

Διάγραμμα 2.10 Σχετική Αναλογία Στο Φτωχότερο 20% Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2003-2014)

Πηγή: Βλ. Πίνακα 2.1.

Σημειώσεις: Η σχετική αναλογία συμμετοχής στο φτωχότερο άκρο της εισοδηματικής κατανομής υπολογίζεται διαιρώντας το πληθυσμιακό μερίδιο της ομάδας στον πληθυσμό του φτωχότερου 20% του πληθυσμού με το μερίδιό της στον συνολικό πληθυσμό.

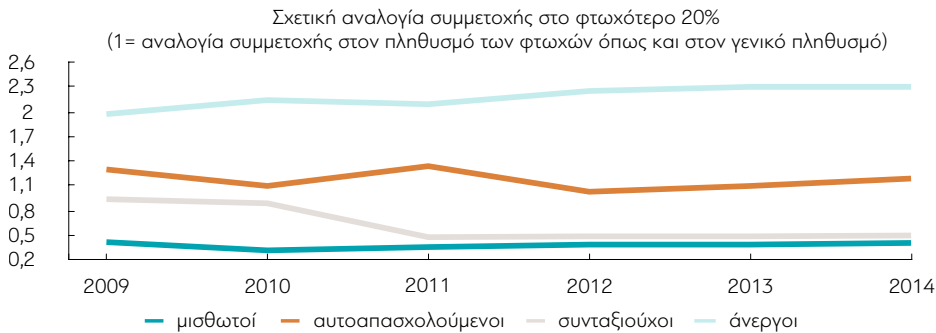
Το Διάγραμμα 2.10 δείχνει ότι τα τελευταία χρόνια (και ιδίως την περίοδο 2009-2012) αυξήθηκε σημαντικά ο σχετικός κίνδυνος φτώχειας των παιδιών. Το 2004 η σχετική αναλογία συμμετοχής τους στο φτωχότερο 20% ήταν 1 (δηλ. ίση με το πληθυσμιακό τους μερίδιο). Το 2009 η σχετική αναλογία είχε αυξηθεί σε 1,14, και το 2012 σε 1,43.

Το ακριβώς αντίθετο συνέβη με τους ηλικιωμένους. Το 2003 η σχετική αναλογία συμμετοχής τους στο φτωχότερο 20% ήταν 1,33 (δηλ. 33% υψηλότερη από ό,τι αντιστοιχούσε στο πληθυσμιακό τους μερίδιο). Το 2010 είχε γίνει 0,86 (δηλ. 14% χαμηλότερη) ενώ το 2012 ήταν 0,45 (δηλ. 55% χαμηλότερη).

Το Διάγραμμα 2.11 παρουσιάζει τις σχετικές αναλογίες συμμετοχής στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού άνω των 16 ετών των βασικών επαγγελματικών ομάδων: των μισθωτών, των αυτοαπασχολουμένων, των συνταξιούχων, και των ανέργων. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, τα σχετικά δεδομένα είναι διαθέσιμα μόνο για την περίοδο της κρίσης (2009-2014).

Και πάλι, εντυπωσιάζει η υποχώρηση της σχετικής αναλογίας συμμετοχής των συνταξιούχων στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού άνω των 16 ετών. Μεταξύ 2009 και 2014 το ποσοστό των συνταξιούχων στον πληθυσμό –σύμφωνα με τα δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC)- αυξήθηκε από 21% σε 25%. Κατά την ίδια περίοδο, το ποσοστό των συνταξιούχων στον πληθυσμό των φτωχών άνω των 16 ετών μειώθηκε από 19% σε 12%. Κατά συνέπεια, η σχετική αναλογία συμμετοχής των συνταξιούχων στο φτωχότερο πεντημόριο υποχώρησε από 0,9 το 2009 σε 0,5 το 2014. Το σύνολο σχεδόν της υποχώρησης αυτής σημειώθηκε το 2011 (σε σχέση με το 2010), όταν οι μειώσεις συντάξεων άρχισαν να πλήττουν λιγότερο ή καθόλου τους χαμηλοσυνταξιούχους, ενώ η καταβύθιση της οικονομίας συνέχισε να στοιχίζει σε απώλειες θέσεων εργασίας και περικοπές αποδοχών.

Διάγραμμα 2.11 Σχετική Αναλογία Στο Φτωχότερο 20% Ανά Επαγγελματική Ομάδα (2009-2014)

Πηγή: Βλ. Πίνακα 2.1.

Σημειώσεις: Η σχετική αναλογία συμμετοχής των μελών κάποιας ομάδας στο φτωχότερο άκρο της εισοδηματικής κατανομής υπολογίζεται διαιρώντας το πληθυσμιακό μερίδιο της ομάδας στον πληθυσμό του φτωχότερου 20% του πληθυσμού με το μερίδιό της στον συνολικό πληθυσμό. Στο διάγραμμα ο πληθυσμός αναφοράς είναι άτομα ηλικίας 16+ ετών.

Μεταξύ 2009 και 2014 το ποσοστό των ανέργων στον συνολικό πληθυσμό άνω των 16 ετών υπερδιπλασιάστηκε (από 6% σε 14%). Ωστόσο, η αναλογία τους στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού άνω των 16 ετών σχεδόν τριπλασιάστηκε (από 11% το 2009 σε 33% το 2014). Το συνδυασμένο αποτέλεσμα των δύο αυτών παραγόντων ήταν ότι η σχετική αναλογία συμμετοχής των ανέργων στο φτωχότερο πεντημόριο αυξήθηκε από 2 το 2009 σε 2,3 το 2014.

Όσον αφορά τους αυτοαπασχολούμενους, η σχετική αναλογία συμμετοχής τους στο φτωχότερο πεντημόριο κινήθηκε με διακυμάνσεις πάνω από τη μονάδα (ξεπερνώντας το 1,3 το 2011).

Αντίθετα, η σχετική αναλογία συμμετοχής των μισθωτών στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού άνω των 16 ετών διατηρήθηκε σε χαμηλά επίπεδα (γύρω στο 0,4) την περίοδο 2009-2014.

Κατ' αναλογία, υπολογίζουμε τον ίδιο δείκτη για να απαντήσουμε στο ερώτημα της αλλαγής της σύνθεσης του πληθυσμού των πλουσίων.

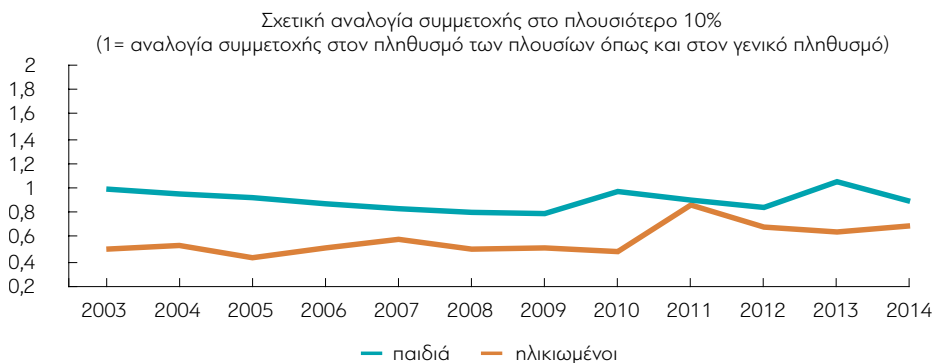
Το Διάγραμμα 2.12 παρουσιάζει τις σχετικές αναλογίες συμμετοχής των παιδιών και των ηλικιωμένων στον πληθυσμό των πλουσίων. Ορίζουμε συμβατικά τους πλουσίους ως τα άτομα τα οποία με βάση το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κατατάσσονται στο 10^ο δεκατημόριο εισοδήματος (πλουσιότερο 10% του πληθυσμού).

Η σχετική αναλογία συμμετοχής των παιδιών στο πλουσιότερο 10% του πληθυσμού έπεσε κάτω από 0,8 το 2009, από σχεδόν 1 το 2003 (δηλ. ίση πιθανότητα παρουσίας στο 10^ο δεκατημόριο εισοδήματος όπως και στον γενικό πληθυσμό). Στη συνέχεια η σχετική αναλογία αυτή σταθεροποιήθηκε, με κάποια ανοδική τάση, καθώς τα εισοδήματα των ατόμων

υψηλού εισοδήματος χωρίς παιδιά μειώθηκαν περισσότερο (ή αυξήθηκαν λιγότερο) από ό,τι εκείνα των πλουσίων οικογενειών με παιδιά.

Αντίθετα, η σχετική αναλογία συμμετοχής των ηλικιωμένων στο πλουσιότερο 10% του πληθυσμού κυμάνθηκε από 0,4 έως 0,6 την περίοδο 2003-2010, για να εκτιναχθεί στο 0,9 καθώς η οικονομία βυθίστηκε στην ύφεση, παρασύροντας τους περισσότερους εργαζόμενους και τις οικογένειές τους, για να σταθεροποιηθεί στη συνέχεια λίγο κάτω από το 0,7 καθώς άρχισαν να εφαρμόζονται μειώσεις συντάξεων που έπλητταν δυσανάλογα τους υψηλοσυνταξούχους.

Διάγραμμα 2.12 Σχετική Αναλογία Στο Πλουσιότερο 10% Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2003-2014)

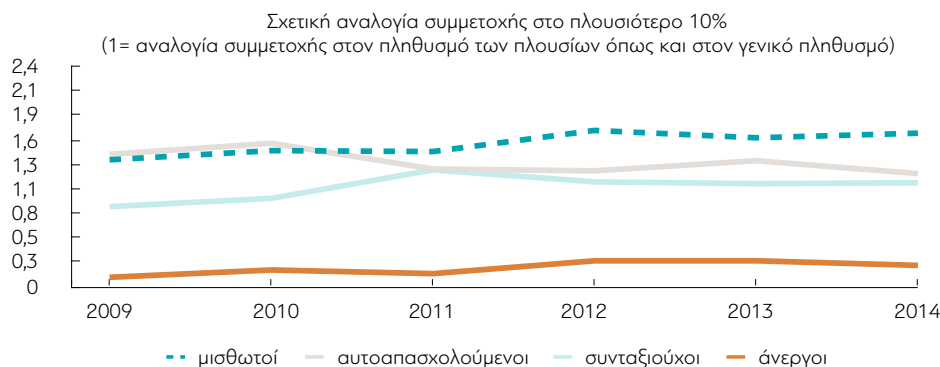

Πηγή: Βλ. Πίνακα 2.1.

Σημειώσεις: Η σχετική αναλογία συμμετοχής των μελών κάποιας ομάδας στο πλουσιότερο άκρο της εισοδηματικής κατανομής υπολογίζεται διαιρώντας το πληθυσμιακό μερίδιο της ομάδας στον πληθυσμό του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού με το μερίδιό της στον συνολικό πληθυσμό.

Το Διάγραμμα 2.13 παρουσιάζει τις σχετικές αναλογίες συμμετοχής στον πληθυσμό των πλουσίων ανά επαγγελματική ομάδα.

Διάγραμμα 2.13 Σχετική Αναλογία Στο Πλουσιότερο 10% Ανά Επαγγελματική Ομάδα (2009-2014)

Πηγή: Βλ. Πίνακα 2.1.

Σημειώσεις: Η σχετική αναλογία συμμετοχής των μελών κάποιας ομάδας στο πλουσιότερο άκρο της εισοδηματικής κατανομής υπολογίζεται διαιρώντας το πληθυσμιακό μερίδιο της ομάδας στον πληθυσμό του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού με το μερίδιό της στον συνολικό πληθυσμό. Στο διάγραμμα ο πληθυσμός αναφοράς είναι άτομα ηλικίας 16+ ετών.

Στα χρόνια της κρίσης, το μερίδιο των μισθωτών στον πληθυσμό άνω των 16 ετών υποχώρησε (από 33% το 2009 σε 25% το 2014). Ταυτόχρονα υποχώρησε –αλλά λιγότερο- η αναλογία τους στο πλουσιότερο 10% του πληθυσμού άνω των 16 ετών (από 45% το 2009 σε 42% το 2014). Κατά συνέπεια, η σχετική αναλογία συμμετοχής στον πληθυσμό των πλουσίων αυξήθηκε: ενώ το 2009 ήταν 38% μεγαλύτερη από ό,τι θα ανέμενε κανείς με βάση αποκλειστικά το πληθυσμιακό τους μερίδιο), το 2014 ήταν 67% μεγαλύτερη. Αντίθετα, η σχετική αναλογία συμμετοχής των αυτοαπασχολούμενων στο πλουσιότερο δεκατημόριο του πληθυσμού άνω των 16 ετών μειώθηκε (με διακυμάνσεις) από 1,4 το 2009 σε 1,2 το 2014.

Επίσης μειωμένη είναι η αντίστοιχη σχετική αναλογία συμμετοχής των ανέργων στο πλουσιότερο δεκατημόριο της εισοδηματικής κατανομής. Ωστόσο, η αναλογία αυτή δείχνει να αυξήθηκε στα χρόνια της κρίσης (από 0,1 το 2009 σε 0,3 το 2012 και το 2013), για να μειωθεί πάλι στη συνέχεια (0,2 το 2014). Το ενδιαφέρον αυτό εύρημα αποδίδεται στο γεγονός ότι αυξήθηκε η πιθανότητα μια οικογένεια υψηλού εισοδήματος να έχει ένα ή περισσότερα άνεργα μέλη (π.χ. υψηλόμισθος πατέρας αλλά άνεργη μητέρα ή ενήλικο παιδί που ζει ακόμη μαζί τους).

Ένα από τα παράδοξα των εισοδηματικών μεταβολών στα χρόνια της κρίσης είναι το γεγονός ότι πλέον οι συνταξιούχοι υπερεκπροσωπούνται στον πληθυσμό των πλουσίων. Η σχετική αναλογία συμμετοχής τους στο πλουσιότερο δεκατημόριο αυξήθηκε από 0,9 το 2009 σε 1,3 το 2011, ενώ στη συνέχεια υποχώρησε ελαφρά (1,1 το 2014).

2.4. Η εξέλιξη των εισοδηματικών μεριδίων ανά δεκατημόριο

Μπορούμε τώρα να στραφούμε στο τρίτο ερώτημα που αναφέρθηκε στην εισαγωγή της Ενότητας 2: Πώς εξελίχθηκαν τα σχετικά μερίδια εισοδήματος και οι δείκτες ανισότητας που βασίζονται σε αυτά;

Ο Πίνακας 2.9 και το Διάγραμμα 2.14 παρουσιάζουν τα ευρήματά μας για τις εισοδηματικές μεταβολές ανά δεκατημόριο εισοδήματος την περίοδο της κρίσης σε σύγκριση με την αμέσως προηγούμενη.

Πίνακας 2.9 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο (2003-2014)

Δεκατημόριο εισοδήματος	Εισοδηματική μεταβολή (%)		
	2003-2009	2009-2014	2003-2014
Φτωχότερο 1	+15,6	-56,4	-48,7
2	+10,3	-44,9	-37,9
3	+13,7	-42,3	-34,7
4	+13,7	-42,1	-33,3
5	+10,5	-40,9	-33,4
6	+9,5	-41,7	-33,8
7	+7,7	-41,2	-34,5
8	+7,4	-40,3	-34,8
9	+7,9	-39,4	-34,1
Πλουσιότερο 10	+18,5	-42	-29,9
Σύνολο	+13,8	-41,7	-33,7

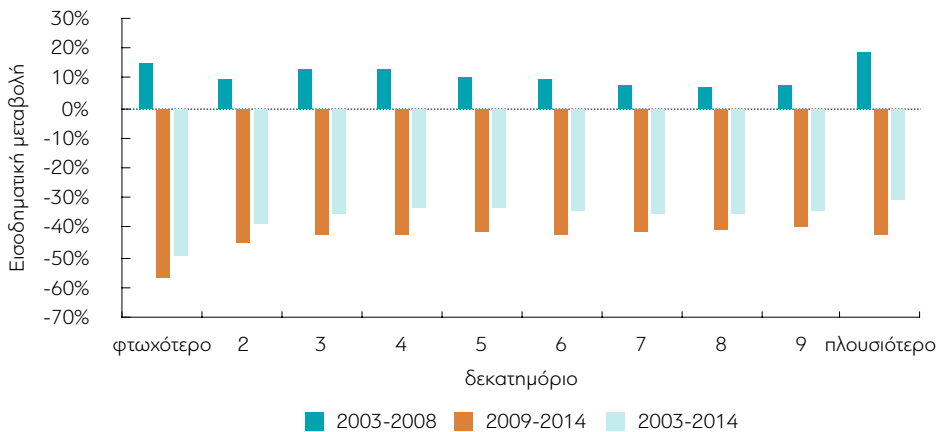
Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Η κατανομή του πληθυσμού σε δεκατημόρια επανεκτιμάται κάθε έτος, συνεπώς η σύνθεση κάθε δεκατημορίου μεταβάλλεται.

Φαίνεται καθαρά ότι η δομή των εισοδηματικών μεταβολών ήταν διαφορετική στις δύο περιόδους. Στα χρόνια προ κρίσης (2003-2009), η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου ήταν αξιόλογη στο κάτω τμήμα της κατανομής (+16% στο δεκατημόριο 1, δηλ. στο φτωχότερο 10% του πληθυσμού), αν και η μεγαλύτερη βελτίωση σημειώθηκε στο πλουσιότερο 10% του πληθυσμού (+18% στο δεκατημόριο 10). Αντιστρόφως, στα χρόνια

της κρίσης (2009-2014), η καθίζηση του βιοτικού επιπέδου ήταν μακράν μεγαλύτερη στο φτωχότερο δεκατημόριο 1 (-56%), ενώ οι απώλειες βαίνουν μειούμενες καθώς μετακινούμαστε σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια (-39% στο δεκατημόριο 9), με εξαίρεση το πλουσιότερο δεκατημόριο 10 (-42%).

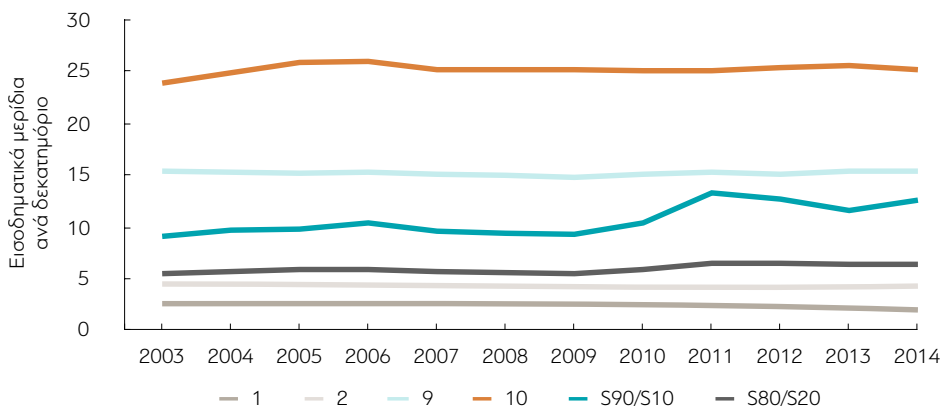
Διάγραμμα 2.14 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο (2003-2014)

Πηγή και σημειώσεις: Βλ. Πίνακα 2.9.

Το Διάγραμμα 2.15 παρουσιάζει τα αποτελέσματα για την εξέλιξη των εισοδηματικών μεριδίων των φτωχότερων και των πλουσιότερων δεκατημορίων, καθώς και των δεικτών S90/S10 και S80/S20, δύο δεικτών ανισότητας που βασίζονται στο λόγο των εισοδηματικών μεριδίων των φτωχότερων και των πλουσιότερων τμημάτων του πληθυσμού (λόγος δεκατημορίων και λόγος πενθημορίων αντιστοίχως).

Διάγραμμα 2.15 Εισοδηματικά Μεριδιά Ανά Δεκατημόριο και Λόγοι Εισοδηματικών Μεριδίων (2003-2014)

Πηγή: Βλ. Πίνακα 2.9.

Σημειώσεις: S90/S10 είναι ο λόγος εισοδήματος του υψηλότερου προς το φτωχότερο δεκατημόριο (10% του πληθυσμού). S80/S20 είναι ο λόγος εισοδήματος του υψηλότερου προς το φτωχότερο πενθημόριο (20% του πληθυσμού). (Βλ. επίσης Πίνακα 2.9.)

Παρατηρούμε ότι τα εισοδηματικά μερίδια παρέμειναν αρκετά σταθερά στη διάρκεια της περιόδου 2003-2014 με δύο εξαιρέσεις: την αύξηση του μεριδίου του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού την περίοδο 2003-2006 (από 23,9% σε 26% του συνολικού εισοδήματος), και τη μείωση του μεριδίου του φτωχότερου 10% του πληθυσμού την περίοδο 2009-2011 (από 2,7% σε 1,9% του συνολικού εισοδήματος). Με άλλα λόγια, η σημαντική αύξηση του δείκτη S90/S10 στα χρόνια της κρίσης (από 9,3 το 2009 σε 12,7 το 2012) δεν οφείλεται στην άνοδο του εισοδηματικού μεριδίου των πλουσίων, αλλά στην υποχώρηση του εισοδηματικού μεριδίου των φτωχών.

Μπορούμε από τα παραπάνω αποτελέσματα να συμπεράνουμε ότι οι φτωχοί υπέστησαν μεγαλύτερες απώλειες από τους πλούσιους; Όχι ακριβώς: όπως αναφέρει η σημείωση κάτω από τον Πίνακα 2.9, η κατανομή του πληθυσμού σε δεκατημόρια επανεκτιμάται κάθε έτος, συνεπώς η σύνθεση κάθε δεκατημορίου μεταβάλλεται στον χρόνο. Τα άτομα και τα νοικοκυριά που απαρτίζουν το φτωχότερο δεκατημόριο 1 δεν ήταν τα ίδια το 2009 και το 2014. Για να απαντήσουμε το ερώτημα του εάν οι φτωχοί υπέστησαν μεγαλύτερες απώλειες από τους πλούσιους θα πρέπει να παρακολουθήσουμε στον χρόνο την πορεία των ίδιων ατόμων και νοικοκυριών. Αυτό κάνουμε σε επόμενη υποενότητα. Μέχρι τότε, αυτό που μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα είναι ότι οι φτωχοί του 2014 είναι πολύ φτωχότεροι από τους φτωχούς του 2009.

ΟΨΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
Νοέμβριος 2018

Η Εισοδηματική Κινητικότητα

Ποιες ανακατατάξεις σημειώθηκαν στην εισοδηματική κλίμακα τα τελευταία χρόνια; Ποιοι (και πόσοι) βελτίωσαν τη σχετική τους θέση –είτε επειδή υπέστησαν χαμηλότερες απώλειες, είτε ακόμη επειδή κατέγραψαν κέρδη; Πώς επηρεάζει η εισοδηματική κινητικότητα την εκτίμηση της ανισότητας και της φτώχειας; Πώς μεταβλήθηκαν οι δείκτες εισοδηματικής κινητικότητας στην Ελλάδα της κρίσης, σε σχέση με προηγούμενες περιόδους; Σε αυτά και άλλα ερωτήματα επιχειρεί να απαντήσει η Ενότητα 3.

3.1. Δυναμική ανάλυση

Στο τμήμα αυτό της μελέτης αναλύουμε δεδομένα τύπου πάνελ. Το κύριο χαρακτηριστικό των δεδομένων αυτού του τύπου είναι ότι παρακολουθούν στον χρόνο το ίδιο δείγμα ατόμων και νοικοκυριών. Τα δεδομένα μας προέρχονται επίσης από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC), όπου το δείγμα ατόμων και νοικοκυριών που παρακολουθούνται σε βάθος χρόνου ανανεώνεται κατά το ένα τέταρτο κάθε έτος (rotating panel). Γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι η μέγιστη περίοδος για την οποία έχουμε δεδομένα για το ίδιο άτομο και νοικοκυριό είναι τα τέσσερα έτη. Ως προσφορότερη για τη μελέτη του φαινομένου της εισοδηματικής κινητικότητας στην Ελλάδα της κρίσης⁷ επιλέξαμε την τετραετία 2009-2012, συγκρίνοντάς τη με την τετραετία 2004-2007, καθώς επίσης και με τα παλαιότερα δεδομένα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP) για την οκταετία 1994-2001.

Με βάση τα παραπάνω, τα διαθέσιμα δεδομένα για την Ελλάδα επιτρέπουν την επί τετραετία παρακολούθηση των εισοδηματικών και εργασιακών μεταβολών που αφορούν περίπου 1.200 νοικοκυριά με 3.000 μέλη. Στη μελέτη εστιάζουμε σε όσα νοικοκυριά διατήρησαν την ίδια σύνθεση στη διάρκεια της τετραετίας, εξαιρώντας εκείνα που υπέστησαν αλλαγές (εξαιτίας π.χ. θανάτου κάποιου μέλους, χωρισμού του ζευγαριού, αποχώρησης ενήλικου παιδιού, σχηματισμού νέου νοικοκυριού, γέννηση βρέφους κτλ.). Οι αλλαγές αυτές οπωσδήποτε αφορούν κρίσιμα ζητήματα, με σημαντικές συνέπειες στην κατανομή των εισοδημάτων. Ωστόσο, θεωρήσαμε ότι αποσπούν την προσοχή από το κύριο ερώτημα που είναι οι ανακατατάξεις στην εισοδηματική κατανομή ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης. Μετά την αφαίρεση όσων νοικοκυριών άλλαξαν σύνθεση στη διάρκεια της τετραετίας 2009-2012, απέμειναν στο δείγμα μας πλήρη δεδομένα για σχεδόν 1.000 νοικοκυριά με πάνω από 2.300 μέλη.

7. Τα δεδομένα τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) για την περίοδο 2013-2016 δεν ήταν ακόμη διαθέσιμα όταν γραφόταν αυτή η μελέτη, αφού τα δεδομένα για τα εισοδήματα του 2016 επρόκειτο να δοθούν στη δημοσιότητα το Μάρτιο 2019.

3.2. Ανακατατάξεις της εισοδηματικής κλίμακας στην περίοδο της κρίσης

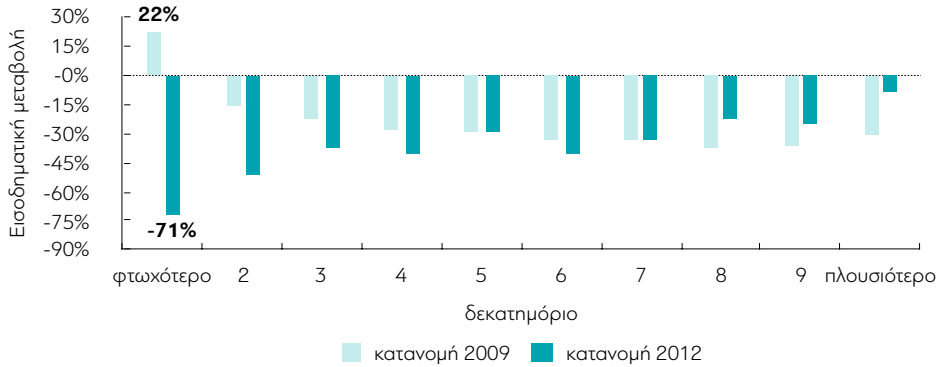
Η συζήτηση για την οικονομική κρίση και τις επιπτώσεις της στην ελληνική κοινωνία είναι συχνά ισοπεδωτική, σαν οι επιπτώσεις αυτές να ήταν ίδιες για όλους. Όμως, οι αλλαγές των τελευταίων ετών δεν βιώθηκαν με ομοιόμορφο τρόπο από όλες τις κοινωνικές ομάδες. Η κατανομή εισοδήματος δεν μετακινήθηκε απλώς παράλληλα προς τα κάτω. Κάποιοι (κατά τεκμήριο οι συντριπτικά περισσότεροι) είδαν το εισόδημά τους να μειώνεται, κάποιοι να μένει σταθερό, κάποιοι άλλοι (έστω λίγοι) ακόμη και να αυξάνεται. Η μείωση του εισοδήματος δεν ήταν εξίσου εκτεταμένη για όλους: κάποιοι έχασαν μεγάλο μέρος του προηγούμενου εισοδήματός τους, κάποιοι άλλοι μικρότερο. Επίσης διαφορετικό ήταν το χρονικό προφίλ της εισοδηματικής απώλειας: κάποιοι διατήρησαν τα προηγούμενα εισοδήματά τους για περισσότερο χρόνο ή τα αναπλήρωσαν νωρίτερα, κάποιοι άλλοι βρέθηκαν με χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο επί μακρότερον. Το συνδυασμένο αποτέλεσμα όλων αυτών είναι οι ανακατατάξεις στην εισοδηματική κατανομή: όσοι διατήρησαν ή αύξησαν τα εισοδήματά τους, ή απλώς υπέστησαν μικρότερες μειώσεις από τους υπόλοιπους, είδαν τη σχετική θέση τους να βελτιώνεται.

3.2.1. Εισοδηματικές μεταβολές (2009-2012)

Ένας χρήσιμος τρόπος για να εκτιμήσουμε τις ανακατατάξεις της εισοδηματικής κλίμακας είναι να υπολογίσουμε τις εισοδηματικές μεταβολές της περιόδου που μας ενδιαφέρει διατηρώντας σταθερή τη σύνθεση των δεκατημορίων εισοδήματος σύμφωνα με την κατανομή του πρώτου και του τελευταίου έτους της περιόδου, συγκρίνοντας μεταξύ τους τα αποτελέσματα.

Στο Διάγραμμα 3.1 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) για τις ανακατατάξεις που σημειώθηκαν στην εισοδηματική κλίμακα την περίοδο 2009-2012, έχοντας υπολογίσει τα δεκατημόρια εισοδήματος σύμφωνα με την κατανομή του 2009 και του 2012 αντιστοίχως.

Διάγραμμα 3.1 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (2009-2012)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2009. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου δεκατημορίου του 2009 αυξήθηκε κατά 22% την περίοδο 2009-2012.) Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2012. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου δεκατημορίου του 2012 μειώθηκε κατά 71% την περίοδο 2009-2012.) Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Το Διάγραμμα 3.1 αποκαλύπτει μια μάλλον απρόσμενη πτυχή των εισοδηματικών ανακατατάξεων της περιόδου της κρίσης. Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου 10% του πληθυσμού σύμφωνα με την κατανομή του 2009 (ανοιχτόχρωμες στήλες) δεν μειώθηκε, όπως ίσως θα ανέμενε κανείς, αλλά αυξήθηκε – και μάλιστα σημαντικά (κατά 22%). Καθώς μετακινούμαστε σε υψηλότερα κλιμάκια της κατανομής του 2009, οι εισοδηματικές μεταβολές γίνονται αρνητικές, ενώ το μέγεθος των σχετικών απωλειών αυξάνεται γραμμικά (από 15% για το δεύτερο φτωχότερο δεκατημόριο, έως 37% για το δεκατημόριο 8). Από εκεί και πέρα, οι σχετικές απώλειες περιορίζονται κάπως: 35% για το δεκατημόριο 9 και 30% για το πλουσιότερο δεκατημόριο.

Γενικά, θα έλεγε κανείς ότι –υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2009– οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου της κρίσης (2009-2012) εμφανίζονται «προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν λιγότερο φτωχοί, και οι πλούσιοι λιγότερο πλούσιοι.

Επαναλαμβάνοντας την εκτίμηση των εισοδηματικών ανακατατάξεων της ίδιας περιόδου, έχοντας διατηρήσει σταθερή τη σύνθεση των δεκατημορίων σύμφωνα με την κατανομή του 2012 αυτή τη φορά (σκουρόχρωμες στήλες), καταλήγουμε σε διαμετρικά αντίθετα συμπεράσματα. Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου 10% του πληθυσμού δεν αυξήθηκε, όπως προηγουμένως, αλλά μειώθηκε –και μάλιστα περισσότερο από κάθε άλλο δεκατημόριο (κατά 71%). Καθώς μετακινούμαστε σε υψηλότερα κλιμάκια της κατανομής του 2012, το μέγεθος των σχετικών εισοδηματικών απωλειών την περίοδο 2009-2012 ακολουθεί φθίνουσα τάση (με διακυμάνσεις), φτάνοντας σε μόλις 8% για το πλουσιότερο δεκατημόριο.

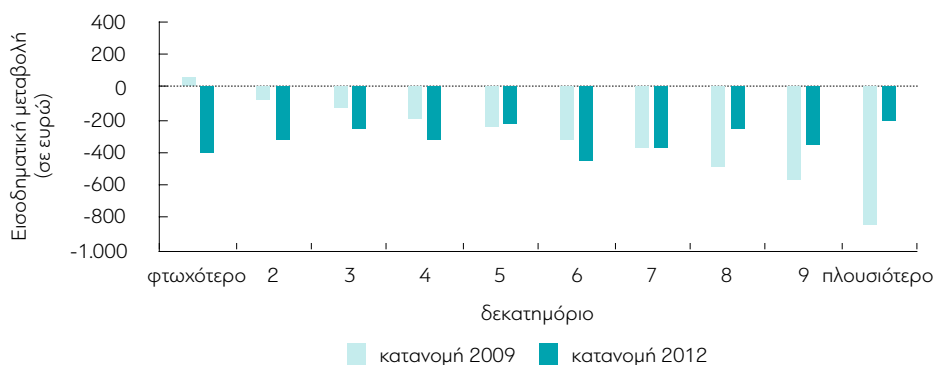
Με άλλα λόγια, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2012, οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου της κρίσης (2009-2012) εμφανίζονται «αντίστροφα προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι, ενώ οι πλούσιοι υπέστησαν τις μικρότερες απώλειες.

Πώς εμφανίζεται η κατανομή των εισοδηματικών απωλειών την περίοδο 2009-2012 σε απόλυτους όρους αντί για σχετικούς; Όπως δείχνει το Διάγραμμα 3.2, το οποίο αναπαράγει τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.1, παρουσιάζοντας τις απώλειες όχι ως ποσοστό του αρχικού εισοδήματος αλλά σε ευρώ, η βασική εικόνα επιβεβαιώνεται.

Σε απόλυτα μεγέθη, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2009 (ανοιχτόχρωμες στήλες), οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου της κρίσης (2009-2012) εμφανίζονται «προοδευτικές». Πράγματι, οι εισοδηματικές απώλειες αυξάνονταν καθώς μετακινούμαστε προς το πάνω μέρος της κατανομής. Η μείωση του μέσου ετήσιου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος για το πλουσιότερο δεκατημόριο έφτασε το ποσό των €853, έναντι μέσης απώλειας €322 τον μήνα για το σύνολο του πληθυσμού. Όσο για την εισοδηματική κατάσταση του φτωχότερου δεκατημρίου, παρουσίασε μικρή βελτίωση (€62 τον μήνα).

Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2012 (σκουρόχρωμες στήλες), οι εισοδηματικές μεταβολές το 2009-2012 ήταν «αντίστροφα προοδευτικές». Σε απόλυτα μεγέθη, η μέση μηνιαία απώλεια του φτωχότερου δεκατημρίου υπήρξε διπλάσια της απώλειας του πλουσιότερου δεκατημρίου (€404 έναντι €205). Η μέση απώλεια για το σύνολο του πληθυσμού παρέμεινε φυσικά €322 τον μήνα.

Διάγραμμα 3.2 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (2009-2012)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2009. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου δεκατημορίου του 2009 αυξήθηκε κατά €62 την περίοδο 2009-2012.) Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2012. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου δεκατημορίου του 2012 μειώθηκε κατά €404 την περίοδο 2009-2012.) Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), είναι μηνιαίο, υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληρωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

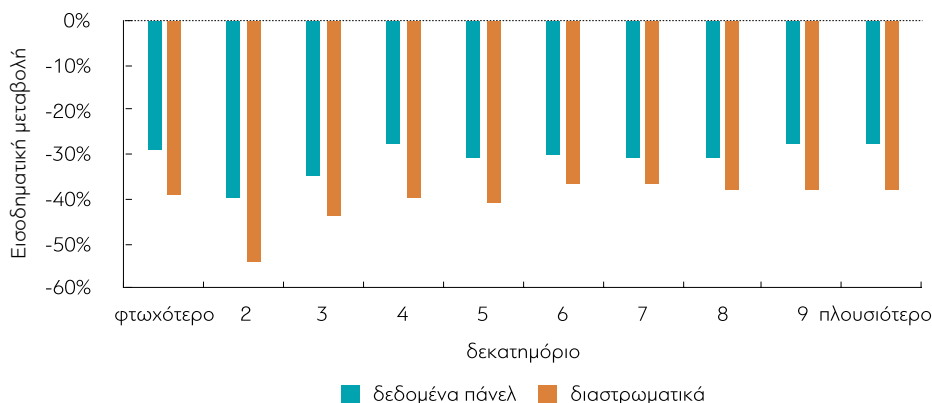
Πώς συμφιλώνονται τα ευρήματα αυτά μεταξύ τους και με τα αντίστοιχα του Πίνακα 2.9 (και του Διαγράμματος 2.14), όπου αναλύοντας τα διαστρωματικά δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) εκτιμήσαμε ότι το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου 10% μειώθηκε κατά 56% την περίοδο 2009-2014;

Κατ' αρχάς, παρότι και τα δύο αποτελέσματα βασίζονται σε δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC), διαφέρει το δείγμα που αναλύουμε. Για την ανάλυση των διαστρωματικών δεδομένων (Πίνακας 2.9 και Διάγραμμα 2.14) αξιοποιούμε ολόκληρο το δείγμα, ενώ για την ανάλυση των δεδομένων τύπου πάνελ (Διάγραμμα 3.1) χρησιμοποιούμε μόνο το υποσύνολο του δείγματος που αφορά παρατηρήσεις για τα ίδια νοικοκυριά σε βάθος τετραετίας.

Εάν συνυπολογιστεί το γεγονός ότι από το δείγμα των δεδομένων τύπου πάνελ κρατήσαμε μόνο τα νοικοκυριά που διατήρησαν σταθερή τη σύνθεσή τους στη διάρκεια της τετραετίας 2009-2012, το μέγεθος του δείγματος διαφέρει σημαντικά: 6.500 νοικοκυριά με 16.000 μέλη για την ανάλυση των διαστρωματικών δεδομένων, έναντι 1.000 νοικοκυριών με 2.300 μέλη για την ανάλυση των δεδομένων τύπου πάνελ.

Επιπλέον, διαφέρει η περίοδος αναφοράς. Εάν επικεντρωθούμε στην τετραετία 2009-2012, τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων πάνελ δείχνουν ότι η μείωση του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος ήταν 29% στον γενικό πληθυσμό και 40% στο φτωχότερο δεκατημόριο, ενώ σύμφωνα με τα διαστρωματικά δεδομένα η μείωση ήταν 39% και 54% αντιστοίχως. Αυτό φαίνεται στο Διάγραμμα 3.3 παρακάτω.

**Διάγραμμα 3.3 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο (2009-2012):
Δεδομένα Τύπου Πάνελ Και Διαστρωματικά**

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ και των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016). Η κατανομή του πληθυσμού σε δεκατημόρια επανεκτιμάται κάθε έτος, συνεπώς η σύνθεση κάθε δεκατημορίου μεταβάλλεται.

Εξαιτίας των παραπάνω, τα νοικοκυριά του δείγματος των δεδομένων πάνελ (και, ιδίως, το υποσύνολο του δείγματος που αφορά παρατηρήσεις για όσα νοικοκυριά διατήρησαν σταθερή τη σύνθεσή τους την περίοδο 2009-2012) υπέστησαν μικρότερες εισοδηματικές απώλειες από ό,τι τα νοικοκυριά του μεγαλύτερου δείγματος των διαστρωματικών δεδομένων.

Ακόμη και έτσι, το βασικό ερώτημα παραμένει: πώς εξηγείται το γεγονός ότι με βάση τα ίδια δεδομένα (τύπου πάνελ), την ίδια περίοδο (2009-2012), η εισοδηματική μεταβολή για το 1^ο δεκατημόριο ήταν:

- μείωση 40% όταν η σύνθεση του 1^{ου} δεκατημορίου μεταβάλλεται κάθε έτος έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει κάθε φορά το φτωχότερο 10% του πληθυσμού,
- αύξηση 22% όταν η σύνθεση του 1^{ου} δεκατημορίου υπολογίζεται με βάση την κατανομή του 2009 και διατηρείται σταθερή στη διάρκεια της τετραετίας,
- μείωση 71% όταν η σύνθεση του 1^{ου} δεκατημορίου υπολογίζεται με βάση την κατανομή του 2012 και διατηρείται σταθερή στη διάρκεια της τετραετίας;

Η απάντηση βρίσκεται στη μεταβολή της σύνθεσης του φτωχότερου πληθυσμού. Τα άτομα και τα νοικοκυριά που βρίσκονταν στο φτωχότερο δεκατημόριο το 2009 δεν είναι τα ίδια με εκείνα που βρέθηκαν στο αντίστοιχο δεκατημόριο το 2012. Όσοι ανήκαν στο φτωχότερο 10% του πληθυσμού το 2009 είδαν τα εισοδήματά τους να βελτιώνονται κατά μέσο όρο την περίοδο 2009-2012 (+22%), ομολογουμένως από πολύ χαμηλά επίπεδα, ενώ αρκετοί μετακινήθηκαν σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια. Αντίθετα, όσοι ανήκαν στο φτωχότερο 10% του πληθυσμού το 2012 υπέστησαν την ίδια περίοδο τρομακτικές απώλειες (-71% κατά μέσο όρο), ενώ αρκετοί κατρακύλησαν στο χαμηλότερο σκαλί της κατανομής από υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια. Πόσοι ακριβώς θα το δούμε στη συνέχεια.

Το εύρημα ότι οι φτωχότεροι προ κρίσης είδαν τα εισοδήματά τους να αυξάνονται συγκρούεται κατά μέτωπο με τις διαδεδομένες αντιλήψεις για τις αλλαγές στα χρόνια της κρίσης («οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι»). Μπορούμε να εμπιστευθούμε ένα τόσο παράδοξο εύρημα;

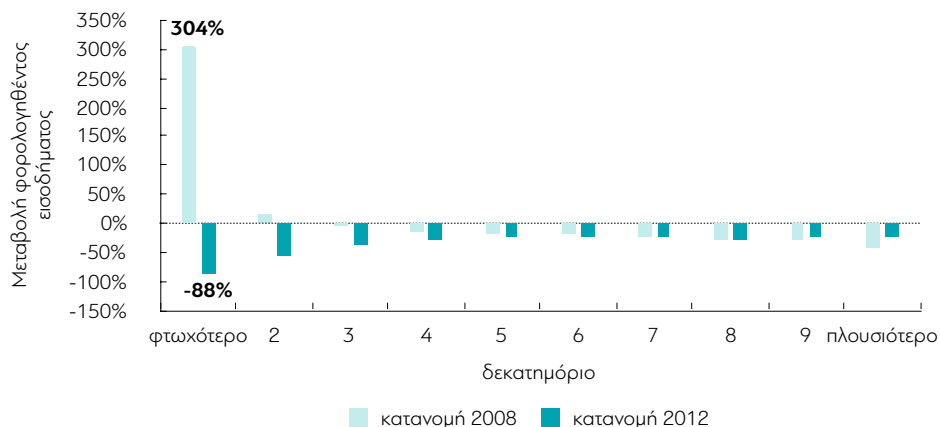
Η πρόσφατη εκτίμηση των εισοδηματικών μεταβολών από τους Γιαννίτση και Ζωγραφάκη (2016), με βάση τα δεδομένα της φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων, παρέχει μια έμμεση επικύρωση του παράδοξου αυτού ευρήματος. Στο Διάγραμμα 3.4 αναπαράγουμε τα αποτελέσματα της δουλειάς τους για την εξέλιξη των δηλωθέντων εισοδημάτων (στα οποία έχουν προστεθεί τα τεκμαρτά εισοδήματα), αφού προηγουμένως αφαιρέσουμε την επίδραση του πληθωρισμού εκφράζοντάς τα σε σταθερές τιμές 2016. Κατ' αναλογία με τη μέθοδο που ακολουθούμε εμείς, οι συγγραφείς ταξινόμησαν σε δεκατημόρια το σύνολο των νοικοκυριών

που υπέβαλλαν φορολογική δήλωση το 2008 και το 2012, ανάλογα με τα φορολογηθέντα εισοδήματα κάθε χρονιάς.

Τα αποτελέσματα των Γιαννίτση και Ζωγραφάκη (2016) κινούνται σε παρόμοια κατεύθυνση με τα δικά μας. Υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2008, οι μεταβολές του φορολογηθέντος εισοδήματος της περιόδου 2008-2012 εμφανίζονται «προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν λιγότερο φτωχοί, και οι πλούσιοι λιγότερο πλούσιοι. Το μέσο εισόδημα του φτωχότερου 20% του πληθυσμού σύμφωνα με την κατανομή του 2008 (ανοιχτόχρωμες στήλες) αυξήθηκε. Στο φτωχότερο δεκατημόριο (στο οποίο συγκαταλέγονται άτομα που υποχρεώνονται να υποβάλλουν δήλωση ακόμη και όταν το φορολογούμενο εισόδημά τους είναι μηδενικό) η μέση αύξηση ήταν της τάξης του +304%, στο 2^ο δεκατημόριο +15%. Καθώς μετακινούμαστε σε υψηλότερα κλιμάκια της κατανομής του 2008, οι εισοδηματικές μεταβολές γίνονται αρνητικές, ενώ το μέγεθός τους αυξάνεται γραμμικά, φθάνοντας το -45% για το πλουσιότερο δεκατημόριο.

Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2012, οι μεταβολές του φορολογηθέντος εισοδήματος της περιόδου 2008-2012 εμφανίζονται «αντίστροφα προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι, ενώ οι πλούσιοι υπέστησαν τις μικρότερες απώλειες σε σχετικούς όρους. Το μέσο εισόδημα του φτωχότερου 10% του πληθυσμού μειώθηκε περισσότερο από κάθε άλλο δεκατημόριο (κατά 88%). Καθώς μετακινούμαστε σε υψηλότερα κλιμάκια της κατανομής του 2012, το μέγεθος των σχετικών εισοδηματικών μεταβολών την περίοδο 2008-2012 ακολουθεί φθίνουσα τάση (με μικρές διακυμάνσεις στο πάνω μισό της κατανομής), φθάνοντας το -25% για το πλουσιότερο δεκατημόριο. Η μέση μεταβολή ήταν της τάξης του -30%.

Διάγραμμα 3.4 Μεταβολή Φορολογηθέντος Εισοδήματος Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (2008-2012)

Πηγή: Επεξεργασία των αποτελεσμάτων των Γιαννίτση & Ζωγραφάκη (2016). Βλ. Πίνακα 4.1 (σελ. 82).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2008. (Π.χ. το μέσο εισόδημα του δεύτερου φτωχότερου δεκατημορίου του 2008 αυξήθηκε κατά 15% την περίοδο 2008-2012.) Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2012. (Π.χ. το μέσο εισόδημα του δεύτερου φτωχότερου δεκατημορίου του 2012 μειώθηκε κατά 56% την περίοδο 2008-2012.) Τα εισοδήματα είναι φορολογηθέντα (δηλ. δηλωθέντα συν τεκμαρτά), σε ετήσια βάση, σε πραγματικές τιμές (δηλ. αφού ληφθεί υπόψη ο πληθωρισμός).

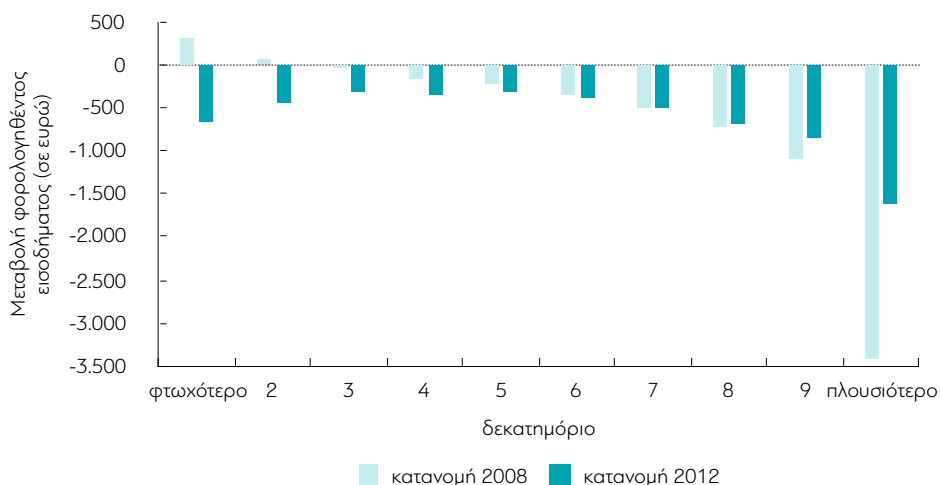

Η κατανομή των απόλυτων μεταβολών του φορολογούμενου εισοδήματος ανά δεκατημόριο την περίοδο 2008-2012 εμφανίζεται στο Διάγραμμα 3.5, το οποίο αναπαράγει τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.4, παρουσιάζοντας τις απώλειες όχι ως ποσοστό του αρχικού εισοδήματος αλλά σε ευρώ.

Σε απόλυτα μεγέθη, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2008 (ανοιχτόχρωμες στήλες), οι μεταβολές του φορολογούμενου εισοδήματος της περιόδου της κρίσης (2008-2012) εμφανίζονται και πάλι «προοδευτικές». Πράγματι, οι εισοδηματικές απώλειες αυξάνονταν καθώς μετακινούμαστε προς το πάνω μέρος της κατανομής. Ενώ η εισοδηματική κατάσταση του φτωχότερου δεκατημρίου παρουσίαζε αξιόλογη βελτίωση €338 ετησίως, η μείωση του μέσου ετήσιου φορολογούμενου εισοδήματος για το πλουσιότερο δεκατημόριο έφτανε το ποσό των €3.426, έναντι μέσης απώλειας €618 ετησίως για το σύνολο των φορολογουμένων.

Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2012 (σκοιρόχρωμες στήλες), οι εισοδηματικές μεταβολές το 2008-2012 ήταν πιο ομοιόμορφα κατανεμημένες. Σε απόλυτα μεγέθη, η μέση χρηματική απώλεια ήταν €661 για το φτωχότερο δεκατημόριο, έπεφτε σταδιακά μέχρι το μέσο της κατανομής (€338 στο 5ο δεκατημόριο), ενώ κορυφωνόταν στο πλουσιότερο δεκατημόριο (€1.626 ετησίως).

Διάγραμμα 3.5 Μεταβολή Φορολογηθέντος Εισοδήματος Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (2008-2012)

Πηγή: Επεξεργασία των αποτελεσμάτων των Γιαννίτση & Ζωγραφάκη (2016). Βλ. Πίνακα 4.1 (σελ. 82).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2008. (Π.χ. το μέσο εισόδημα του δεύτερου φτωχότερου δεκατημορίου του 2008 αυξήθηκε κατά €71 την περίοδο 2008-2012.) Οι σκοιρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2012. (Π.χ. το μέσο εισόδημα του δεύτερου φτωχότερου δεκατημορίου του 2012 μειώθηκε κατά €462 την περίοδο 2008-2012.) Τα εισοδήματα είναι φορολογηθέντα (δηλ. δηλωθέντα συν τεκμαρτά), σε ετήσια βάση, σε πραγματικές τιμές (δηλ. αφού ληφθεί υπόψη ο πληθωρισμός).

Προφανώς, οι εκτιμώμενες μεταβολές είναι διαφορετικές στις δύο μελέτες. Τα δεδομένα των Γιαννίτση και Ζωγραφάκη (2016) αφορούν την περίοδο 2008-2012, ενώ τα δικά μας την περίοδο 2009-2012. Ο ορισμός του εισοδήματος που χρησιμοποιείται είναι διαφορετικός: (ατομικό) φορολογούμενο εισόδημα εκεί έναντι (οικογενειακού) διαθέσιμου εισοδήματος εδώ. Οι πηγές διαφέρουν επίσης: δηλώσεις φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων έναντι Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC). Ωστόσο, το βασικό εύρημα επιβεβαιώνεται: η εισοδηματική κατάσταση όσων βρίσκονταν στο χαμηλότερο κλιμάκιο της κατανομής εισοδήματος όταν ξέσπασε η κρίση βελτιώθηκε στη διάρκεια της κρίσης.

Αυτό οφείλεται σε δύο λόγους: Αφενός, επειδή στο πλαίσιο της φυσιολογικής διακύμανσης των εισοδημάτων στον χρόνο, το εισόδημα των φτωχότερων προ κρίσης είχε πέσει τόσο χαμηλά που δεν μπορούσε παρά να ανέλθει πάλι. Αφετέρου, επειδή η κρίση δεν έπληξε τόσο τους φτωχότερους προ κρίσης (π.χ. ηλικιωμένοι κάτοικοι της υπαίθρου), αλλά κατηγορίες που αρχικά βρίσκονταν σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια (οικογένειες με παιδιά στις πόλεις).

Γενικά, προτείνουμε τέσσερις συμπληρωματικές ερμηνείες. Η πρώτη είναι στατιστικής φύσης: η «παλινδρόμηση προς το μέσον της κατανομής» (regression towards the mean) είναι σύνηθες φαινόμενο στην ανάλυση της εισοδηματικής κινητικότητας. Τα εισοδήματα των ατόμων και των νοικοκυριών υπόκεινται σε διακυμάνσεις (π.χ. λόγω ανεργίας, λόγω μετακίνησης από μια θέση εργασίας στην άλλη, ή λόγω εισοδηματικής αστάθειας στην περίπτωση των αυτοαπασχολούμενων). Κατά συνέπεια, κάποιος από όσους εντοπίζονται στο χαμηλότερο κλιμάκιο της κατανομής εισοδήματος στην αρχή της περιόδου ενδέχεται να βρέθηκαν εκεί κατά τύχη, με την έννοια ότι τα εισοδήματά τους ήταν ασυνήθιστα χαμηλά εκείνη τη χρονιά. Το αντίστροφο ισχύει για όσους βρέθηκαν στο υψηλότερο κλιμάκιο της κατανομής εισοδήματος στην αρχή της περιόδου. Στον βαθμό που τα εισοδήματά τους τη χρονιά εκείνη ήταν ασυνήθιστα χαμηλά (ή, αντιστοίχως, ασυνήθιστα υψηλά), τις επόμενες χρονιές είναι πιθανό και οι μεν και οι δε να μετακινηθούν προς το μέσον της κατανομής.

Η δεύτερη ερμηνεία αφορά τον χαρακτήρα της οικονομικής ύφεσης που έπληξε τη χώρα. Η αύξηση της ανεργίας δεν ήταν ομοιόμορφη στους διάφορους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας: για παράδειγμα, εκδηλώθηκε με μεγαλύτερη ένταση στην οικοδομή και στις κατασκευές, στη μεταποίηση και στις (ιδιωτικές) υπηρεσίες, ενώ άφησε σχετικά ανεπηρέαστο τον αγροτικό τομέα. Συγκεκριμένα, από τις 604.500 θέσεις εργασίας που χάθηκαν ανάμεσα στο 1ο τρίμηνο του 2009 και στο 1ο τρίμηνο του 2012 (ποσοστιαία μεταβολή -16%), οι 222.000 ήταν στις υπηρεσίες εκτός υγείας και εκπαίδευσης (-13%), οι 140.000 στη μεταποίηση (-29%), και οι 126.000 στην οικοδομή και στις κατασκευές (-42%), έναντι μόλις 22.000 στον πρωτογενή τομέα (-5%).

Η τρίτη ερμηνεία απορρέει από τη δεύτερη. Η κρίση –και η λιτότητα– έπληξε περισσότερο τους εργαζομένους παρά τους συνταξιούχους. Οι εισοδηματικές απώλειες για τους χαμηλομισθούς υπήρξαν μιάμιση φορά μεγαλύτερη από ό,τι για τους χαμηλοσυνταξιούχους. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος,⁸ η μείωση των πραγματικών κατώτατων αποδοχών την περίοδο 2010-2014 ήταν 23,2%, ενώ σύμφωνα με προηγούμενους υπολογισμούς μας,⁹ συνταξιούχοι με κύρια σύνταξη €600 το μήνα το 2010 υπέστησαν την ίδια περίοδο σωρευτική μείωση 15,8% (και οι δύο εκτιμήσεις είναι σε ετήσια βάση, σε αποπληθωρισμένες τιμές). Επίσης, οι συνταξιούχοι συνέχισαν να εισπράττουν τη σύνταξή τους (έστω μειωμένη), ενώ πολλοί εργαζόμενοι έχασαν τη δουλειά τους και τις αμοιβές που τους εξασφάλιζε.

Η τέταρτη ερμηνεία αφορά την εισοδηματική στήριξη των ανέργων. Στη διάρκεια της κρίσης, το βασικό ποσό του τακτικού επιδόματος ανεργίας μειώθηκε κατά 21% σε ονομαστικές τιμές (από €454 σε €360 το μήνα), ενώ περιορίστηκε η μέγιστη διάρκεια επιδότησης σε βάθος τετραετίας (σε 400 ημέρες συνολικά). Ακόμη χειρότερα, το ποσοστό κάλυψης του τακτικού επιδόματος ανεργίας μειώθηκε σημαντικά. Το 2010, όταν ο αριθμός των ανέργων ήταν ακόμη 639.000, οι δικαιούχοι του επιδόματος ήταν 224.000 (ποσοστό κάλυψης 35%). Το 2014, οι άνεργοι είχαν φτάσει σε 1.270.000, αλλά ο αριθμός όσων ελάμβαναν τακτικό επίδομα ανεργίας είχε πέσει σε 118.000 (ποσοστό κάλυψης 9%). Με άλλα λόγια, η εισοδηματική στήριξη των ανέργων υποχωρούσε καθώς αυξανόταν η ανάγκη για κοινωνική προστασία.

3.2.2. Κερδισμένοι και χαμένοι (2009-2012)

Η παρουσίαση των μέσων εισοδηματικών μεταβολών ανά δεκατημόριο έχει ενδιαφέρον. Αλλά στο εσωτερικό κάθε δεκατημορίου κάποια άτομα και νοικοκυριά είδαν το εισόδημά τους να αυξάνεται, ενώ κάποια άλλα να μειώνεται. Πώς διαμορφώθηκε η αναλογία κερδισμένων και χαμένων ανά δεκατημόριο;

Το Διάγραμμα 3.6 δείχνει την αναλογία κερδισμένων και χαμένων την περίοδο 2009-2012 ανά δεκατημόριο της κατανομής του 2009. Φαίνεται καθαρά ότι, με βάση την εισοδηματική κατανομή του 2009, η αναλογία των «κερδισμένων» (δηλ. όσων την τετραετία 2009-2012 αύξησαν το εισόδημά τους) είναι υψηλότερη στα χαμηλότερα δεκατημόρια, ενώ στη συνέχεια μειώνεται σταδιακά καθώς κινούμαστε προς το πάνω μέρος της κατανομής. (Στο φτωχότερο δεκατημόριο η αναλογία είναι 56%, στο δεκατημόριο 8 μόλις 2%, στο πλουσιότερο 18%.)

Το Διάγραμμα 3.7 παρουσιάζει και πάλι την αναλογία κερδισμένων και χαμένων¹⁰ την περίοδο 2009-2012, αλλά αυτή τη φορά ανά δεκατημόριο της κατανομής του 2012. Αντίθετα από ό,τι προηγουμένως, με βάση την εισοδηματική κατανομή του 2012, η αναλογία των «κερδισμένων» (δηλ. όσων

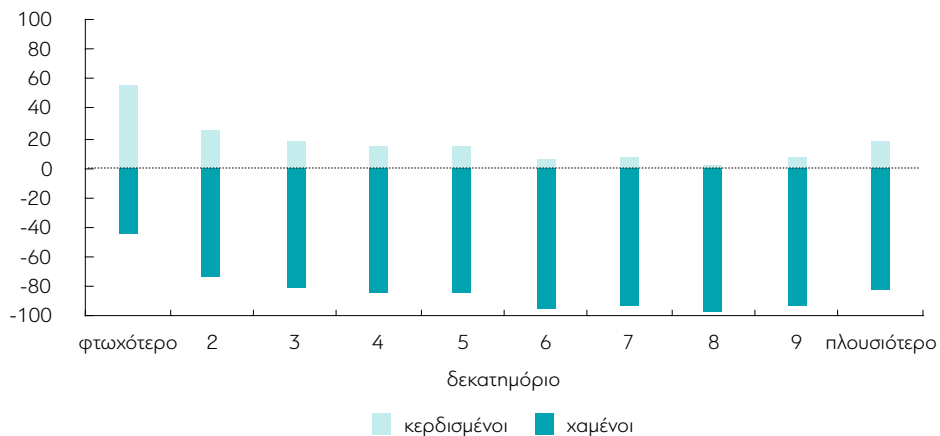
8. Βλ. ΤτΕ (2015) και προηγούμενα χρόνια.

9. Βλ. Ματσαγγάνης και συν. (2017).

10. Η αναλογία των «κερδισμένων» της περιόδου 2009-2012 στο σύνολο του πληθυσμού ήταν 17%. Είναι προφανές ότι η συνολική αναλογία δεν επηρεάζεται από το εάν τα δεκατημόρια υπολογίζονται με βάση την κατανομή του 2009 ή εκείνη του 2012.

την τετραετία 2009-2012 αύξησαν το εισόδημά τους) είναι χαμηλότερη στα χαμηλότερα δεκατημόρια, ενώ στη συνέχεια αυξάνεται με διακυμάνσεις καθώς κινούμαστε προς το πάνω μέρος της κατανομής. (Στο φτωχότερο δεκατημόριο η αναλογία αυτή είναι 7%, ενώ στο πλουσιότερο 31%.)

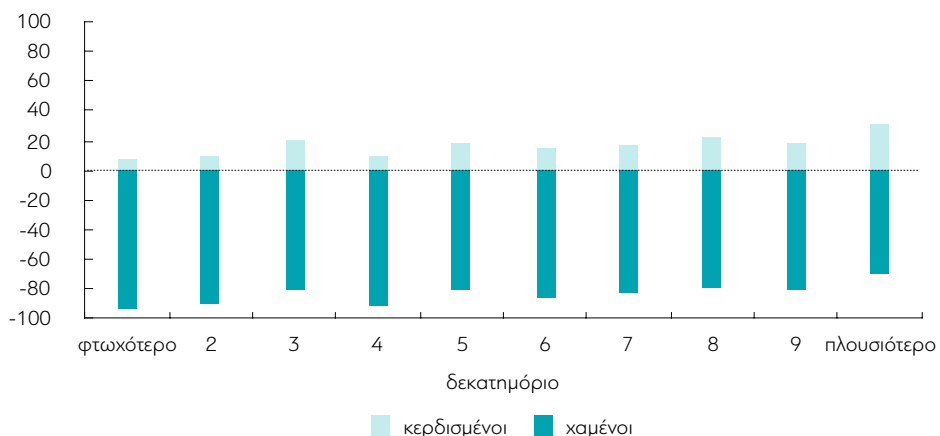
Διάγραμμα 3.6 Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2009 (2009-2012)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2009 των οποίων το εισόδημα αυξήθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2009-2012 (σε σταθερές τιμές 2016). Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2009 των οποίων το εισόδημα μειώθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2009-2012 (σε σταθερές τιμές 2016).

Διάγραμμα 3.7 Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2012 (2009-2012)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2012 των οποίων το εισόδημα αυξήθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2009-2012 (σε σταθερές τιμές 2016). Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2012 των οποίων το εισόδημα μειώθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2009-2012 (σε σταθερές τιμές 2016).

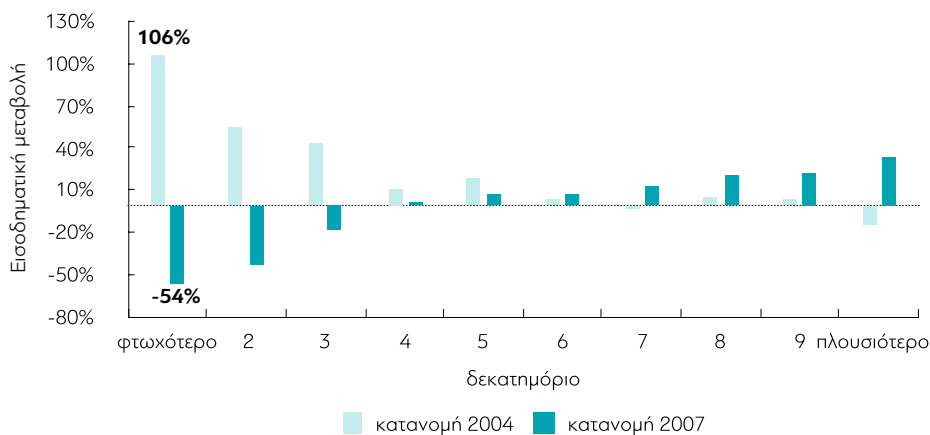
3.3. Ανακατατάξεις της εισοδηματικής κλίμακας στην περίοδο προ κρίσης

Πώς συγκρίνονται οι ανακατατάξεις της εισοδηματικής κλίμακας της περιόδου της κρίσης με την αμέσως προηγούμενη περίοδο;

3.3.1. Εισοδηματικές μεταβολές (2004-2007)

Στο Διάγραμμα 3.8 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) για τις μεταβολές της εισοδηματικής κλίμακας την περίοδο 2004-2007, έχοντας υπολογίσει τα δεκατημόρια εισοδήματος σύμφωνα με την κατανομή του 2004 και του 2007 αντιστοίχως.

Διάγραμμα 3.8 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (2004-2007)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2004. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του δεύτερου φτωχότερου δεκατημορίου του 2004 αυξήθηκε κατά 55% την περίοδο 2004-2007.) Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2007. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του δεύτερου φτωχότερου δεκατημορίου του 2007 μειώθηκε κατά 42% την περίοδο 2004-2007.) Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η εικόνα των Διαγραμμάτων 3.1 (για την περίοδο 2009-2012) και 3.8 (για την περίοδο 2004-2007) διαφέρει. Μια προφανής διαφορά είναι ότι στην περίοδο πριν από την κρίση τα μέσα εισοδήματα των νοικοκυριών αυξάνονταν (κατά 8% την τετραετία 2004-

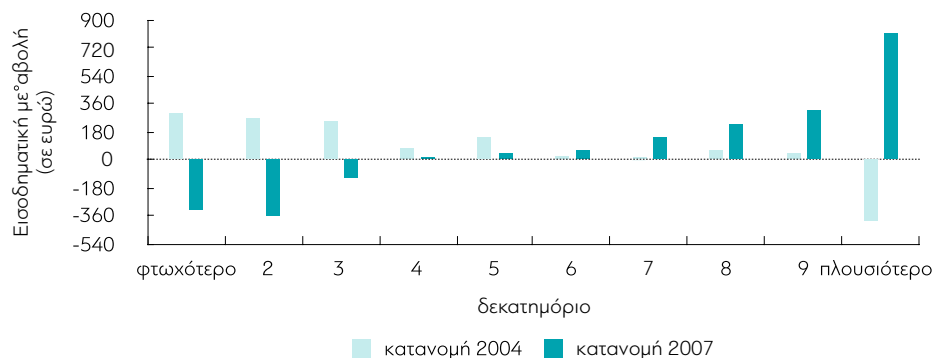
2007). Ωστόσο, το πρότυπο της εισοδηματικής κινητικότητας επιβεβαιώνεται. Υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2004, οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου 2004-2007 εμφανίζονται «προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν λιγότερο φτωχοί, και οι πλούσιοι (λίγο) λιγότερο πλούσιοι. Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2007, οι μεταβολές εισοδήματος της ίδιας περιόδου εμφανίζονται «αντίστροφα προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι.

Πώς εμφανίζεται η κατανομή των εισοδηματικών μεταβολών της περιόδου 2004-2007 σε απόλυτους όρους αντί για σχετικούς; Το Διάγραμμα 3.9 αναπαράγει τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.8 παρουσιάζοντας τις εισοδηματικές μεταβολές όχι ως ποσοστό του αρχικού εισοδήματος αλλά σε ευρώ.

Σε απόλυτα μεγέθη, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2004 (ανοιχτόχρωμες στήλες), οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου της κρίσης (2004-2007) εμφανίζονται «προοδευτικές». Πράγματι, τα κέρδη μειώνονταν καθώς μετακινούμαστε προς το πάνω μέρος της κατανομής, για να μετατραπούν σε απώλειες για το πλουσιότερο μισό του πληθυσμού. Η αύξηση του μέσου μηνιαίου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος για το φτωχότερο δεκατημόριο έφτασε τα €308, έναντι μέσης αύξησης €82 για το σύνολο του πληθυσμού, ενώ το μέσο εισόδημα του πλουσιότερου δεκατημορίου, παρουσίασε μείωση (€402 μηνιαίως).

Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2007 (σκοιρόχρωμες στήλες), οι εισοδηματικές μεταβολές το 2004-2007 ήταν «αντίστροφα προοδευτικές». Σε απόλυτα μεγέθη, το φτωχότερο δεκατημόριο υπέστη μηνιαία απώλεια ύψους €332. Αντίθετα το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του πλουσιότερου δεκατημορίου αυξήθηκε κατά €825.

Διάγραμμα 3.9 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (2004-2007)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2004. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου δεκατημορίου του 2009 αυξήθηκε κατά €308 την περίοδο 2004-2007.) Οι σκοιρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2007. (Π.χ. το μέσο διαθέσιμο εισόδημα του φτωχότερου δεκατημορίου του 2007 μειώθηκε κατά €332 την περίοδο 2004-2007.) Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), είναι μηνιαίο, υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

3.3.2. Κερδισμένοι και χαμένοι (2004-2007)

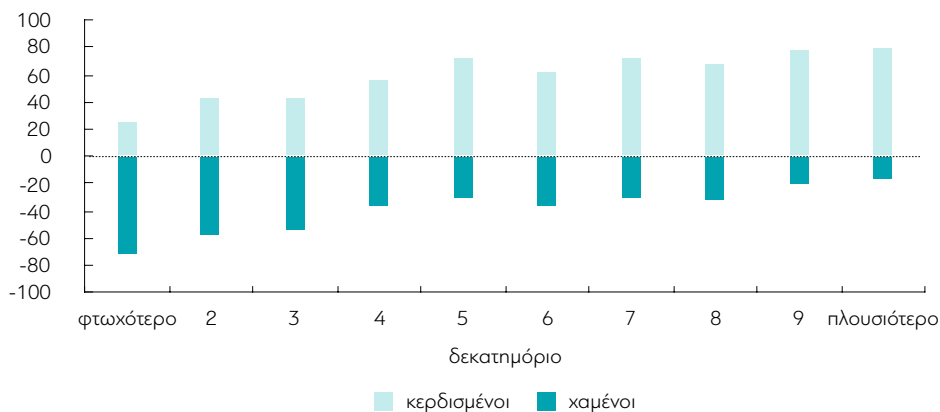
Πώς συγκρίνονται τα αποτελέσματα για την περίοδο της κρίσης με εκείνα για την αμέσως προηγούμενη περίοδο;

Προφανώς, η συνολική αναλογία «κερδισμένων» ήταν υψηλότερη την τετραετία 2004-2007 από ό,τι την περίοδο 2009-2012 (59% έναντι 17% αντιστοίχως). Όμως, κατά τα άλλα, η αναλογία κερδισμένων και χαμένων ανά δεκατημόριο ακολουθεί παρόμοιο πρότυπο.

Με βάση την εισοδηματική κατανομή του 2004 (Διάγραμμα 3.10), η αναλογία των «κερδισμένων» της περιόδου 2004-2007 (δηλ. όσων αύξησαν το εισόδημά τους) είναι υψηλότερη στα χαμηλότερα δεκατημόρια, ενώ στη συνέχεια τείνει να μειώνεται καθώς κινούμαστε προς το πάνω μέρος της κατανομής.

Το αντίθετο ισχύει με βάση την εισοδηματική κατανομή του 2007 (Διάγραμμα 3.11). Η αναλογία των «κερδισμένων» της περιόδου 2004-2007 (δηλ. όσων αύξησαν το εισόδημά τους) είναι χαμηλότερη στα χαμηλότερα δεκατημόρια, ενώ στη συνέχεια τείνει να ανεβαίνει καθώς αυξάνεται το εισόδημα.

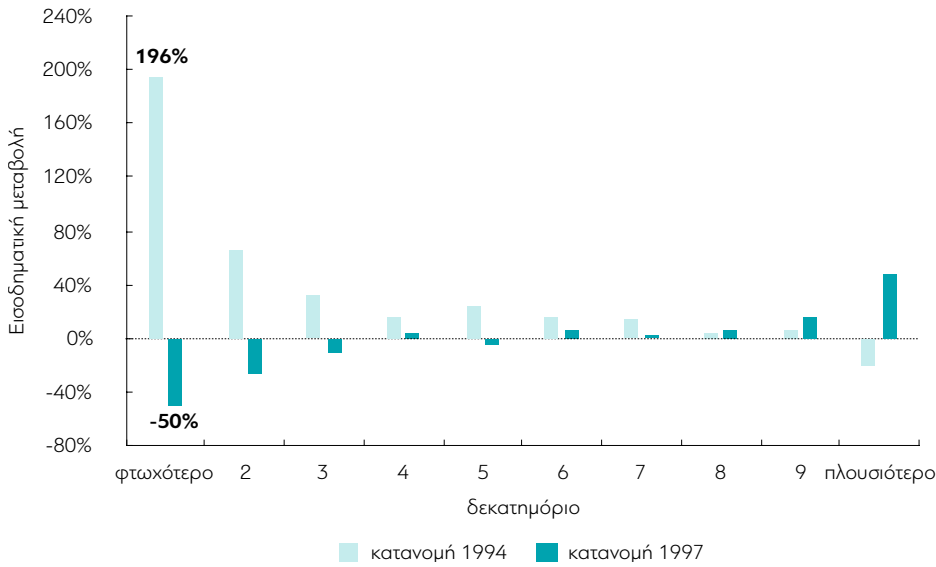
Διάγραμμα 3.10 Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2004 (2004-2007)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2004 των οποίων το εισόδημα αυξήθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2004-2007 (σε σταθερές τιμές 2016). Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2004 των οποίων το εισόδημα μειώθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2004-2007 (σε σταθερές τιμές 2016).

Διάγραμμα 3.11 Κερδισμένοι Και Χαμένοι Ανά Δεκατημόριο Κατανομής 2007 (2004-2007)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2007 των οποίων το εισόδημα αυξήθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2004-2007 (σε σταθερές τιμές 2016). Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν το ποσοστό των μελών κάθε δεκατημορίου της κατανομής του 2007 των οποίων το εισόδημα μειώθηκε πάνω από 1% την περίοδο 2004-2007 (σε σταθερές τιμές 2016).

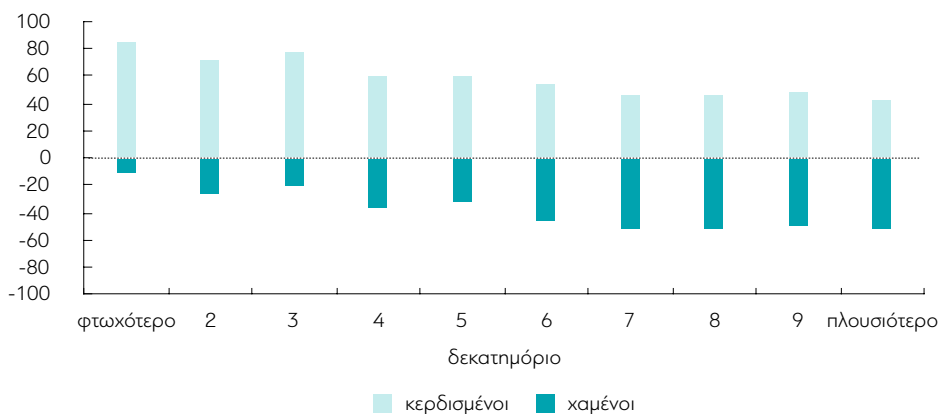
3.4. Ανακατατάξεις της εισοδηματικής κλίμακας σε μια προηγούμενη περίοδο

Πηγαίνοντας ακόμη πιο πίσω στον χρόνο, υπολογίσαμε ανακατατάξεις της εισοδηματικής κλίμακας με βάση παλαιότερα δεδομένα για την περίοδο 1994-2001. Για να είναι συγκρίσιμη η ανάλυσή μας, χωρίζουμε την οκταετία σε δύο τετραετίες.

3.4.1. Εισοδηματικές μεταβολές (1994-1997)

Στο Διάγραμμα 3.12 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP) για τις μεταβολές της εισοδηματικής κλίμακας την περίοδο 1994-1997, έχοντας υπολογίσει τα δεκατημόρια εισοδήματος σύμφωνα με την κατανομή του 1994 και του 1997 αντίστοιχως.

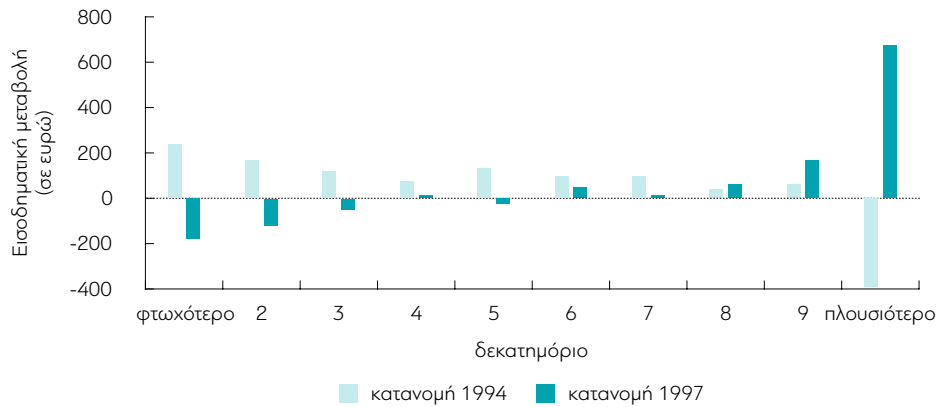
Διάγραμμα 3.12 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (1994-1997)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 1994. Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 1997. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Διάγραμμα 3.13 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (1994-1997)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 1994. Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 1997. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), είναι μηνιαίο, υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Το γενικό πρότυπο της εισοδηματικής κινητικότητας επιβεβαιώνεται και πάλι. Υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 1994, οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου 1994-1997 εμφανίζονται «προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν λιγότερο φτωχοί, και οι πλούσιοι (λίγο) λιγότερο πλούσιοι. Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 1997, οι μεταβολές εισοδήματος της ίδιας περιόδου εμφανίζονται «αντίστροφα προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι.

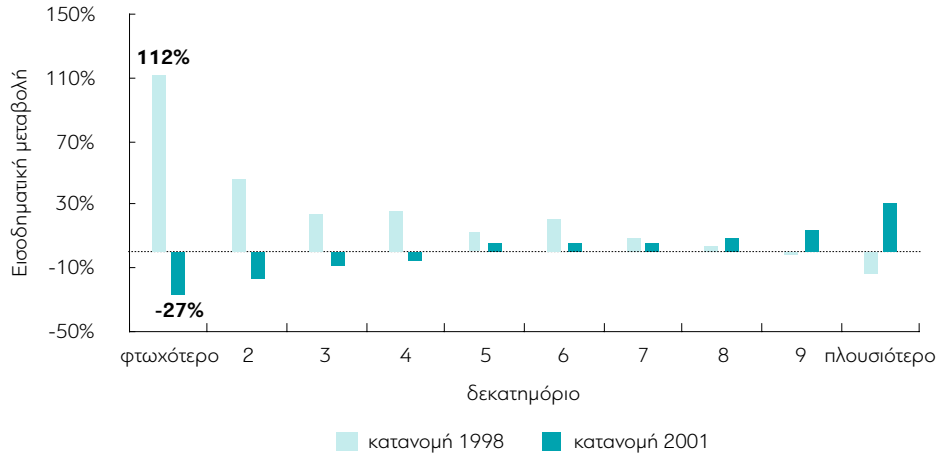
Πώς εμφανίζεται η κατανομή των εισοδηματικών μεταβολών της περιόδου 1994-1997 σε απόλυτους όρους αντί για σχετικούς; Το Διάγραμμα 3.13 αναπαράγει τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.12 παρουσιάζοντας τις εισοδηματικές μεταβολές σε ευρώ και όχι ως ποσοστό του αρχικού εισοδήματος.

Σε απόλυτα μεγέθη, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 1994 (ανοιχτόχρωμες στήλες), οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου της κρίσης (1994-1997) εμφανίζονται «προοδευτικές». Τα εισοδηματικά κέρδη μειώνονται καθώς μετακινούμαστε προς το πάνω μέρος της κατανομής, για να μετατραπούν σε απώλειες για το πλουσιότερο 10% του πληθυσμού. Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 1997 (σκουρόχρωμες στήλες), οι εισοδηματικές μεταβολές το 1994-1997 ήταν «αντίστροφα προοδευτικές». Το φτωχότερο μισό του πληθυσμού υπέστη απώλειες, ενώ το πλουσιότερο μισό ενέγραψε κέρδη.

3.4.2. Εισοδηματικές μεταβολές (1998-2001)

Στα Διαγράμματα 3.14 και 3.15 επαναλαμβάνουμε για την περίοδο 1998-2001 την ανάλυση των μεταβολών της εισοδηματικής κλίμακας, σε σχετικούς και απόλυτους όρους αντιστοίχως, με βάση τα δεδομένα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP).

Διάγραμμα 3.14 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Ως Ποσοστό (1998-2001)

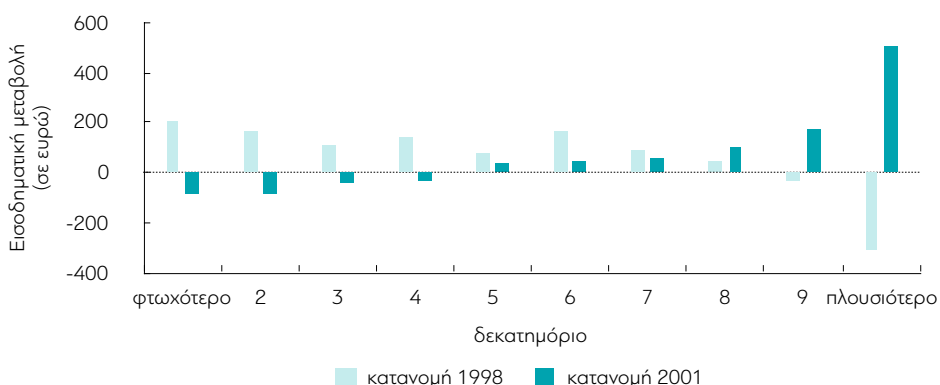

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 1998. Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2001. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν για μια ακόμη φορά το γενικό πρότυπο της εισοδηματικής κινητικότητας. Υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 1998, οι μεταβολές εισοδήματος της περιόδου 1998-2001 εμφανίζονται «προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν λιγότερο φτωχοί, και οι πλούσιοι λιγότερο πλούσιοι. Αντίθετα, υπό το πρίσμα της εισοδηματικής κατανομής του 2001, οι μεταβολές εισοδήματος της ίδιας περιόδου εμφανίζονται «αντίστροφα προοδευτικές»: οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι.

Διάγραμμα 3.15 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Σε Ευρώ (1998-2001)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 1998. Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2001. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), είναι μηνιαίο, υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

3.5. Δυναμικές εκτιμήσεις της ανισότητας και της φτώχειας

Σε αυτή την ενότητα στρεφόμαστε στις διανεμητικές όψεις της εισοδηματικής κινητικότητας. Το ερώτημα που θέτουμε (και επιχειρούμε να απαντήσουμε) είναι: πώς επηρεάζει η διάσταση του χρόνου τις εκτιμήσεις της ανισότητας και της φτώχειας;

3.5.1. Εκτιμήσεις της ανισότητας με βάση το «μόνιμο εισόδημα»

Η ανάλυση της κατανομής εισοδήματος συνηθίζεται να γίνεται σε ετήσια βάση, με βάση τα εισοδήματα κάθε χρονιάς. Όμως αυτή η (φαινομενικά αθώα) σύμβαση έχει μια ενδιαφέρουσα συνέπεια: επειδή τα ετήσια εισοδήματα υφίστανται διακυμάνσεις, εάν οι διακυμάνσεις αλληλοεξουδετερώνονται σε κάποιο βαθμό, η εισοδηματική κατανομή θα είναι λιγότερο άνιση όταν τα εισοδήματα διαδοχικών ετών αθροίζονται από ό,τι όταν αναλύονται χωριστά για κάθε έτος.

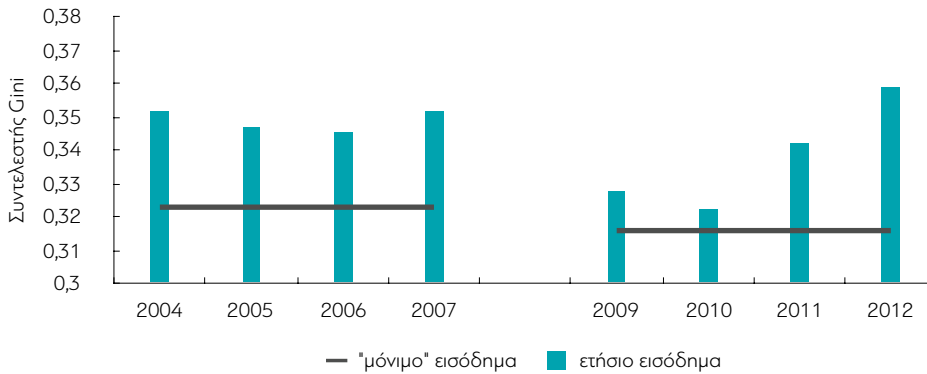
Ένα πρόσθετο επιχείρημα για την ανάλυση της κατανομής του αθροιστικού εισοδήματος διαδοχικών ετών είναι ότι η καταναλωτική συμπεριφορά των ατόμων καθορίζεται όχι από το ετήσιο αλλά από το «μόνιμο εισόδημα» (και για αυτό το λόγο άλλωστε υφίσταται μικρότερες διακυμάνσεις στον χρόνο).

Το Διάγραμμα 3.16 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις μας του συντελεστή Gini με βάση το «μόνιμο εισόδημα» κάθε τετραετίας (2004-2007 και 2009-2012) και με βάση το εισόδημα κάθε έτους. Είναι φανερό ότι η τιμή του δείκτη είναι χαμηλότερη με βάση το «μόνιμο εισόδημα» από ό,τι με βάση το ετήσιο εισόδημα. Επίσης, είναι χαμηλότερη με βάση το «μόνιμο εισόδημα» της τετραετίας 2009-2012 παρά με βάση εκείνο της τετραετίας 2004-2007, αντίθετα από ό,τι ίσως θα ανέμενε κανείς παρατηρώντας τη σημαντική αύξηση του δείκτη (με βάση το ετήσιο εισόδημα) από το 2010 έως το 2012.

Με άλλα λόγια, λαμβάνοντας υπόψη τον μέσο όρο των εισοδημάτων σε βάθος τετραετίας, δηλ. απαλείφοντας τις αυξομειώσεις του εισοδήματος των ίδιων νοικοκυριών στον χρόνο, η ανισότητα ήταν ελαφρά χαμηλότερη στην περίοδο της κρίσης (2009-2012) από ό,τι την προηγούμενη περίοδο (2004-2007). Η κρίση συμπίεσε την εισοδηματική κατανομή προς τα κάτω, μειώνοντας τόσο τα ίδια τα εισοδήματα όσο και τη διασπορά τους (όπως μετράται με τον συντελεστή Gini)¹¹.

11. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συντελεστής Gini δίνει μεγαλύτερη έμφαση στις εισοδηματικές μεταβολές που σημειώνονται κοντά στο μέσο της κατανομής. Αντίθετα, άλλοι δείκτες ανισότητας, όπως οι λόγοι εισοδηματικών μεριδίων, οι οποίοι επικεντρώνονται στα άκρα της κατανομής (βλ. Διάγραμμα 2.15), δίνουν μεγαλύτερη αύξηση της ανισότητας στη διάρκεια της κρίσης.

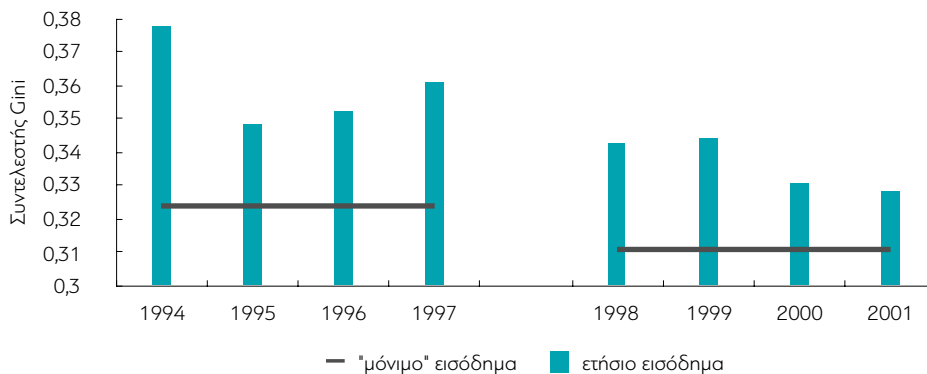
Διάγραμμα 3.16 Συντελεστής Gini: Ετήσιο και «Μόνιμο» Εισόδημα (2004-2007 και 2009-2012)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Ο συντελεστής Gini παίρνει τιμές από 0 (όλα τα άτομα έχουν το ίδιο εισόδημα) έως 1 (το συνολικό εισόδημα ανήκει εξ ολοκλήρου σε ένα άτομο). Το «μόνιμο εισόδημα» είναι το άθροισμα του ετήσιου εισοδήματος κάθε ατόμου/νοικοκυριού σε βάθος τετραετίας (2004-2007 και 2009-2012). Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Διάγραμμα 3.17 Συντελεστής Gini: Ετήσιο και «Μόνιμο» Εισόδημα (1994-1997 και 1998-2001)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP).

Σημειώσεις: Ο συντελεστής Gini παίρνει τιμές από 0 (όλα τα άτομα έχουν το ίδιο εισόδημα) έως 1 (το συνολικό εισόδημα ανήκει εξ ολοκλήρου σε ένα άτομο). Το «μόνιμο εισόδημα» είναι το άθροισμα του ετήσιου εισοδήματος κάθε ατόμου/νοικοκυριού σε βάθος τετραετίας (1994-1997 και 1998-2001). Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Στο Διάγραμμα 3.17 επαναλαμβάνουμε την ανάλυση της ανισότητας με βάση το «μόνιμο εισόδημα» για την περίοδο 1994-2001 αναλύοντας τα δεδομένα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP). Οι εκτιμήσεις του συντελεστή Gini παρουσιάζονται με βάση το εισόδημα κάθε έτους και με βάση το «μόνιμο εισόδημα» (χωριστά για τις τετραετίες 1994-1997 και 1998-2001). Και στις δύο υποπεριόδους, η τιμή του δείκτη είναι χαμηλότερη με βάση το «μόνιμο» εισόδημα από ό,τι με βάση το ετήσιο εισόδημα. Με άλλα λόγια, επιβεβαιώνεται η αρχική υπόθεση ότι η ανισότητα είναι

χαμηλότερη με βάση το «μόνιμο» παρά με βάση το ετήσιο εισόδημα. Γενικά, ακριβώς επειδή τα εισοδήματα των ατόμων χαρακτηρίζονται από μεταβλητικότητα στον χρόνο, και επειδή ο υπολογισμός τους σε βάθος χρόνου τείνει να συμψηφίζει τις αυξομειώσεις, όσο μεγαλύτερη είναι η περίοδος αναφοράς τόσο χαμηλότερη είναι η εκτιμώμενη ανισότητα.

12. Ορίζουμε ως παιδιά τα άτομα ηλικίας κάτω των 18 ετών στην αρχή της περιόδου.

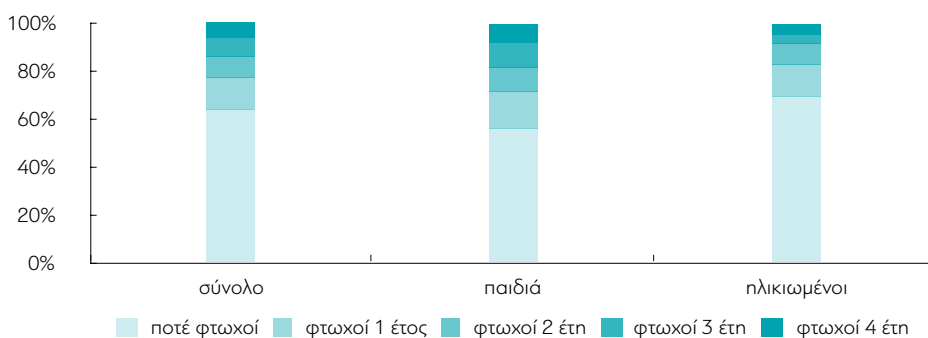
3.5.2. Εκτιμήσεις της «επιμονής» της φτώχειας

Η επιρροή της διάστασης του χρόνου στην ανάλυση της φτώχειας είναι κάπως διαφορετική. Οι αρνητικές επιδράσεις της φτώχειας στην ευημερία ενός ατόμου μπορεί να είναι από αμελητέες (όταν η φτώχεια είναι παροδική) έως καταστροφικές (όταν η φτώχεια είναι μόνιμη). Συνεπώς, η ανάλυση της διάρκειας της φτώχειας είναι σημαντική για την πληρέστερη κατανόηση του προβλήματος.

Το Διάγραμμα 3.18 παρουσιάζει την κατανομή των ατόμων και των νοικοκυριών της χώρας ανάλογα με το πόσα έτη (από 0 έως 4) βρέθηκαν στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού στη διάρκεια της τετραετίας 2009-2012, για το σύνολο και χωριστά για τα παιδιά¹² και για τους ηλικιωμένους.

Φαίνεται καθαρά ότι η πλειονότητα του πληθυσμού (63%) δεν βρέθηκε ποτέ στο φτωχότερο 20% στη διάρκεια της τετραετίας 2009-2012. Στο άλλο άκρο, κατά την ίδια περίοδο, 7% του πληθυσμού βρισκόταν συνεχώς στο φτωχότερο 20%. Οι αντίστοιχες αναλογίες για τα παιδιά ήταν 56% (ποτέ φτωχοί) και 8% (συνεχώς φτωχοί), ενώ για τους ηλικιωμένους 69% και 6% αντιστοίχως.

Διάγραμμα 3.18 Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (2009-2012)

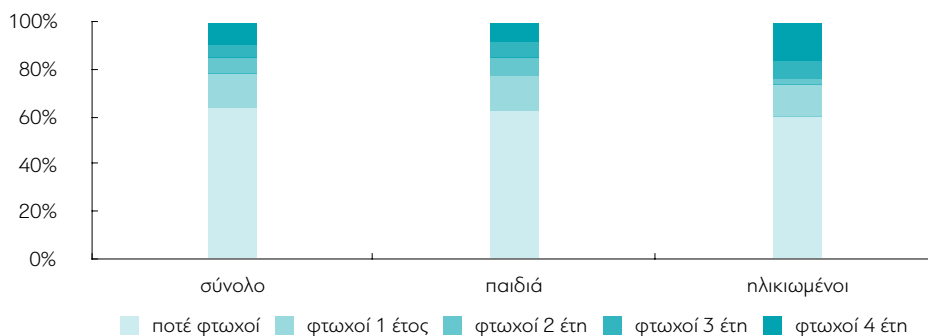
Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Η διάρκεια της φτώχειας υπολογίζεται ως ο αριθμός των ετών που κάποιο άτομο / νοικοκυριό βρέθηκε στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού την τετραετία 2009-2012. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4) και υπολογίζεται σε ατομική βάση.

Το Διάγραμμα 3.19 παρουσιάζει την κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη διάρκεια της φτώχειας για την τετραετία 2004-2007.

Σε σύγκριση με την περίοδο της κρίσης, το ποσοστό του πληθυσμού που βρισκόταν συνεχώς στο φτωχότερο 20% στη διάρκεια της τετραετίας 2004-2007 ήταν υψηλότερο (10% έναντι 7%), ενώ το ποσοστό όσων δεν βρέθηκε ποτέ στο φτωχότερο 20% της κατανομής ήταν το ίδιο και στις δύο περιόδους (63%). Η βασική διαφορά της περιόδου προ κρίσης είναι ότι το ποσοστό των ηλικιωμένων που βρέθηκαν συνεχώς (επί 4 έτη) στο φτωχότερο 20% ήταν σημαντικά υψηλότερο από ό,τι το 2009-2012 (17% έναντι 6%), καθώς και σε σύγκριση με το αντίστοιχο ποσοστό των παιδιών (9%).

Διάγραμμα 3.19 Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (2004-2007)

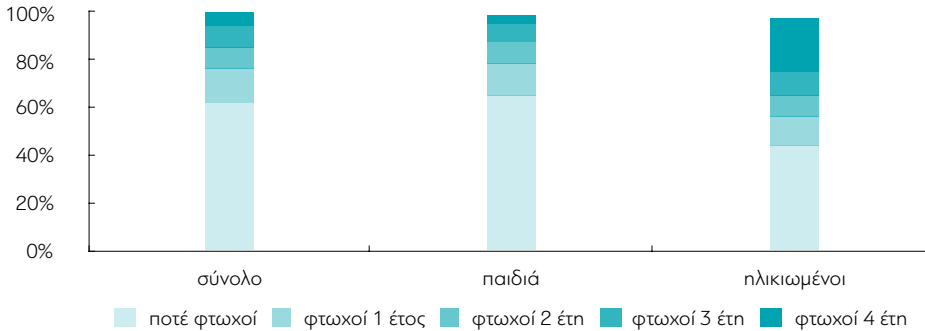
Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Η διάρκεια της φτώχειας υπολογίζεται ως ο αριθμός των ετών που κάποιο άτομο / νοικοκυριό βρέθηκε στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού την τετραετία 2004-2007. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4) και υπολογίζεται σε ατομική βάση.

Πηγαίνοντας ακόμη πιο πίσω στον χρόνο, υπολογίσαμε τη διάρκεια της φτώχειας με τα παλαιότερα δεδομένα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP) για την οκταετία 1994-2001. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στα Διαγράμματα 3.20 (για την τετραετία 1994-1997) και 3.21 (για την τετραετία 1998-2001).

Παρατηρούμε ότι το ποσοστό όσων δεν βρέθηκαν ποτέ στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού την περίοδο 1994-2001 ήταν συγκρίσιμο με την πιο πρόσφατη περίοδο: 62% το 1994-1997 και 67% το 1998-2001 (έναντι 63% το 2004-2007 και το 2009-2012). Συγκρίνοντας τα παιδιά με τους ηλικιωμένους, παρατηρούμε ότι η κατάσταση ήταν σαφώς δυσμενέστερη για τους δεύτερους: το ποσοστό των ηλικιωμένων που δεν ήταν ποτέ φτωχοί ήταν χαμηλότερο από ό,τι στην περίπτωση των παιδιών (44% έναντι 65% το 1994-1997 και 51% έναντι 71% το 1998-2001). Αντίθετα, το ποσοστό όσων βρίσκονταν συνεχώς επί 4 χρόνια στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού ήταν πολύ υψηλότερο για τους ηλικιωμένους παρά για τα παιδιά (23% έναντι 4% το 1994-1997 και 24% έναντι 6% το 1998-2001). Όπως είδαμε νωρίτερα (βλ. Διάγραμμα 3.18), η κατάσταση αυτή ανατράπηκε πλήρως στα χρόνια της κρίσης.

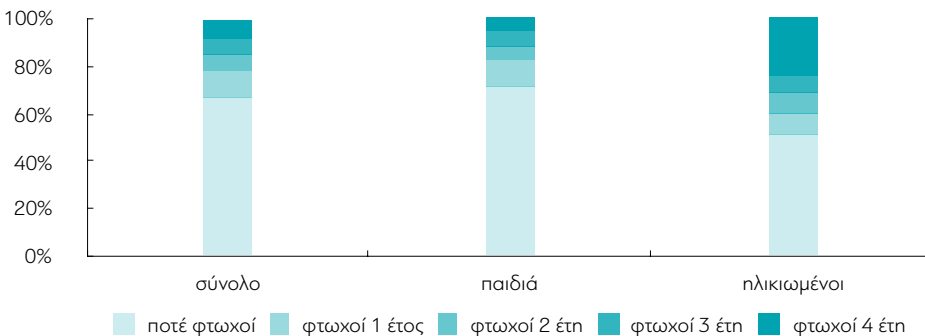
Διάγραμμα 3.20 Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (1994-1997)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων του Ευρωπαϊκού Πάnel Νοικοκυριών (ECHP).

Σημειώσεις: Η διάρκεια της φτώχειας υπολογίζεται ως ο αριθμός των ετών που κάποιο άτομο/νοικοκυριό βρέθηκε στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού την τετραετία 1994-1997. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4) και υπολογίζεται σε ατομική βάση.

Διάγραμμα 3.21 Κατανομή Πληθυσμού Ανά Διάρκεια Φτώχειας (1998-2001)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων του Ευρωπαϊκού Πάnel Νοικοκυριών (ECHP).

Σημειώσεις: Η διάρκεια της φτώχειας υπολογίζεται ως ο αριθμός των ετών που κάποιο άτομο / νοικοκυριό βρέθηκε στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού την τετραετία 1998-2001. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4) και υπολογίζεται σε ατομική βάση.

Οι Πίνακες 3.1 και 3.2 παρουσιάζουν τις μήτρες μετακίνησης (transition matrices) μεταξύ της θέσης ενός ατόμου/νοικοκυριού στην εισοδηματική κατανομή στην αρχή και στο τέλος της περιόδου, για την τετραετία 2009-2012 και 2004-2007 αντιστοίχως. Τα άτομα/νοικοκυριά που βρίσκονται στη διαγώνιο παρέμειναν στο ίδιο δεκατημόριο εισοδήματος στην αρχή και στο τέλος της τετραετίας. Εκείνα που βρίσκονται πάνω από τη διαγώνιο μετακινήθηκαν προς υψηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο, Αντιστοίχως, τα άτομα/νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από τη διαγώνιο μετακινήθηκαν προς χαμηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο στη διάρκεια της τετραετίας.

Ο Πίνακας 3.3 συνοψίζει τα αποτελέσματα αυτά με βάση ορισμένους δείκτες εισοδηματικής κινητικότητας. Παρατηρούμε ότι στη χώρα μας η εισοδηματική κινητικότητα δεν μεταβλήθηκε θεαματικά στα χρόνια της κρίσης σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Οι συνολικές μετακινήσεις από κάποιο δεκατημόριο σε άλλο ήταν περισσότερες την περίοδο 2009-2012, γεγονός που αποτυπώνεται στον δείκτη δεκατημοριακής κινητικότητας (1 – Spearman's rank correlation). Από την άλλη, οι μεγαλύτερες μετακινήσεις (κατά τρία ή περισσότερα δεκατημόρια) ήταν περισσότερες την περίοδο 2004-2007.

Πίνακας 3.3 Δείκτες Εισοδηματικής Κινητικότητας (2004-2012)

	2004-2007	2009-2012
	% Πληθυσμού	
Μηδενική μετακίνηση (στο ίδιο δεκατημόριο)	29,2	27,8
Μετακίνηση κατά 1 δεκατημόριο	30,5	31,3
Μετακίνηση κατά 3+ δεκατημόρια	24,2	19,7
Ανοδική μετακίνηση από το χαμηλότερο 20%	46,1	48,5
Καθοδική μετακίνηση από το υψηλότερο 20%	33,6	32,1
1 – Spearman's rank correlation	0,64	0,66

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Επεξεργασία των αποτελεσμάτων που παρουσιάζονται στους Πίνακες 3.1 και 3.2.

3.7. Η εισοδηματική κινητικότητα σε άλλες χώρες

Πώς συγκρίνονται τα προηγούμενα ευρήματα με τα αντίστοιχα άλλων χωρών;

Στην ενότητα αυτή παραθέτουμε ορισμένα από τα πιο ενδιαφέροντα αποτελέσματα των προηγούμενων ενοτήτων (για την αναλογία των συνταξιούχων στον πληθυσμό των φτωχών, για την εισοδηματική μεταβολή ανά δεκατημόριο, για την ανισότητα με βάση το «μόνιμο» εισόδημα, καθώς και για το ποσοστό του πληθυσμού που άλλαξε δεκατημόριο εισοδήματος) στις άλλες τρεις χώρες της Νότιας Ευρώπης: Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία.

Ξεκινάμε με τον Πίνακα 3.4, ο οποίος παρουσιάζει τις μεταβολές της σχετικής αναλογίας συμμετοχής των συνταξιούχων στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού ηλικίας 16+ ετών στην περίοδο της κρίσης (2009-2014).

Παρατηρούμε ότι το πληθυσμιακό μερίδιο των συνταξιούχων στον πληθυσμό των φτωχών υποχώρησε σημαντικά και στις τέσσερις χώρες της Νότιας Ευρώπης, ενώ ταυτόχρονα το πληθυσμιακό μερίδιο των συνταξιούχων στον γενικό πληθυσμό αυξανόταν (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία), ή έπεφτε ελαφρά (Ιταλία). Το συνδυαστικό αποτέλεσμα αυτών των δύο μεταβολών ήταν η θεαματική μείωση της σχετικής αναλογίας: κατά το ήμισυ περίπου στην Ισπανία και στην Ελλάδα, κατά ένα τρίτο σχεδόν στην Πορτογαλία, και κατά ένα τέταρτο στην Ιταλία.

Με άλλα λόγια, επιβεβαιώνεται και για τις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης ένα από τα βασικά ευρήματα των προηγούμενων ενοτήτων και άλλων μελετών για την Ελλάδα¹³. Στην περίοδο της κρίσης, η σύνθεση του πληθυσμού των φτωχών άλλαξε σημαντικά. Οι φτωχοί είναι σήμερα πιθανότερο να είναι εργαζόμενοι ή άνεργοι παρά συνταξιούχοι. Η σχετική θέση των συνταξιούχων στην εισοδηματική κατανομή βελτιώθηκε, καθώς οι μειώσεις που υπέστησαν (παρότι οδυνηρές) ήταν μικρότερες –και «προοδευτικότερα» κατανεμημένες– από ό,τι οι μειώσεις αποδοχών των εργαζομένων και ιδιαίτερα των ανέργων¹⁴.

13. Βλ. για παράδειγμα Andriopoulou et al. (2018), Γιαννίτσας & Ζωγραφάκης (2016), Ματσαγγάνης και συν. (2017).

14. Από την άλλη, οι αστοχίες πολιτικής στη χρηματοδότηση καθώς και στην οργάνωση και διοίκηση των υπηρεσιών υγείας και άλλων κοινωνικών υπηρεσιών έπληξαν δυσανάλογα περισσότερο τους ηλικιωμένους, αφού οι τελευταίοι εξαρτώνται περισσότερο από αυτές. Συνεπώς, η βελτίωση της σχετικής θέσης των ηλικιωμένων με όρους χρηματικού εισοδήματος μετριάστηκε από την επιδείνωση με όρους μη χρηματικού εισοδήματος (πρόσβασης σε υπηρεσίες δημόσιας χρηματοδότησης).

Πίνακας 3.4 Σχετική Αναλογία Συμμετοχής Των Συνταξιούχων Στον Φτωκό Πληθυσμό Στη Νότια Ευρώπη (2009-2014)

	Αναλογία στον συνολικό πληθυσμό (Α)		Αναλογία στο φτωκότερο 20% (Β)		Σχετική αναλογία (Γ)	
	2009	2014	2009	2014	2009	2014
Ελλάδα	21%	25%	19%	12%	0,94	0,5
Ιταλία	22%	20%	16%	11%	0,74	0,55
Ισπανία	14%	15%	11%	6%	0,83	0,4
Πορτογαλία	23%	25%	26%	19%	1,12	0,79

Πηγή: Ανάλυση των διαστρωματικών μικροδεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Αναλογία στον πληθυσμό (Α): πληθυσμιακό μερίδιο των συνταξιούχων στον γενικό πληθυσμό ηλικίας 16+ ετών. Αναλογία στο φτωκότερο 20% (Β): πληθυσμιακό μερίδιο των συνταξιούχων στα δύο χαμηλότερα εισοδηματικά δεκατημόρια του πληθυσμού ηλικίας 16+ ετών. Σχετική αναλογία (Γ): πηλίκο (Β) διά (Α).

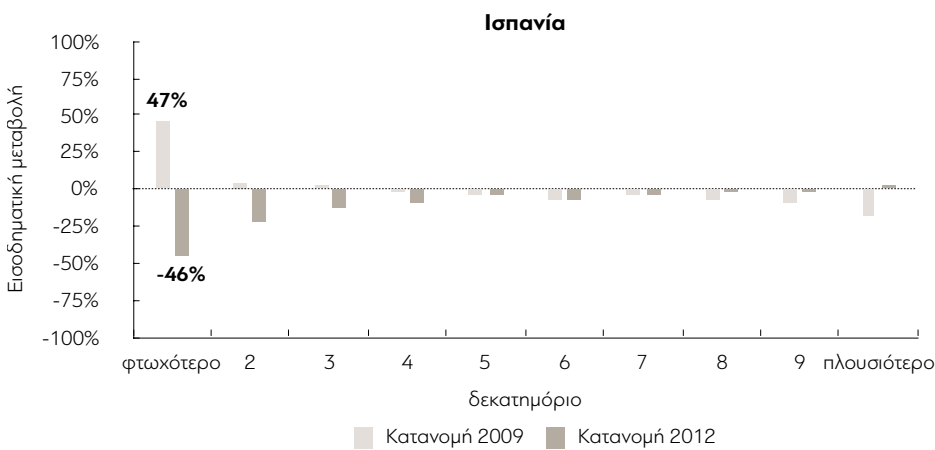
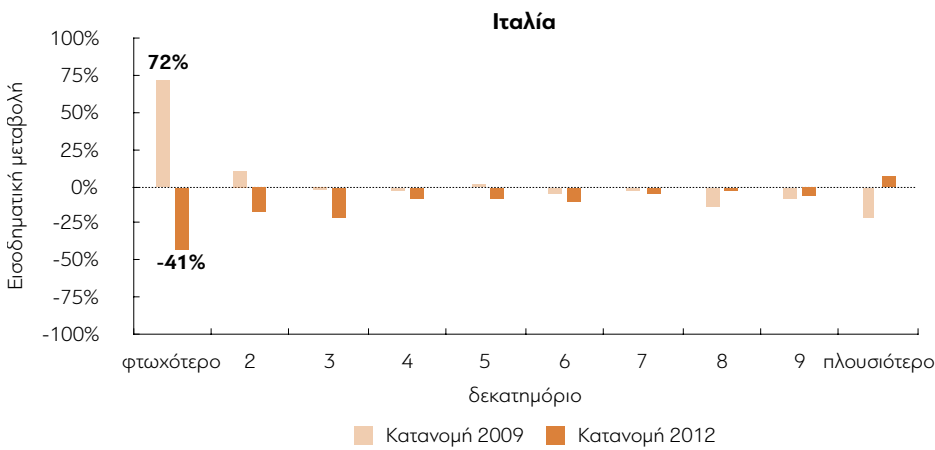
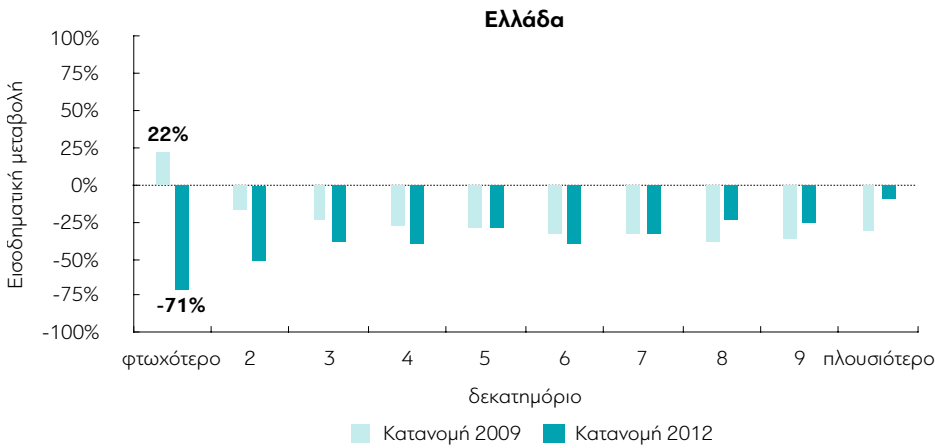
Συνεχίζουμε με τις εισοδηματικές μεταβολές ανά δεκατημόριο. Το Διάγραμμα 3.22 αναπαράγει τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.1, αλλάζοντας την κλίμακα των αξόνων ώστε να είναι κοινή για όλες τις χώρες.

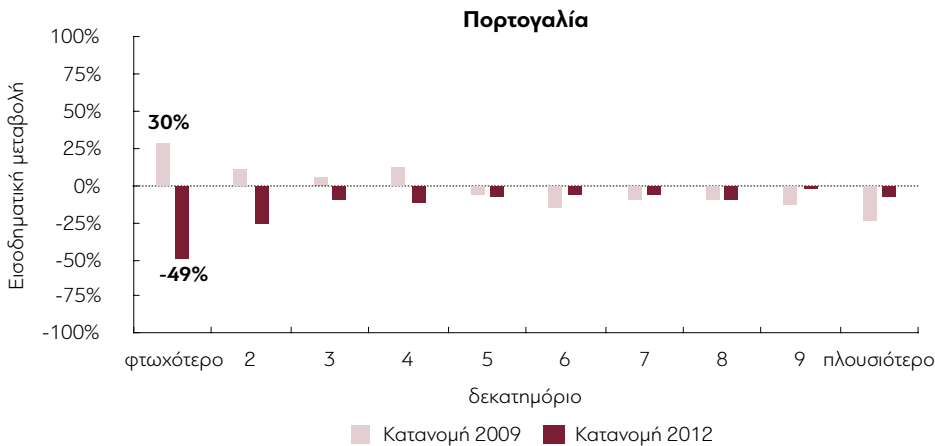
Παρότι το συγκεκριμένο μέγεθος των εισοδηματικών μεταβολών ανά δεκατημόριο διαφέρει προφανώς σε κάθε χώρα, τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.22 επιβεβαιώνουν το γενικό πρότυπο.

Υπό το πρίσμα της κατανομής του 2009, οι εισοδηματικές μεταβολές της περιόδου 2009-2012 ήταν «προοδευτικές»: και στις τέσσερις χώρες, οι φτωχοί είδαν το εισόδημά τους να αυξάνεται (από πολύ χαμηλή βάση), ενώ οι πλούσιοι υπέστησαν απώλειες.

Αντίθετα, υπό το πρίσμα της κατανομής του 2012, οι εισοδηματικές μεταβολές της περιόδου 2009-2012 ήταν «αντίστροφα προοδευτικές»: οι φτωχοί υπέστησαν τις μεγαλύτερες απώλειες, ενώ οι πλούσιοι είδαν το εισόδημά τους είτε να μειώνεται λίγο (στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία) είτε να αυξάνεται (στην Ιταλία και στην Ισπανία).

Διάγραμμα 3.22 Εισοδηματική Μεταβολή Ανά Δεκατημόριο Στη Νότια Ευρώπη
 Ως Ποσοστό (2009-2012)

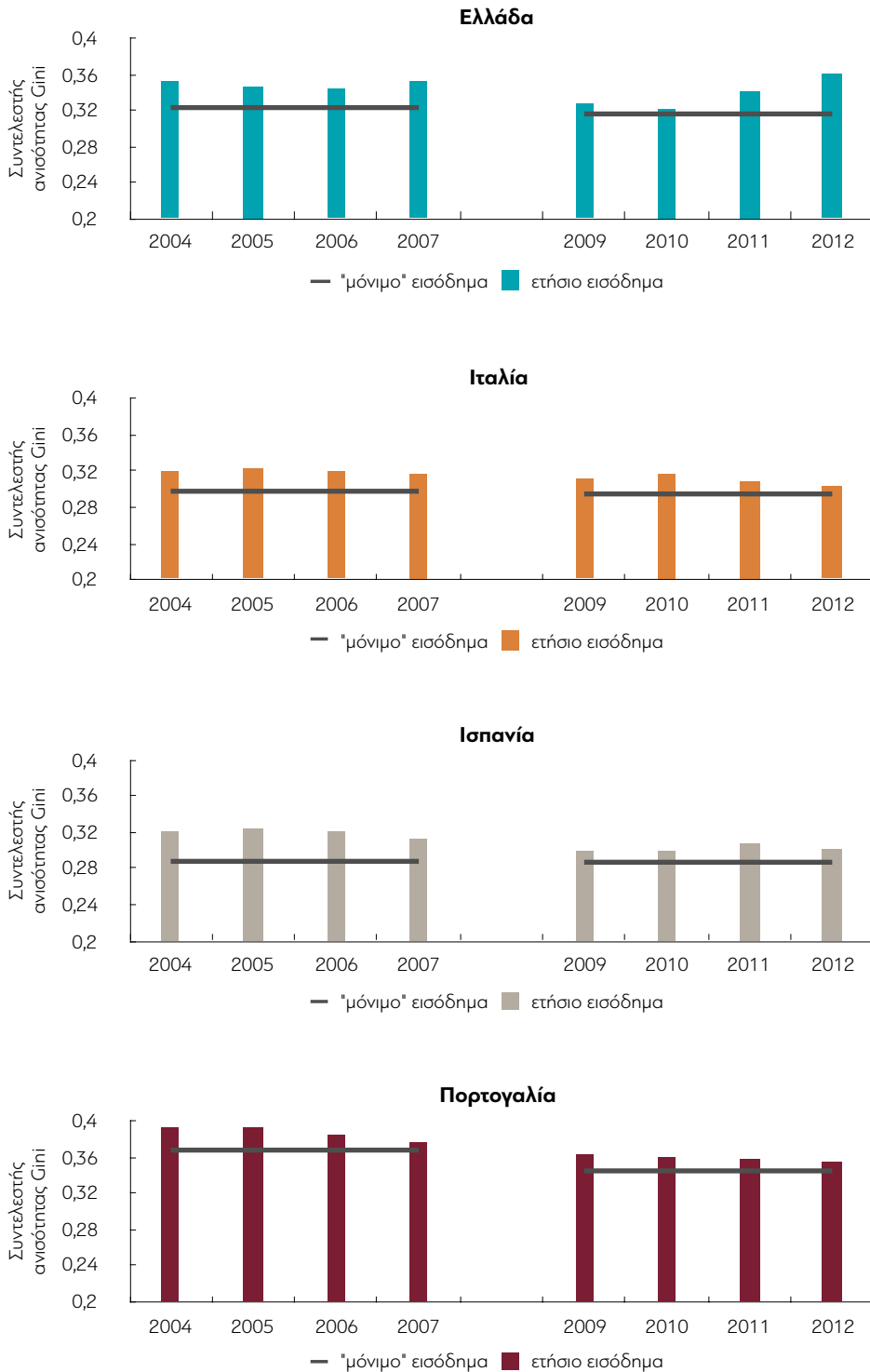
Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Οι ανοιχτόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2009. Οι σκουρόχρωμες στήλες δείχνουν τις εισοδηματικές μεταβολές των δεκατημορίων της κατανομής του 2012. Το μέσο διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), είναι ετήσιο, υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Το Διάγραμμα 3.23 αναπαράγει τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.16 για τις τιμές του συντελεστή ανισότητας Gini ανάλογα με το ετήσιο και το «μόνιμο» εισόδημα, αλλάζοντας την κλίμακα των αξόνων ώστε να είναι κοινή για όλες τις χώρες.

Τα αποτελέσματα του Διαγράμματος 3.23 επιβεβαιώνουν τις εκτιμήσεις μας για την ανισότητα στην Ελλάδα σύμφωνα με τα δεδομένα πάνελ. Οι τιμές του συντελεστή Gini είναι χαμηλότερες με βάση το «μόνιμο» εισόδημα από ό,τι με το ετήσιο. Επιπλέον, η ανισότητα με βάση το «μόνιμο» εισόδημα δείχνει να μειώθηκε στα χρόνια της κρίσης. Λαμβάνοντας τον μέσο όρο των εισοδημάτων σε βάθος τετραετίας, απαλείφοντας δηλ. τις αυξομειώσεις του εισοδήματος των ίδιων νοικοκυριών στον χρόνο, η ανισότητα ήταν χαμηλότερη στην περίοδο της κρίσης (2009-2012) από ό,τι την προηγούμενη περίοδο (2004-2007). Η μείωση της ανισότητας ήταν ιδιαίτερη έντονη στην Πορτογαλία, αλλά ήταν αισθητή και στις υπόλοιπες τρεις χώρες.

Διάγραμμα 3.23 Συντελεστής Gini Στη Νότια Ευρώπη: Ετήσιο Και «Μόνιμο» Εισόδημα (2004-2007 και 2009-2012)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Σημειώσεις: Ο συντελεστής Gini παίρνει τιμές από 0 (όλα τα άτομα έχουν το ίδιο εισόδημα) έως 1 (το συνολικό εισόδημα ανήκει εξ ολοκλήρου σε ένα άτομο). Το «μόνιμο εισόδημα» είναι το άθροισμα του ετήσιου εισοδήματος κάθε ατόμου/νοικοκυριού σε βάθος τετραετίας (2004-2007 και 2009-2012). Το διαθέσιμο εισόδημα είναι «ισοδύναμο» (βλ. υποσημείωση 4), υπολογίζεται σε ατομική βάση, και είναι αποπληθωρισμένο (σε σταθερές τιμές 2016).

Ο Πίνακας 3.5 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις μας για έναν από τους δείκτες εισοδηματικής κινητικότητας: το ποσοστό του πληθυσμού που άλλαξε δεκατημόριο. Φαίνεται καθαρά ότι την τετραετία 2009-2012 το ποσοστό αυτό ήταν υψηλότερο στη χώρα μας από ό,τι στις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, ενώ επίσης ήταν αυξημένο σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη περίοδο (2004-2007). Αντίθετα, στις άλλες χώρες το σχετικό ποσοστό ήταν χαμηλότερο την περίοδο της κρίσης από ό,τι στην Ελλάδα, και σημαντικά μειωμένο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες στην Ιταλία, 6 στην Πορτογαλία, και 14 στην Ισπανία).

15. Βλ. Eurostat, Transitions of income within three years by decile [ilc_di30c], UNIT: Percentage, TRANS3Y: No change, QUANTILE: Total (last update 12 December 2017, extracted on 17 January 2018).

Πίνακας 3.5 Η Εισοδηματική Κινητικότητα Στη Νότια Ευρώπη (2004-2012)

	% Πληθυσμού που άλλαξε δεκατημόριο	
	2004-2007	2009-2012
Ελλάδα	70,8	72,2
Ιταλία	66,7	61,4
Ισπανία	76	62,4
Πορτογαλία	68,6	62,3

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC).

Τα επίσημα δεδομένα της Eurostat για τις εισοδηματικές μετακινήσεις ανά δεκατημόριο¹⁵ επιβεβαιώνουν αυτή την εικόνα. Στις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης (και στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως σύνολο), το ποσοστό του πληθυσμού που άλλαξε δεκατημόριο υποχώρησε την περίοδο της κρίσης σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Αντίθετα στη χώρα μας, όπου η κρίση ήταν βαθύτερη και πιο παρατεταμένη, η εισοδηματική κινητικότητα παρέμεινε σε υψηλότερα επίπεδα.

ΟΨΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
Νοέμβριος 2018

Άλλες Διαστάσεις της Κοινωνικής Κινητικότητας

Η Ενότητα αυτή παρουσιάζει τα πιο πρόσφατα δεδομένα για τρεις όψεις της κοινωνικής κινητικότητας στην Ελλάδα: την εργασιακή κινητικότητα, τις πληθυσμιακές μεταβολές και ιδίως τη «νέα μετανάστευση», καθώς και τη διαγενεακή κινητικότητα.

4.1. Η εργασιακή κινητικότητα

Στο τμήμα αυτό της μελέτης αναλύουμε τα δεδομένα τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS) για την περίοδο 2008-2016. Τα δεδομένα αυτά παρακολουθούν την πορεία στην αγορά εργασίας των ίδιων εργαζομένων επί έξι διαδοχικά τρίμηνα. Βασίζομαστε σε αυτά τα δεδομένα για να παρουσιάσουμε τις αλλαγές των τελευταίων ετών στην απασχόληση.

4.1.1. Η εξέλιξη της απασχόλησης ανά κατηγορία

Ξεκινάμε με τη μεγάλη εικόνα. Ο Πίνακας 4.1 παρουσιάζει τις αλλαγές μεταξύ του β' τριμήνου του 2008 και του αντίστοιχου τριμήνου του 2016 στον αριθμό εργαζομένων ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους. Στην περίοδο αυτή η απασχόληση συρρικνώθηκε, αφού χάθηκαν 854.000 θέσεις εργασίας (μείωση αριθμού εργαζομένων κατά 23%). Ποιες κατηγορίες εργαζομένων τα πήγαν καλύτερα (ή χειρότερα) από τον μέσο όρο;

Κατ' αρχάς, η μείωση της απασχόλησης υπήρξε μεγαλύτερη για τους άνδρες (-26%) παρά για τις γυναίκες (-18%), αφού –όπως αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα– η οικονομική ύφεση έπληξε περισσότερο κλάδους της οικονομίας που ανδροκρατούνται.

Πράγματι, η μείωση της απασχόλησης ανά κλάδο της οικονομίας ήταν αρκετά διαφοροποιημένη. Ο κλάδος της οικοδομής και των κατασκευών έχασε το 63% των θέσεων εργασίας, ενώ ο κλάδος της βιομηχανίας, του ηλεκτρισμού και της ύδρευσης το 38%. Στο άλλο άκρο, η απασχόληση στη δημόσια διοίκηση μειώθηκε κατά μόλις 2%, ενώ στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, αλιεία και ορυχεία) κατά 9%.

Όσον αφορά την ηλικία, ο αριθμός εργαζομένων μειώθηκε περισσότερο στις μικρότερες ηλικίες (έως 29 ετών: -50%) παρά στις μεγαλύτερες (30-44 ετών: -23%, 45-64 ετών: -9%), ενώ μειώθηκε σημαντικά στις πολύ μεγάλες ηλικίες (άνω των 65 ετών: -30%).

Χάρη στην καλύτερη επίδοση στην αγορά εργασίας των εργαζομένων υψηλότερων δεξιοτήτων, αλλά και στην άνοδο του γενικού επιπέδου εκπαίδευσης, η μείωση της απασχόλησης ήταν αντιστρόφως ανάλογη με το μορφωτικό επίπεδο. Ο αριθμός των εργαζομένων με μόρφωση δημοτικού σχολείου ή χαμηλότερη μειώθηκε κατά 53%, με απολυτήριο γυμνασίου ή λυκείου κατά 36% ή 20% αντιστοίχως, με πτυχίο ΑΕΙ μειώθηκε κατά 3%. Αντίθετα, ο αριθμός των εργαζομένων με μεταπτυχιακό δίπλωμα αυξήθηκε (+57%).

Επίσης, στη διάρκεια της οκταετίας 2008-2016, η μισθωτή απασχόληση υποχώρησε περισσότερο από την αυτοαπασχόληση (-24% έναντι -19%).

Τέλος, η απασχόληση υποχώρησε περισσότερο στις μικρές επιχειρήσεις με 10 ή λιγότερους εργαζόμενους (-34%) παρά στις μεσαίες (-21%), και ακόμη λιγότερο στις μεγάλες επιχειρήσεις με 50 ή περισσότερους εργαζόμενους (-10%).

Πίνακας 4.1 Οι Μεταβολές Στην Απασχόληση (2008-2016)

	2008	2016	διαφορά	%
Φύλο				
Άνδρες	2.275.517	1.685.040	-590.477	-26%
Γυναίκες	1.482.960	1.219.329	-263.631	-18%
Ηλικία				
29 και κάτω	697.044	351.651	-345.393	-50%
30-44	1.646.501	1.275.670	-370.831	-23%
45-64	1.339.605	1.224.506	-115.099	-9%
65 και πάνω	75.328	52.540	-22.788	-30%
Μορφωτικό επίπεδο				
Δημοτικό ή λιγότερο	749.057	352.040	-397.017	-53%
Γυμνάσιο	413.684	266.392	-147.292	-36%
Λύκειο	1.236.399	983.406	-252.993	-20%
Μεταλυκειακή	344.782	269.939	-74.843	-22%
Πτυχίο ΑΕΙ	933.374	901.172	-32.202	-3%
Μεταπτυχιακό	81.181	127.486	46.305	+57%
Καθεστώς απασχόλησης				
Μισθωτοί	2.653.748	2.005.283	-648.465	-24%
Αυτοαπασχολούμενοι	1.104.729	899.085	-205.644	-19%
Κλάδος οικονομίας				
Γεωργία, αλιεία, ορυχεία	436.877	395.943	-40.934	-9%
Βιομηχανία, ηλεκτρισμός, ύδρευση	499.781	311.921	-187.860	-38%
Οικοδομή, κατασκευές	327.627	120.194	-207.433	-63%
Δημόσια διοίκηση	62.739	61.792	-947	-2%
Εκπαίδευση, υγεία	579.958	517.465	-62.493	-11%
Άλλες υπηρεσίες	1.711.355	1.408.328	-303.027	-18%
Μέγεθος επιχείρησης				
1-10	1.271.835	837.960	-433.875	-34%
11-50	659.818	522.237	-137.581	-21%
50+	722.868	646.984	-75.884	-10%
Σύνολο	3.758.477	2.904.368	-854.109	-23%

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

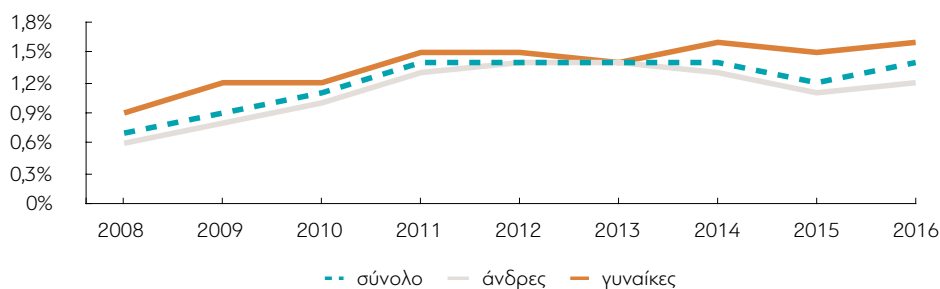
Σημειώσεις: Τα στοιχεία αφορούν το β' τρίμηνο κάθε έτους.

4.1.2. Οι μετακινήσεις από την απασχόληση στην ανεργία

Στη συνέχεια, στρεφόμαστε στην ανάλυση των δεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS), ξεκινώντας από τις μετακινήσεις από την απασχόληση στην ανεργία.

Το Διάγραμμα 4.1 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις μας για την εξέλιξη της πιθανότητας απώλειας της θέσης εργασίας κατά την περίοδο 2008-2016 συνολικά ανά φύλο. Η συνολική πιθανότητα διπλασιάστηκε μεταξύ 2008 και 2011 (από 0,7% σε 1,4%) και παρέμεινε σε αυτό το επίπεδο με κάποιες διακυμάνσεις. Επίσης, η πιθανότητα μετακίνησης από την απασχόληση στην ανεργία παρέμεινε γενικά μεγαλύτερη για τις γυναίκες από ό,τι για τους άνδρες (1,6% έναντι 1,2% το 2016), με την εξαίρεση μιας προσωρινής σύγκλισης (1,4% το 2013).

Διάγραμμα 4.1 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Φύλο (2008-2016)

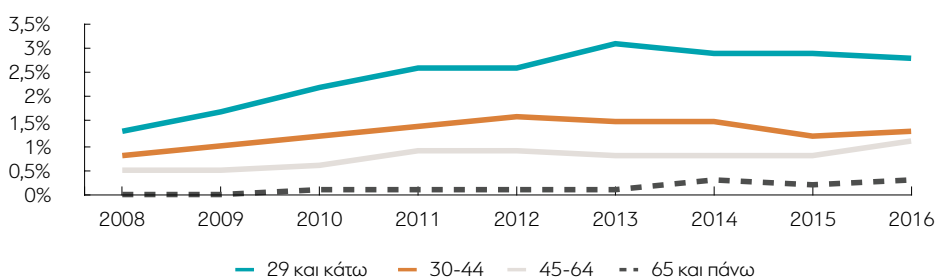

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων κάποιας κατηγορίας που εργάζονταν στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Το Διάγραμμα 4.2 δείχνει τις αντίστοιχες εκτιμήσεις ανά ηλικία. Η πιθανότητα απώλειας της θέσης εργασίας ήταν και παραμένει υψηλότερη όσο χαμηλότερη είναι η ηλικία, αλλά το χάσμα μεταξύ των ηλικιών διευρύνθηκε πολύ στη διάρκεια της κρίσης.

Διάγραμμα 4.2 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2008-2016)

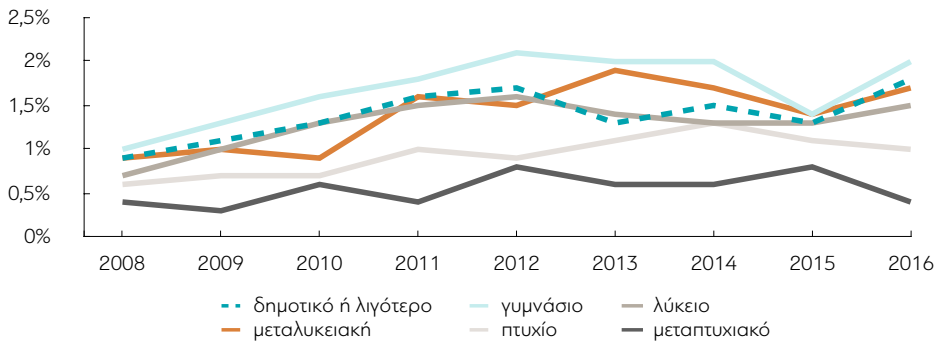

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων κάποιας κατηγορίας που εργάζονταν στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Το Διάγραμμα 4.3 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις μας για την εξέλιξη της πιθανότητας απώλειας της θέσης εργασίας ανά μορφωτικό επίπεδο. Οι κάτοχοι πτυχίου ή, ακόμη καλύτερα, μεταπτυχιακού διπλώματος κινδυνεύουν λιγότερο να χάσουν τη δουλειά τους από ό,τι οι απόφοιτοι γυμνασίου ή λυκείου. Η τάση είναι αυξητική για όλες τις κατηγορίες (μέχρι το 2015). Το χάσμα ανάμεσά τους έχει αυξηθεί σημαντικά: η πιθανότητα μετακίνησης από την απασχόληση στην ανεργία για τους κατόχους μεταπτυχιακού διπλώματος το 2016 είχε υποχωρήσει στα επίπεδα του 2008 (0,4%), ενώ για τους αποφοίτους λυκείου στην ίδια περίοδο είχε υπερδιπλασιαστεί (από 0,7% σε 1,5%).

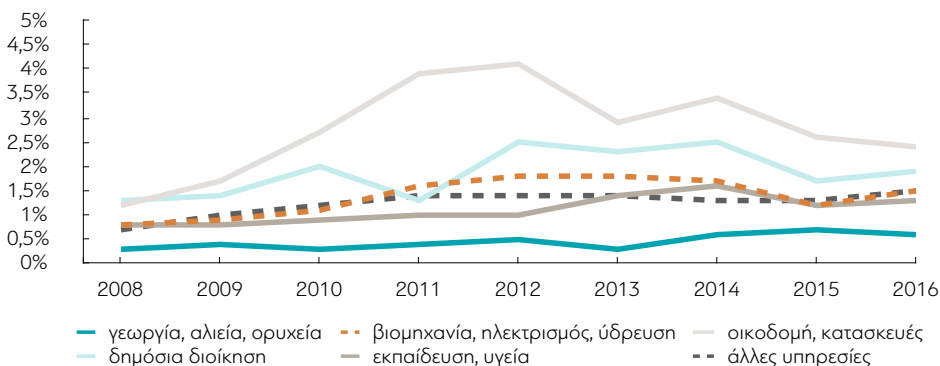
Διάγραμμα 4.3 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2008-2016)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων κάποιας κατηγορίας που εργάζονταν στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Διάγραμμα 4.4 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Κλάδο Οικονομίας (2008-2016)

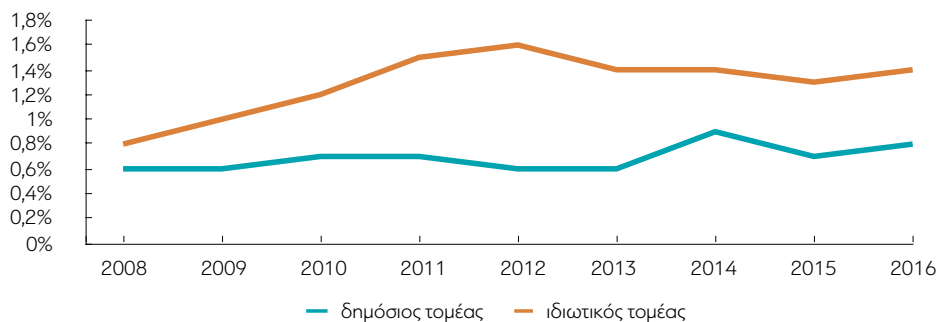
Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων κάποιας κατηγορίας που εργάζονταν στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Το Διάγραμμα 4.4 στρέφεται στην εκτίμηση της πιθανότητας μετακίνησης από την απασχόληση στην ανεργία ανά κλάδο της οικονομίας. Η κατάρρευση της απασχόλησης στην οικοδομή και στις κατασκευές εκτόξευσε τη σχετική πιθανότητα. Στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, αλιεία και ορυχεία) η πιθανότητα παρέμεινε χαμηλή.

Το Διάγραμμα 4.5 παρουσιάζει την εκτίμηση της πιθανότητας απώλειας της θέσης εργασίας συγκρίνοντας τον ιδιωτικό με τον δημόσιο τομέα. Όπως θα ανέμενε κανείς, η σχετική πιθανότητα ήταν πάντοτε σημαντικά μεγαλύτερη για τους πρώτους παρά για τους τελευταίους. Το χάσμα μεταξύ των δύο τομέων διευρύνθηκε σημαντικά την περίοδο 2008-2012, καθώς στον ιδιωτικό τομέα η πιθανότητα απώλειας της θέσης εργασίας διπλασιάστηκε (από 0,8% έναντι 1,6%), ενώ στο δημόσιο τομέα παρέμεινε 0,6%. Στη συνέχεια, το χάσμα γεφυρώθηκε εν μέρει, καθώς οι απολύσεις στον ιδιωτικό τομέα σταθεροποιήθηκαν σε χαμηλότερο επίπεδο (1,4%), ενώ στο δημόσιο τομέα αυξήθηκαν λίγο (0,8%).

Διάγραμμα 4.5 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Τομέα (2008-2016)

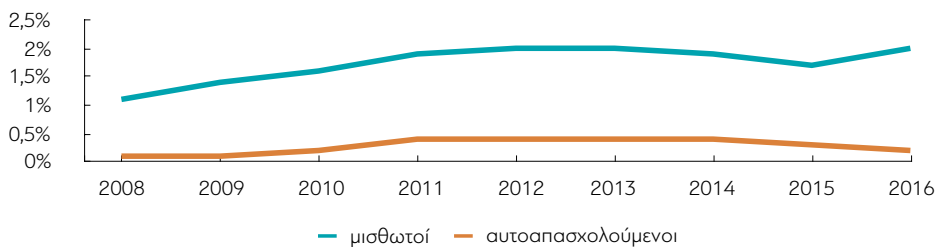
Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων κάποιας κατηγορίας που εργάζονταν στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Το Διάγραμμα 4.6 παρουσιάζει την εκτίμηση της πιθανότητας απώλειας της θέσης εργασίας ανά καθεστώς απασχόλησης, συγκρίνοντας τους μισθωτούς με τους αυτοαπασχολούμενους. Δεδομένου ότι για τους τελευταίους η σχετική απόφαση είναι ενδογενής (με την έννοια ότι αποφασίζουν οι ίδιοι πότε να κλείσουν τη –συνήθως ατομική– επιχείρηση), η σχετική πιθανότητα ήταν πάντοτε σημαντικά μικρότερη από ό,τι για τους πρώτους. Πάντως, μεταξύ 2008 και 2013 η πιθανότητα απώλειας της θέσης εργασίας αυξήθηκε σημαντικά και για τις δύο κατηγορίες (από 1,1% σε 2% για τους μισθωτούς, και από 0,1% σε 0,4% για τους αυτοαπασχολούμενους). Στη συνέχεια, παρέμεινε υψηλή για τους μισθωτούς ενώ υποχώρησε για τους αυτοαπασχολούμενους (2% και 0,2% αντιστοίχως το 2016).

Τέλος, το Διάγραμμα 4.7 παρουσιάζει την εκτίμηση της πιθανότητας μετακίνησης από την απασχόληση στην ανεργία ανά μέγεθος επιχείρησης. Ξεχωρίζει η μεγάλη αύξηση της πιθανότητας αυτής στις μικρές επιχειρήσεις, από 1% το 2008 σε 2,3% το 2012 (2,1% το 2016), καθώς και η πρόσφατη μείωση της διαφοράς που τις χωρίζει από τις μεσαίες και τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις (1,8% και 1,7% αντιστοίχως το 2016).

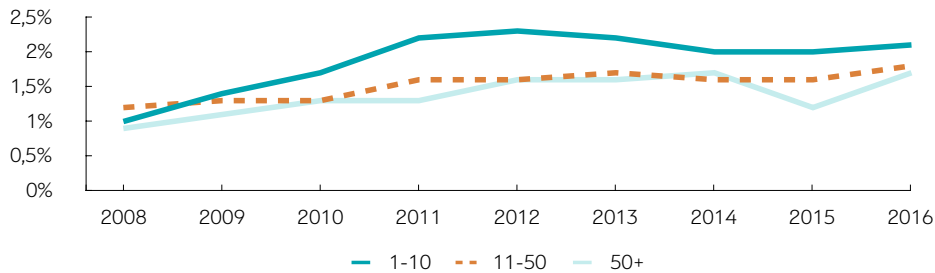
Διάγραμμα 4.6 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Καθεστώς Απασχόλησης (2008-2016)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων κάποιας κατηγορίας που εργάζονταν στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Διάγραμμα 4.7 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Απασχόληση Στην Ανεργία Ανά Μέγεθος Επιχείρησης (2008-2016)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων κάποιας κατηγορίας που εργάζονταν στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

4.1.3. Οι μετακινήσεις από την ανεργία στην απασχόληση

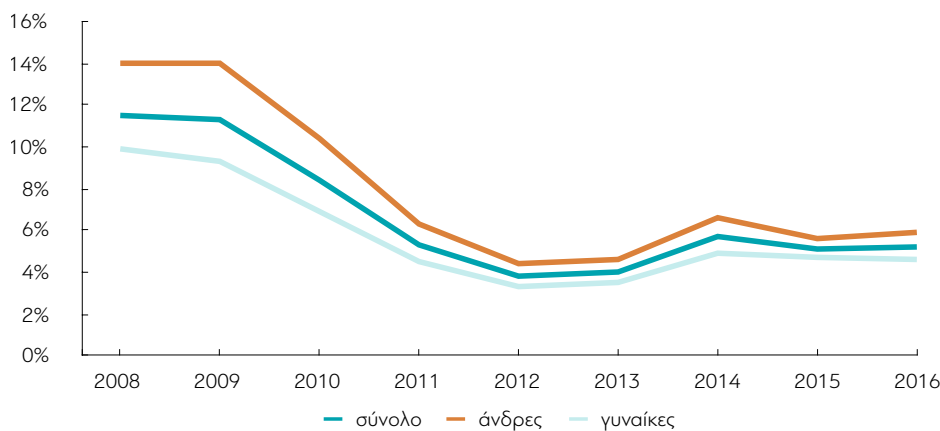
Τι αποκαλύπτουν τα στοιχεία για την αντίστροφη μετακίνηση, από την ανεργία στην απασχόληση;

Κατ' αρχάς, ο τρόπος υπολογισμού της πιθανότητας μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση διαφέρει ανάλογα με το εάν αναφερόμαστε στα χαρακτηριστικά του ατόμου ή της θέσης εργασίας. Στην πρώτη περίπτωση η πιθανότητα μετακίνησης υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολούμενων κάποιας κατηγορίας (π.χ. των γυναικών, ή των ατόμων ηλικίας έως 29 ετών, ή των κατόχων μεταπτυχιακού διπλώματος) που

ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον αριθμό των ανέργων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο. Στη δεύτερη περίπτωση η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων του προηγούμενου τριμήνου που κατέλαβαν μια θέση εργασίας στην κατηγορία που μας ενδιαφέρει (π.χ. στον δημόσιο τομέα, ή στον κλάδο της μεταποίησης, ή σε επιχείρηση με 11-50 υπαλλήλους) με τον συνολικό αριθμό των ανέργων στο προηγούμενο τρίμηνο.

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 4.8, η σχετική πιθανότητα κατέρρευσε τα χρόνια της κρίσης (από 11,5% το 2008 σε 3,8% το 2012). Για τους άνδρες, η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση μειώθηκε από 14% το 2008 σε 4,4% το 2012. Για τις γυναίκες, από 9,9% σε 3,3% την ίδια περίοδο. Το 2016, η πιθανότητα ενός ανέργου να βρει δουλειά ήταν 5,9% και 4,6% για τους άνδρες και για τις γυναίκες αντιστοίχως (5,2% στο σύνολο).

Διάγραμμα 4.8 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Φύλο (2008-2016)

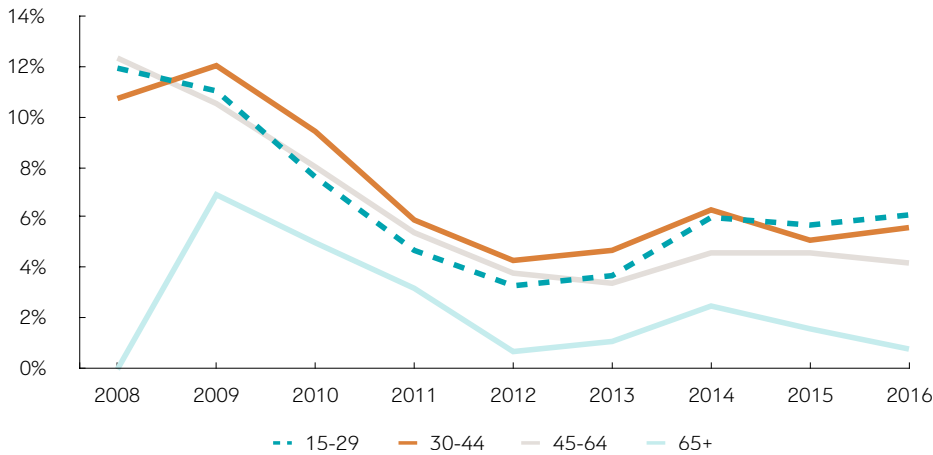
Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολουμένων κάποιας κατηγορίας που ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον αριθμό των ανέργων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Το Διάγραμμα 4.9 δείχνει τις αντίστοιχες εκτιμήσεις ανά ηλικία. Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση ακολούθησε τη γενική τάση για όλες τις ηλικιακές κατηγορίες. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ την περίοδο 2009-2013 η πιθανότητα ενός ανέργου ηλικίας 30-44 να βρει δουλειά παρέμενε υψηλότερη από ό,τι η αντίστοιχη πιθανότητα ενός νεότερου ατόμου, τα τελευταία χρόνια συμβαίνει το αντίθετο. Επίσης, από το 2013 η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση είναι πλέον χαμηλότερη από τον μέσο όρο για τους ανέργους ηλικίας 45-64. Τέλος, η σχετική πιθανότητα παρέμεινε χαμηλότερη για τους ανέργους ηλικίας άνω των 65 από ό,τι για όλες τις άλλες ηλικιακές κατηγορίες.

Διάγραμμα 4.9 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Ηλικιακή Ομάδα (2008-2016)

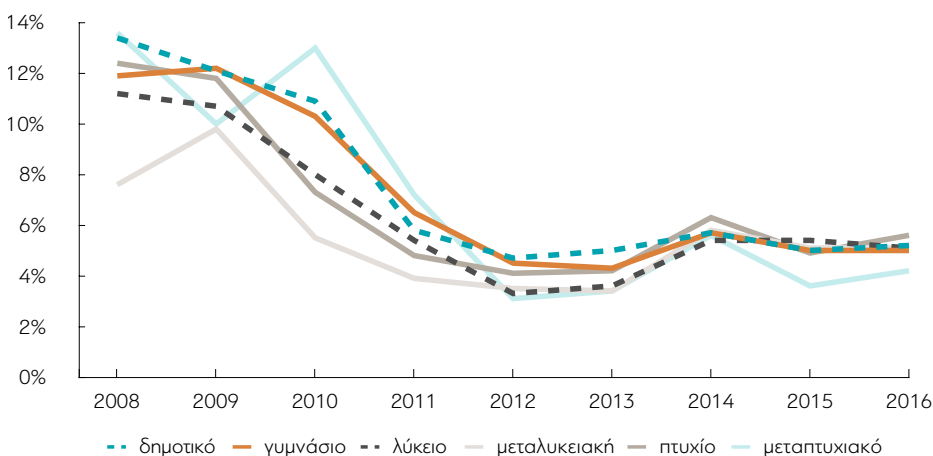

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολουμένων κάποιας κατηγορίας που ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον αριθμό των ανέργων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Το Διάγραμμα 4.10 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις μας για την εξέλιξη της πιθανότητας ενός ανέργου να βρει δουλειά ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο. Γενικά, η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση ακολούθησε τη γενική τάση για όλες τις ηλικιακές κατηγορίες. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι από το 2012 η σχετική πιθανότητα είναι χαμηλότερη από το μέσο όρο για τους κατόχους μεταπτυχιακού διπλώματος (4,2% έναντι 5,2% το 2016).

Διάγραμμα 4.10 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Μορφωτικό Επίπεδο (2008-2016)

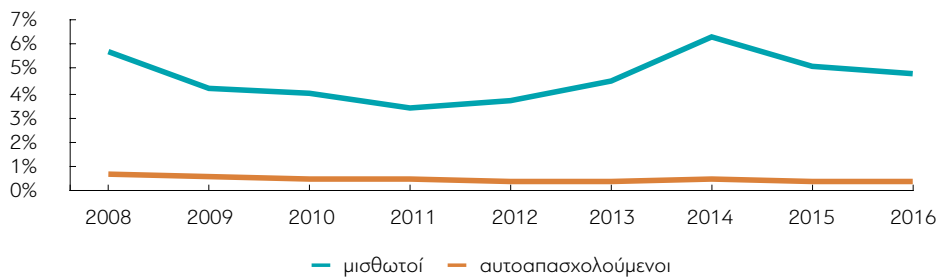
Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολουμένων κάποιας κατηγορίας που ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον αριθμό των ανέργων της ίδιας κατηγορίας στο προηγούμενο τρίμηνο.

Στο υπόλοιπο της Ενότητας η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των ανέργων του προηγούμενου τριμήνου που κατέλαβαν μια θέση εργασίας στην κατηγορία που μας ενδιαφέρει με τον συνολικό αριθμό των ανέργων στο προηγούμενο τρίμηνο.

Ξεκινάμε με το Διάγραμμα 4.11, το οποίο παρουσιάζει την πιθανότητα ενός ανέργου να βρει δουλειά ως μισθωτός ή ως αυτοαπασχολούμενος. Παρατηρούμε ότι η πιθανότητα πρόσληψης ενός ανέργου σε μια μισθωτή θέση εργασίας υποχώρησε από 5,7% το 2008 σε 3,4% το 2011, μετά αυξήθηκε σταδιακά σε 6,3% το 2014, και έπεσε ξανά σε 4,8% το 2016. Η αντίστοιχη πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην αυτοαπασχόληση παρέμεινε σε σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα, ακολουθώντας ελαφρώς μειωτική τάση (από 0,7% το 2008 σε 0,4% το 2016).

Διάγραμμα 4.11 Πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση ανά καθεστώς απασχόλησης (2008-2016)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολούμενων κάποιας κατηγορίας που ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των ανέργων στο προηγούμενο τρίμηνο.

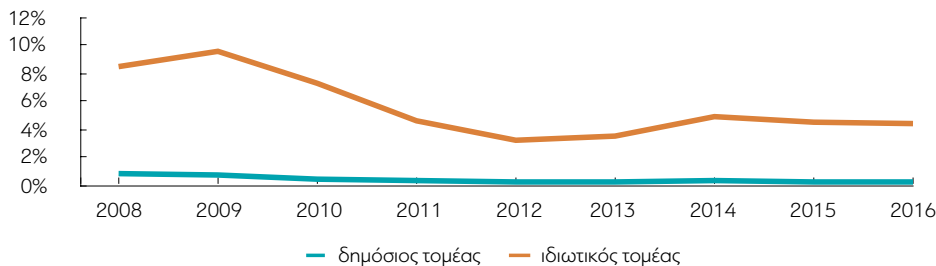
Το Διάγραμμα 4.12 παρουσιάζει την πιθανότητα ενός ανέργου να βρει δουλειά στον δημόσιο ή στον ιδιωτικό τομέα Ως γνωστόν, στον δημόσιο τομέα οι προσλήψεις πλέον σπανίζουν: μόλις 0,2% των ανέργων βρήκε δουλειά εκεί το 2016 (έναντι 0,8% το 2008). Αντίθετα, οι επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα προσέφεραν απασχόληση στο 4,4% των ανέργων το 2016, λίγο περισσότερο από ό,τι στο βαθύτερο σημείο της κρίσης (3,2% το 2012), αλλά βέβαια πολύ λιγότερο από ό,τι προ κρίσης (9,6% το 2009).

Το Διάγραμμα 4.13 δείχνει την πιθανότητα εύρεσης εργασίας ανά κλάδο οικονομίας. Είναι φανερό ότι για τους ανέργους οι περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης προσφέρονται στον κλάδο των υπηρεσιών (εκτός δημόσιας διοίκησης, εκπαίδευσης και υγείας). Όμως, ακόμη και εκεί, η σχετική πιθανότητα υποχώρησε θεαματικά στα χρόνια της κρίσης (από 6,8% το 2008 σε 1,9% το 2012), για να αυξηθεί κάπως στη συνέχεια (2,9% το 2016). Η πιθανότητα εύρεσης εργασίας στους άλλους κλάδους δεν ξεπερνά το 0,6%.

Τέλος, το Διάγραμμα 4.14 παρουσιάζει την εκτίμηση της πιθανότητας μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση ανά μέγεθος επιχείρησης.

Στα χρόνια της κρίσης, η πιθανότητα αυτή μειώθηκε περισσότερο στις μικρές επιχειρήσεις (με 1-10 υπαλλήλους): από 6,2% το 2009 σε 1,9% το 2012. Η υποχώρηση των ευκαιριών απασχόλησης ήταν αναλογικά ακόμη μεγαλύτερη στις μεσαίες επιχειρήσεις (με 11-50 υπαλλήλους): από 2,9% το 2008 σε 0,5% το 2013. Στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις (με πάνω από 50 υπαλλήλους), η πιθανότητα εύρεσης εργασίας έπεσε από 1% το 2008 σε 0,4% το 2012 και το 2013. Η ανάκαμψη τα τελευταία χρόνια ήταν σχετικά αδύναμη, ανεξαρτήτως μεγέθους επιχείρησης. Το 2016, η πιθανότητα ενός ανέργου να βρει δουλειά σε μια μικρή επιχείρηση ήταν 2,5%, σε μια μεσαία 1,1%, και σε μια μεγαλύτερη επιχείρηση 0,6%.

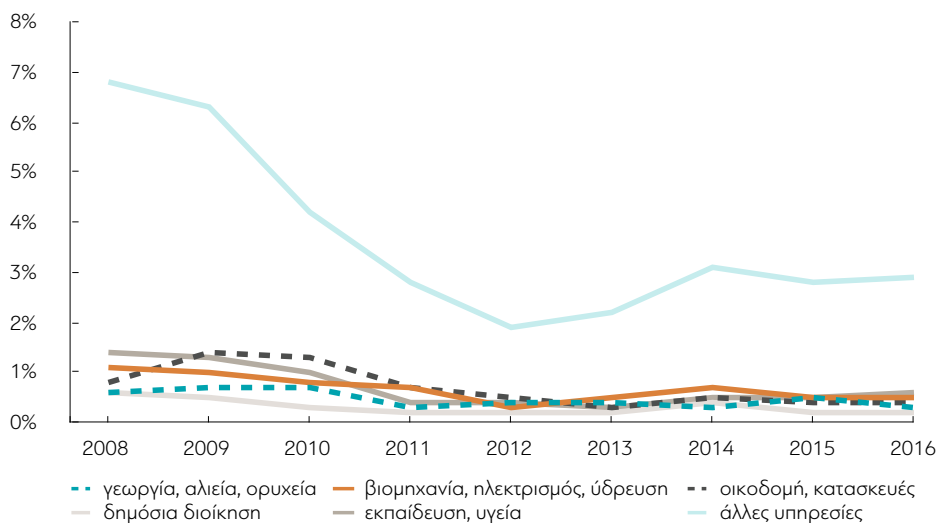
Διάγραμμα 4.12 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Τομέα (2008-2016)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολούμενων κάποιας κατηγορίας που ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των ανέργων στο προηγούμενο τρίμηνο.

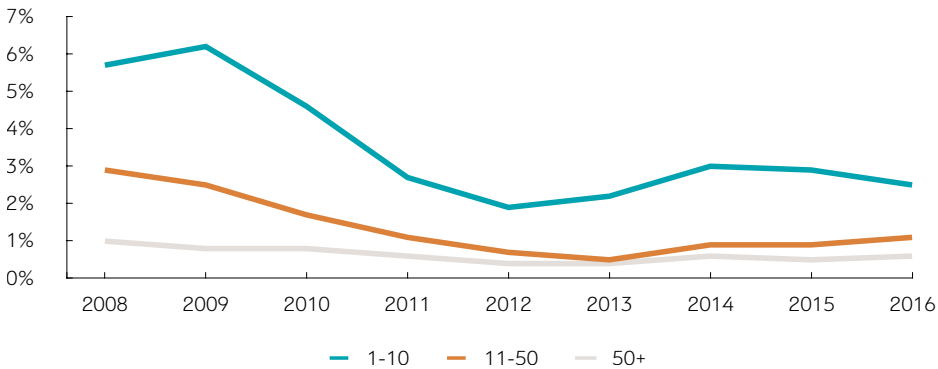
Διάγραμμα 4.13 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Κλάδο Οικονομίας (2008-2016)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολούμενων κάποιας κατηγορίας που ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των ανέργων στο προηγούμενο τρίμηνο.

Διάγραμμα 4.14 Πιθανότητα Μετακίνησης Από Την Ανεργία Στην Απασχόληση Ανά Μέγεθος Επιχείρησης (2008-2016)

Πηγή: Ανάλυση των μικροδεδομένων τύπου πάνελ της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS).

Σημειώσεις: Η πιθανότητα μετακίνησης από την ανεργία στην απασχόληση υπολογίζεται διαιρώντας τον αριθμό των απασχολούμενων κάποιας κατηγορίας που ήταν άνεργοι στο προηγούμενο τρίμηνο με τον συνολικό αριθμό των ανέργων στο προηγούμενο τρίμηνο.

4.1.4. Η εξέλιξη των αμοιβών

Ως γνωστόν, στα χρόνια της κρίσης δεν υποχώρησε μόνο η απασχόληση αλλά και οι αμοιβές των εργαζομένων. Η μείωση των αμοιβών ήταν πολύ μεγάλη: σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Eurostat¹⁶, κατά την περίοδο 2008-2016 οι μέσες αμοιβές στην Ελλάδα μειώθηκαν κατά 21,8% ανά εργαζόμενο και κατά 16,1% ανά ώρα εργασίας (έναντι αύξησης 3,4% και 7,5% αντιστοίχως στο σύνολο της Ευρωζώνης).

Τα Διαγράμματα 4.15 και 4.16 παρουσιάζουν τα δημοσιευμένα στοιχεία του ΙΚΑ (2009) και του ΕΦΚΑ (2017) για την κατανομή των δηλωθέντων αμοιβών ανά φύλο και ηλικία.

Διάγραμμα 4.15 Εξέλιξη Μέσου Μηνιαίου Μισθού Ανά Ηλικιακή Ομάδα: Άνδρες (2009-2017)

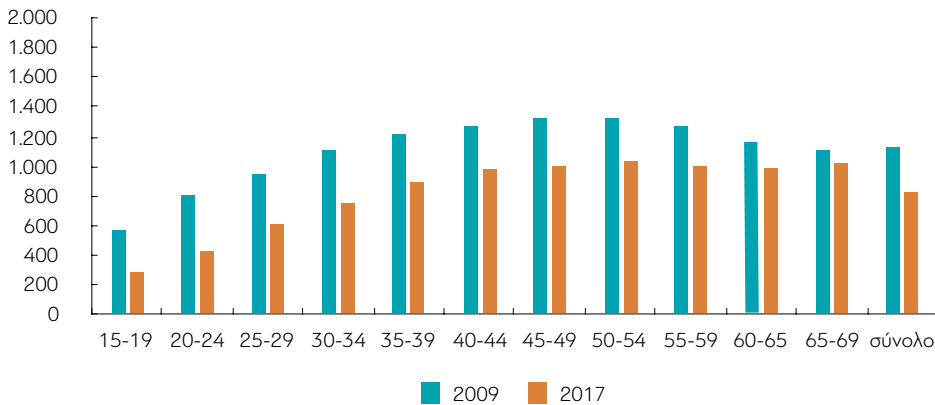
Πηγή: Μηνιαία στοιχεία απασχόλησης ΙΚΑ/ΕΦΚΑ (Πίνακας IV.11).

Σημειώσεις: Τα ποσά είναι μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ηλικιακή ομάδα, τον Δεκέμβριο 2009 και τον Δεκέμβριο 2017, σε σταθερές τιμές Δεκεμβρίου 2017.

16. Βλ. Eurostat, Labour productivity and unit labour costs [nama_10_lp_ulc], UNIT: Euro (2015 prices), NA_ITEM: Real compensation of employees per hour worked based on hCPI (last update 20 December 2017, extracted on 30 December 2017).

Διάγραμμα 4.16 Εξέλιξη Μέσου Μηνιαίου Μισθού Ανά Ηλικιακή Ομάδα: Γυναίκες (2009-2017)

17. Βλ. Δημακάκος (2016).

Πηγή: Μηνιαία στοιχεία απασχόλησης ΙΚΑ/ΕΦΚΑ (Πίνακας IV.11).

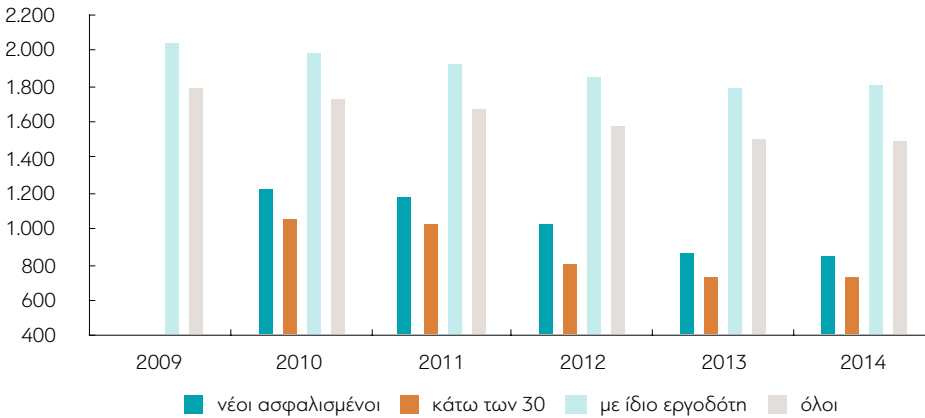
Σημειώσεις: Τα ποσά είναι μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ηλικιακή ομάδα, τον Δεκέμβριο 2009 και τον Δεκέμβριο 2017, σε σταθερές τιμές Δεκεμβρίου 2017.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο σειρές δεδομένων δεν είναι ακριβώς συγκρίσιμες: τα ταμεία που εντάχθηκαν στον ΕΦΚΑ ασφαλίζουν εργαζομένους (στις ΔΕΚΟ, στις Τράπεζες, στη ναυτιλία κτλ.) με υψηλότερες μέσες αποδοχές από ό,τι οι ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ. Παρ'όλα αυτά, η καθίζηση των μηνιαίων αμοιβών είναι εντυπωσιακή. Η μέση μείωση στη διάρκεια της περιόδου ήταν 30% (σε αποπληθωρισμένα μεγέθη). Οι άνδρες υπέστησαν μεγαλύτερες μειώσεις από τις γυναίκες (32% έναντι 27%). Οι μέσες αμοιβές αυξάνονται, και το ποσοστό μείωσης φθίνει, καθώς μετακινούμαστε από τις νεαρές ηλικίες στις μεγαλύτερες. Η μέση αμοιβή ενός εργαζόμενου ηλικίας 25-29 ετών τον Δεκέμβριο 2017 ήταν €613 τον μήνα, ενώ οκτώ χρόνια νωρίτερα ήταν €997 τον μήνα σε σημερινές τιμές (μείωση 38%). Αντίθετα, η μέση αμοιβή ενός εργαζόμενου ηλικίας 55-59 ετών μειώθηκε την ίδια περίοδο από €1.716 σε €1.227 το μήνα σε σταθερές τιμές Δεκεμβρίου 2017 (μείωση 26%).

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει η ανάλυση των δεδομένων του ΙΚΑ από δύο στελέχη του Ιδρύματος¹⁷ για την περίοδο 2009-2014. Τα δεδομένα είναι συγκρίσιμα, και η ανάλυσή τους ευφυής: οι συγγραφείς κάνουν διάκριση μεταξύ εργαζομένων που πρωτοεμφανίζονται στο πληροφοριακό σύστημα του ΙΚΑ, δηλ. που ασφαλίστηκαν για πρώτη φορά ή προσήλθαν στο ΙΚΑ από κάποιο άλλο ταμείο («νεοασφαλισμένοι»), νέων εργαζομένων (ηλικίας κάτω των 30), και εργαζομένων που διατήρησαν την ίδια θέση εργασίας (με τον ίδιο εργοδότη) σε ολόκληρη τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς. Επιπλέον, παρουσιάζουν αποτελέσματα για τις μέσες και για τις διάμεσες αμοιβές.

Τα σχετικά ευρήματα παρουσιάζονται στα Διαγράμματα 4.17 και 4.18.

Διάγραμμα 4.17 Μεταβολές Μέσου Μηνιαίου Μισθού Ασφαλισμένων ΙΚΑ (2009-2014)

Πηγή: Δημακάκος (2016).

Σημειώσεις: Τα ποσά είναι μέσες μηνιαίες αποδοχές σε σταθερές τιμές 2014.

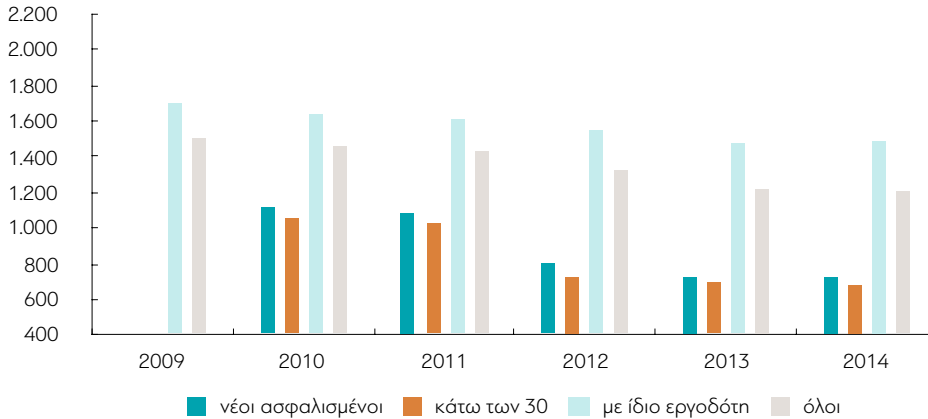
Όπως δείχνει το Διάγραμμα 4.17, την περίοδο 2010-2014 οι μέσες αμοιβές μειώθηκαν πολύ περισσότερο για τους εργαζομένους ηλικίας κάτω των 30 ετών (-32%), καθώς και για όσους άρχισαν να ασφαλίζονται για πρώτη φορά στο ΙΚΑ (-30%), από ό,τι για τους εργαζομένους που παρέμειναν στην απασχόληση με τον ίδιο εργοδότη (-9%).

Επειδή οι μέσες τιμές επηρεάζονται από ακραίες παρατηρήσεις (π.χ. λίγων υψηλόμισθων), είναι γενικά προτιμότερο να επικεντρωνόμαστε στην εξέλιξη των διάμεσων τιμών, οι οποίες αντιστοιχούν στις αμοιβές του «διάμεσου» εργαζόμενου, εκείνου δηλ. για τον οποίον ισχύει ότι οι μισοί ασφαλισμένοι του ΙΚΑ είχαν χαμηλότερες αμοιβές και οι άλλοι μισοί υψηλότερες.

Παρατηρούμε ότι τα ποσοστά μείωσης των αποδοχών είναι γενικά υψηλότερα με βάση τις διάμεσες από ό,τι με βάση τις μέσες αμοιβές (Διάγραμμα 4.18). Η μεταβολή των διάμεσων αμοιβών για το σύνολο των εργαζομένων ήταν -18% (έναντι -13% για τις μέσες αμοιβές). Η μείωση των διάμεσων αποδοχών ήταν μεγαλύτερη για τους νέους εργαζομένους, σε ηλικία ή στο ΙΚΑ (-35% και -34% αντιστοίχως), από ό,τι στους εργαζομένους που κράτησαν τη δουλειά τους με τον ίδιο εργοδότη (-10%).

Διάγραμμα 4.18 Μεταβολές Διάμεσου Μηνιαίου Μισθού Ασφαλισμένων ΙΚΑ (2009-2014)

18. Βλ. ΙΝΕ (2018), σελ. 97.

Πηγή: Δημακάκος (2016).

Σημειώσεις: Τα ποσά είναι διάμεσες μηνιαίες αποδοχές σε σταθερές τιμές 2014.

Πληροφορίες για τις αμοιβές παρέχει και η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (LFS). Ωστόσο, τα σχετικά δεδομένα είναι λιγότερο ακριβή, αφού καταγράφουν όχι το σχετικό ποσό αλλά το κλιμάκιο στο οποίο ανήκει. Σε κάθε περίπτωση, τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνουν τα ευρήματα που παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Για παράδειγμα, η τελευταία ετήσια έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, στην οποία αναλύονται τα δεδομένα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, διαπιστώνει ότι το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές έως €700 είχε φτάσει το 37,4% του συνόλου το 2017 (έναντι 13,1% το 2009), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές μεταξύ €900 και €1.300 είχε υποχωρήσει σε 16,8% του συνόλου το 2017 (από 35,7% το 2009)¹⁸.

4.2. Η «νέα μετανάστευση»

Μια άλλη ενδιαφέρουσα όψη της κινητικότητας της τελευταίας περιόδου αφορά τις πληθυσμιακές μετακινήσεις. Μια οικονομία (και αγορά εργασίας) σε κρίση μοιραία γίνεται λιγότερο ελκτική ως χώρα προορισμού για τους λεγόμενους «οικονομικούς μετανάστες», αφού προσφέρει λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης και χαμηλότερες αμοιβές. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυτό συνέβη στη χώρα μας. Για τους ίδιους λόγους, ενισχύθηκαν οι μεταναστευτικές ροές από την Ελλάδα και η σημασία της ως χώρα προέλευσης μεταναστών. Αυτή η «νέα μετανάστευση», διαφορετική από εκείνη της δεκαετίας του '60 προς τη Γερμανία, τη Σουηδία ή το Βέλγιο, όπως και από εκείνη των αρχών του 20ού αιώνα προς την Αυστραλία ή τις ΗΠΑ, είναι το αντικείμενο αυτής της ενότητας.

Πόσοι μετανάστευσαν από την Ελλάδα στο εξωτερικό τα τελευταία χρόνια; Και ποια είναι τα χαρακτηριστικά τους;

Η πρόσφατη έκθεση του ΟΟΣΑ για τη μετανάστευση συνοψίζει τα διαθέσιμα δεδομένα ως εξής:

«Η μετανάστευση από την Ελλάδα παραμένει μεγάλη: μεταξύ 2008 και 2016, εκτιμάται ότι μετανάστευσαν 427.000 άτομα. Οι ετήσιες μεταναστευτικές ροές αυξήθηκαν από 40.000 πριν από το 2010 σε πάνω από 100.000 το 2016. Αντίθετα με προηγούμενα μεταναστευτικά κύματα, οι τωρινοί μετανάστες είναι ως επί το πλείστον νέοι, ανύπανδροι, κάτοικοι των πόλεων και υψηλής μόρφωσης. Τα τρία τέταρτα είναι πτυχιούχοι πανεπιστημίου, και το ένα τρίτο από αυτούς είναι είτε κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος είτε πτυχιούχοι ιατρικής ή πολυτεχνικών σχολών. Περίπου 80% μετακινήθηκαν προς κάποια χώρα της ΕΕ, με τη Γερμανία και τη Βρετανία να δέχονται 25% του συνόλου η κάθε μία.»¹⁹

Τα επίσημα δεδομένα της Eurostat για τις πληθυσμιακές μετακινήσεις²⁰ επιβεβαιώνουν αυτή την εικόνα. Η μετανάστευση από την Ελλάδα ήταν γενικά σταθερή (σε χαμηλά επίπεδα) μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης, ενώ

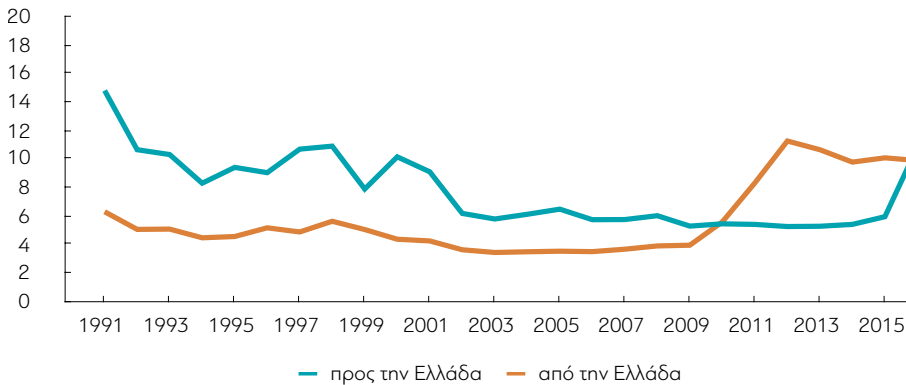
19. Βλ. OECD (2018a) σελ. 244.

20. Βλ. Eurostat, Emigration by age and sex [migr_emi2] / Immigration by age and sex [migr_imm8] (last update 16 March 2018, extracted on 20 August 2018).

στη συνέχεια εκτινάχθηκε. Όσο για τη μετανάστευση προς την Ελλάδα, στις αρχές της δεκαετίας του '90 κινήθηκε σε υψηλά επίπεδα, μετά άρχισε να υποχωρεί, από τα τέλη της ίδιας δεκαετίας παρέμεινε στάσιμη (με πτωτική τάση), ενώ αυξήθηκε κατακόρυφα με την προσφυγική κρίση του 2015.

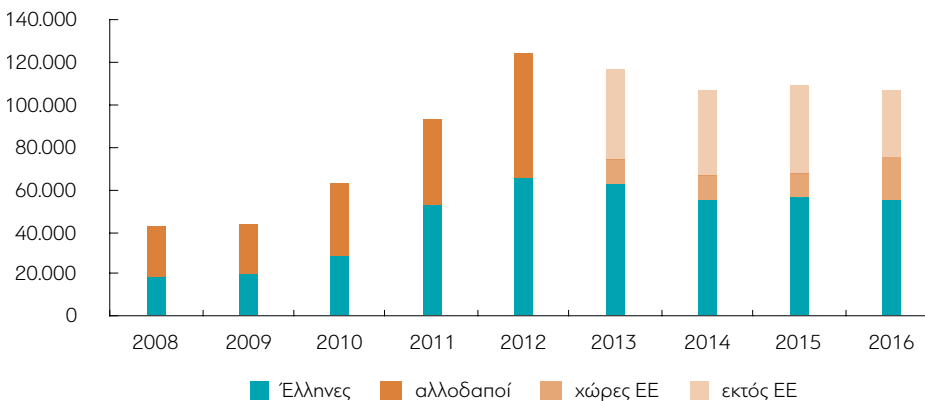
Διάγραμμα 4.19 Μετανάστευση Από Και Προς την Ελλάδα (1991-2016)

Πηγή: Eurostat.

Σημειώσεις: Αναλογία μεταναστών ανά 1.000 κατοίκους.

Διάγραμμα 4.20 Μετανάστευση Από Την Ελλάδα Ανά Εθνικότητα (2008-2016)

Πηγή: Eurostat.

Το Διάγραμμα 4.20 παρουσιάζει τα δεδομένα της Eurostat για την εθνικότητα όσων μετανάστευσαν από την Ελλάδα στο εξωτερικό στην περίοδο της κρίσης²¹. Φαίνεται καθαρά ότι οι Έλληνες ήταν λίγο περισσότεροι από τους μισούς, ενώ οι υπόλοιποι ήταν ξένοι μετανάστες που είχαν έρθει στην Ελλάδα από άλλες χώρες σε προηγούμενο χρόνο για να παλινοστήσουν ή να μεταναστεύσουν ξανά σε κάποια άλλη χώρα. Οι περισσότεροι αλλοδαποί μετανάστες ήταν πολίτες χωρών εκτός ΕΕ, αν και τα τελευταία χρόνια αυξάνεται ο αριθμός των πολιτών από χώρες της ΕΕ που μετανάστευσαν από την Ελλάδα.

21. Βλ. Eurostat, Emigration by age group, sex and citizenship [migr_emi1ctz] (last update 4 April 2018, extracted on 22 August 2018). Δεν υπάρχουν δεδομένα για τη διάκριση των μεταναστών σε Έλληνες και αλλοδαπούς πριν από το 2008, και για την διάκριση των αλλοδαπών σε πολίτες άλλων χωρών της ΕΕ και πολίτες χωρών εκτός ΕΕ πριν από το 2013.

Άλλες μελέτες²² επιβεβαιώνουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες από την Ελλάδα εγκαθίστανται στη Γερμανία, με τη Βρετανία και την Αυστραλία να ακολουθούν, ότι ένα μεγάλο ποσοστό είναι νεαρής ηλικίας, και ότι πολλοί είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου.

22. Βλ. Cavounidis (2016), Labrianidis & Pratsinakis (2016), Λαζαρέτου (2016).

23. Βλ. Endeavor (2016).

Η μετανάστευση τόσων χιλιάδων μορφωμένων νέων από την Ελλάδα περιγράφεται συνήθως ως οικονομική αιμορραγία («brain drain» ή «διαρροή εγκεφάλων»). Πρόσφατη έρευνα της συμβουλευτικής εταιρείας Endeavor²³ υπολόγισε ότι την περίοδο 2008-2016 οι μετανάστες από την Ελλάδα παρήγαγαν προϊόν αξίας €50 δισ. και πλήρωσαν φόρους ύψους €12,9 δισ. στις χώρες που τους φιλοξενούν, ενώ το ελληνικό κράτος είχε δαπανήσει για τη μόρφωσή τους το ποσό των €8 δισ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η «διαρροή εγκεφάλων» συνιστά σοβαρό πρόβλημα, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Το κρίσιμο ερώτημα όμως είναι η διάρκεια της παραμονής τους στο εξωτερικό. Εάν δεν επιστρέψουν ποτέ (ή εάν το κάνουν μόνο ως συνταξιούχοι) η χώρα θα έχει χάσει πολύ περισσότερα από τους διαφυγόντες φόρους ή τη δαπάνη εκπαίδευσής τους. Εάν όμως επιστρέψουν -π.χ. σε 5 ή 10 χρόνια από σήμερα- θα είναι κατά τεκμήριο φορείς πολύτιμων γνώσεων και εμπειριών που θα αυξήσουν την παραγωγικότητα όσων θα εργάζονται μαζί τους, θα επιταχύνουν την οικονομική ανάκαμψη και θα συμβάλουν τον εκσυγχρονισμό των αντιλήψεων, μετατρέποντας τη «διαρροή» σε «ανάκτηση εγκεφάλων» («brain gain»).

4.3. Η διαγενεακή κινητικότητα

Η τελευταία όψη κοινωνικής κινητικότητας που εξετάζει αυτή η μελέτη είναι η διαγενεακή κινητικότητα. Το βασικό ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό οι ευκαιρίες που ανοίγονται σε κάθε πολίτη προσδιορίζονται από την καταγωγή του (το εισόδημα, το μορφωτικό επίπεδο, την κοινωνική τάξη των γονέων του). Σε μια κλειστή κοινωνία, η συσχέτιση μεταξύ του εισοδήματος (ή του μορφωτικού επιπέδου, ή της κοινωνικής τάξης) κάθε πολίτη με το εισόδημα (ή το μορφωτικό επίπεδο, ή την κοινωνική τάξη) των γονέων του είναι μεγάλη. Όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η συσχέτιση, τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα ένα παιδί που μεγάλωσε σε οικογένεια χαμηλού εισοδήματος ή χαμηλής μόρφωσης να αποκτήσει υψηλό εισόδημα ή υψηλή μόρφωση – και, αντιστοίχως, τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα ένα άλλο παιδί που μεγάλωσε σε οικογένεια υψηλού εισοδήματος ή υψηλής μόρφωσης να βρεθεί τελικά με χαμηλό εισόδημα ή χαμηλή μόρφωση. Όταν το εισόδημα ή η μόρφωση κάθε πολίτη εξαρτώνται από την κοινωνική τάξη από την οποία προέρχεται (δηλαδή όταν ένα παιδί από πλούσια οικογένεια είναι προορισμένο να πετύχει, όσο μέτριας ευφυΐας και περιορισμένων ικανοτήτων και αν είναι, ενώ ένα παιδί από φτωχή οικογένεια είναι καταδικασμένο να αποτύχει, όσο έξυπνο και εργατικό και αν είναι), η διαγενεακή κινητικότητα είναι μικρή.

Πώς συσχετίζεται η διαγενεακή κινητικότητα με την εισοδηματική ανισότητα; Στο επίπεδο των αντιλήψεων, ο στόχος της μεγαλύτερης ισότητας ευκαιριών έχει προταθεί ως το ίδιο σημαντικό με την επιδίωξη της χαμηλότερης ανισότητας εισοδήματος –εάν όχι σημαντικότερη από αυτήν. Με τη σειρά της, η ισότητα ευκαιριών προϋποθέτει έναν υψηλό βαθμό διαγενεακής κινητικότητας. Άλλωστε, η πεποίθηση ότι οι κοινωνικοί θεσμοί εγγυώνται σε όλους τη δυνατότητα να πετύχουν, αρκεί να εργαστούν σκληρά και να αξιοποιήσουν τα ταλέντα που διαθέτουν και τις ευκαιρίες που θα τους προσφερθούν, ανεξαρτήτως της κοινωνικής καταγωγής τους και των συνθηκών μέσα στις οποίες γεννήθηκαν και μεγάλωσαν, υπήρξε ιστορικά βασικό συστατικό του «αμερικανικού ονείρου». Η προτίμηση στην ισότητα ευκαιριών και στην κοινωνική/διαγενεακή κινητικότητα έχει προταθεί ως βασική ερμηνεία του γεγονότος ότι οι πολίτες των ΗΠΑ επιδεικνύουν μεγαλύτερη ανοχή στις κοινωνικές ανισότητες από ό,τι π.χ. οι πολίτες του Καναδά ή των χωρών της Ευρώπης²⁴.

24. Βλ. Chetty (2016), Corak (2013), Jäntti (2009). Μια εναλλακτική ερμηνεία είναι ο μεγαλύτερος βαθμός φυλετικής και εθνοτικής ανομοιογένειας των ΗΠΑ έναντι της Ευρώπης, που οδηγεί σε χαλάρωση των δεσμών αλληλεγγύης μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Βλ. Alesina & Glaeser (2004/2009). Η τελευταία ερμηνεία, εάν αποδειχθεί ορθή, θα είχε δραματικές συνέπειες για την επιβίωση του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου στη σημερινή του μορφή.

Πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα έχουν ανατρέψει την αντίληψη των ΗΠΑ ως χώρας μεγάλων ανισοτήτων αλλά υψηλής κινητικότητας έναντι της Ευρώπης όπου θεωρείται ότι ισχύει το αντίθετο²⁵. Η διαγενεακή ανισότητα στην πραγματικότητα συσχετίζεται θετικά με την εισοδηματική ανισότητα: στις χώρες όπου η εισοδηματική ανισότητα είναι μεγάλη, είναι μεγάλη και η διαγενεακή ανισότητα –και το αντίθετο. (Σημειώνεται ότι η διαγενεακή ανισότητα είναι αντιστρόφως ανάλογη με τη διαγενεακή κινητικότητα. Συνεπώς η συσχέτιση ανάμεσα στη διαγενεακή κινητικότητα και στην εισοδηματική ανισότητα είναι αρνητική).

Άλλες έρευνες²⁶ έδειξαν ότι η πιθανότητα ένα παιδί του οποίου οι γονείς ανήκαν στο 1^ο πεντημόριο εισοδήματος (δηλ. στο φτωχότερο 20% του πληθυσμού) να φτάσει ως ενήλικας στο 5^ο πεντημόριο εισοδήματος (δηλ. στο πλουσιότερο 20% του πληθυσμού) στις ΗΠΑ δεν υπερβαίνει το 7,5%. Αντίθετα, στη Βρετανία είναι 9%, στη Δανία 11,7%, στη Σουηδία 12% και στον Καναδά 13,5%. (Όπως είναι κατανοητό, σε μια χώρα με απόλυτη ισότητα ευκαιριών η πιθανότητα ανόδου από το φτωχότερο 20% στο πλουσιότερο 20% της κατανομής εισοδήματος θα ήταν 20%).

Τι γνωρίζουμε για τη διαγενεακή κινητικότητα στην Ελλάδα; Το ειδικό τμήμα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) του 2011 με θέμα τη «διαγενεακή μετάδοση της μειονεξίας»²⁷ έδειξε ότι το 59,5% των ατόμων ηλικίας 25-59 ετών που «τα έβγαζαν πέρα δύσκολα» στην Ελλάδα είχαν μεγαλώσει σε οικογένειες που «τα έβγαζαν πέρα δύσκολα»²⁸. (Το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο της ΕΕ ήταν 54,9%.) Αντιστρόφως, το 39,6% των ατόμων ηλικίας 25-59 ετών που «τα έβγαζαν πέρα εύκολα» στην Ελλάδα είχαν μεγαλώσει σε οικογένειες που «τα έβγαζαν πέρα δύσκολα» (30,3% στην ΕΕ)²⁹. Από αυτά τα ποσοστά συνάγεται ότι στην Ελλάδα είναι 2,2 φορές πιθανότερο κάποιος που έχει μεγαλώσει σε οικογένεια που «τα έβγαζε πέρα δύσκολα» σήμερα ως ενήλικας να «τα βγάζει πέρα δύσκολα» παρά να «τα βγάζει πέρα εύκολα»³⁰. (Στο σύνολο της ΕΕ η σχετική πιθανότητα ήταν 2,8.) Το παραπάνω εύρημα υποδηλώνει ότι η οικονομική κατάσταση των γονέων ως προσδιοριστικός παράγοντας της οικονομικής δυσπραγίας κάποιου ατόμου σήμερα είναι λιγότερο σημαντική στην Ελλάδα από ό,τι κατά μέσο όρο στο σύνολο των κρατών-μελών της ΕΕ.

Η πρόσφατη μελέτη του Ευρωπαϊκού Ιδρύματος για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας³¹ χρησιμοποιεί δεδομένα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (ESS) για να αναλύσει –μεταξύ άλλων– τη σχετική κοινωνική κινητικότητα, ή «κοινωνική ρευστότητα» (social fluidity), η οποία ορίζεται ως πιθανότητα κάποιο παιδί να μετακινηθεί από τη θέση στην κοινωνική ιεραρχία που καταλάμβαναν οι γονείς του σε μια ανώτερη θέση. Η κοινωνική ιεραρχία ορίζεται με βάση τις εννέα κατηγορίες της Ευρωπαϊκής Κοινωνικοοικονομικής Κατάταξης (ESeC), από την κατηγορία 9 («επαγγέλματα ρουτίνας») έως την κατηγορία 1 («μεγάλοι εργοδότες,

25. Βλ. Corak (2013).

26. Βλ. Chetty (2016). Η διαπίστωση αυτή οδήγησε τα έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης που σχολίασαν σε έκταση τα ευρήματα του συγγραφέα στο συμπέρασμα ότι «το αμερικανικό όνειρο είναι ζωντανό –στον Καναδά». Βλ. «Data Reveals the American Dream Is Alive and Well—in Canada» (Wired, 13 Οκτωβρίου 2016).

27. Βλ. Eurostat, Transition of ability to make ends meet from childhood to current situation (population aged 25 - 59) [ilc_igtp02] (last update 15 February 2018, extracted on 30 May 2018).

28. TRANS1G: From households making ends meet with great difficulty, with difficulty or with some difficulty in the childhood / SUBJNMON: Households making ends meet with great difficulty, with difficulty or with some difficulty/ SEX: Total.

29. TRANS1G: From households making ends meet with great difficulty, with difficulty or with some difficulty in the childhood / SUBJNMON: Households making ends meet fairly easily, easily or very easily/SEX: Total.

30. Η σχετική πιθανότητα (odds ratio) δίνεται από τον τύπο $[(A/(1-A))]/[(B/(1-B))]$.

31. Βλ. Eurofound (2017).

υψηλού επιπέδου επιστημονικά, διοικητικά και διευθυντικά επαγγέλματα»). Οι παρατηρήσεις διακρίνονται σε τρεις γενιές (cohorts): σε όσους γεννήθηκαν την περίοδο 1927-1945, 1946-1964 και 1965-1975. Τα ευρήματα για την Ελλάδα υποδηλώνουν υψηλό βαθμό σχετικής διαγενεακής κινητικότητας, αφού ανήκει στην ομάδα χωρών όπου η «κοινωνική ρευστότητα» αυξήθηκε από τη μια γενιά στην άλλη³².

Η πρόσφατη μελέτη του ΟΟΣΑ³³ επιβεβαιώνει ότι η σχέση μεταξύ διαγενεακής κινητικότητας και εισοδηματικής ανισότητας είναι αρνητική. Στο ένα άκρο βρίσκονται οι Σκανδιναβικές χώρες, όπου η διαγενεακή κινητικότητα είναι υψηλή και η εισοδηματική ανισότητα χαμηλή. Στο άλλο άκρο βρίσκονται χώρες όπως οι ΗΠΑ –ή, ακόμη περισσότερο, η Βραζιλία και η Ν. Αφρική– που χαρακτηρίζονται από χαμηλό βαθμό διαγενεακής κινητικότητας και υψηλό βαθμό εισοδηματικής ανισότητας. Η Ελλάδα βρίσκεται περίπου στο μέσο του σχετικού διαγράμματος και πάνω από τη γραμμή παλινδρόμησης (δηλ. με υψηλότερο επίπεδο διαγενεακής κινητικότητας από ό,τι θα ανέμενε κανείς με δεδομένο το επίπεδο εισοδηματικής ανισότητας)³⁴. Κατά τα άλλα, η ίδια μελέτη εκτιμά ότι στην Ελλάδα η διαγενεακή κινητικότητα είναι χαμηλότερη στα υψηλά κλιμάκια αμοιβών μισθωτής εργασίας (υποδηλώνοντας συχνότερη μεταβίβαση των προνομιακών θέσεων από τη μια γενιά στην άλλη)³⁵, ότι η κινητικότητα είναι μεγαλύτερη μεταξύ των αυτοασπασχολούμενων από ό,τι μεταξύ των μισθωτών³⁶, ότι το μεγαλύτερο τμήμα (32%) της διαγενεακής ελαστικότητας των αμοιβών (αντιστρόφως ανάλογη της κινητικότητας) ερμηνεύεται από τη σχέση «μορφωτικό επίπεδο παιδιού/απασχόληση πατέρα»³⁷, ότι η διαγενεακή κινητικότητα αυξήθηκε από τη μία γενιά στην άλλη (γεννηθέντες στη δεκαετία του '50, του '60 και του '70)³⁸, ότι η διαγενεακή κινητικότητα είναι μεγαλύτερη στα άκρα παρά στο μέσο της κατανομής αμοιβών³⁹, ότι η ανισότητα στη διαγενεακή μεταβίβαση πλούτου είναι μεγαλύτερη από ό,τι σε άλλες χώρες⁴⁰, ότι η διαγενεακή κινητικότητα των αμοιβών είναι υψηλότερη για τις κόρες παρά για τους γιους (με δεδομένο το επίπεδο αμοιβών του πατέρα)⁴¹, καθώς και ότι στην Ελλάδα η διαγενεακή κινητικότητα είναι χαμηλότερη με βάση το (οικογενειακό) εισόδημα παρά τις (ατομικές) αμοιβές⁴².

Η έρευνα του ΟΟΣΑ συνδύασε δεδομένα από διαφορετικές πηγές, συμπληρωμένα με εκτιμήσεις. Για τον λόγο αυτό, αναμένονται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τα δεδομένα από το νέο ειδικό τμήμα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) με θέμα τη «διαγενεακή μετάδοση της μειονεξίας, της σύνθεσης των νοικοκυριών και της εξέλιξης των εισοδημάτων». Η σχετική έρευνα θα διεξαχθεί το 2019 υπό την αιγίδα της Eurostat (στην Ελλάδα από την ΕλΣτατ), ενώ τα αποτελέσματα αναμένεται να δοθούν στη δημοσιότητα το 2021.

32. Οι άλλες χώρες ήταν η Δανία, η Φινλανδία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και η Σλοβακία. Βλ. Eurofound (2017) σελ. 30.

33. Βλ. OECD (2018b).

34. Βλ. OECD (2018b) σελ. 196.

35. Βλ. OECD (2018b) σελ. 197.

36. Βλ. OECD (2018b) σελ. 198.

37. Βλ. OECD (2018b) σελ. 200.

38. Βλ. OECD (2018b) σελ. 201.

39. Βλ. OECD (2018b) σελ. 202-203.

40. Βλ. OECD (2018b) σελ. 206-207.

41. Βλ. OECD (2018b) σελ. 209-210.

42. Βλ. OECD (2018b) σελ. 212.

ΟΨΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
Νοέμβριος 2018

Συμπεράσματα Πολιτικής

Τι συνεπάγονται οι εκτιμήσεις της κοινωνικής κινητικότητας που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες σελίδες για τον ανασχεδιασμό της δημόσιας πολιτικής στην Ελλάδα;

43. Βλ. Ματσαγγάνης και συν. (2017).

Η εικόνα της εισοδηματικής κινητικότητας έδειξε ότι η κρίση δεν έπληξε όσους βρίσκονταν στο χαμηλότερο κλιμάκιο της κατανομής εισοδήματος το 2009 (των οποίων το εισόδημα βελτιώθηκε τα επόμενα χρόνια), αλλά κοινωνικές ομάδες που αρχικά βρίσκονταν σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια (των οποίων το εισόδημα κατακρημνίστηκε). Παρότι όμως η πραγματικότητα της φτώχειας έχει μεταβληθεί, η εικόνα που ακόμη επικρατεί για τη φτώχεια παραμένει χρωματισμένη από το παρελθόν. Το θλιβερό παράδειγμα της εισοδηματικής ενίσχυσης των ανέργων (η οποία υποχωρούσε καθώς αυξανόταν τόσο το ποσοστό ανεργίας όσο και το ποσοστό φτώχειας μεταξύ των ανέργων) δείχνει ότι η ανταπόκριση της κοινωνικής πολιτικής στις μεταβαλλόμενες ανάγκες για κοινωνική προστασία στα χρόνια της κρίσης υπήρξε απογοητευτική.

Παρά την κάποια πρόοδο των τελευταίων ετών, σημαντικά κενά προστασίας διατηρούνται. Η στήριξη των οικογενειών χαμηλού εισοδήματος, ή/και χαμηλής έντασης εργασίας, ιδίως όταν έχουν παιδιά, ιδίως εάν κατοικούν στην Αθήνα και στις άλλες πόλεις, παραμένει προβληματική. Για την κάλυψη των κενών αυτών απαιτείται αποφασιστική στροφή πολιτικής. Η πρώτη διάσταση των απαιτούμενων αλλαγών αφορά τη συστηματικότερη στήριξη του εισοδήματος των φτωχών και των ανέργων. Όπως είχαμε προτείνει σε προηγούμενη μελέτη, είναι ανάγκη να αναβαθμιστούν τα επιδόματα ανεργίας ώστε να καλύπτουν τους περισσότερους ανέργους, να βελτιωθεί ο σχεδιασμός του ενιαίου επιδόματος στήριξης τέκνων ώστε να είναι πιο ουσιαστική η ενίσχυση για περισσότερες οικογένειες χαμηλού εισοδήματος, να θεσμοθετηθεί επίδομα ενοικίου που να χορηγείται σε φτωχές οικογένειες που διαμένουν σε ενοικιαζόμενη κατοικία, να προχωρήσει καλύτερα η εφαρμογή του κοινωνικού εισοδήματος αλληλεγγύης⁴³. Η δεύτερη διάσταση αφορά την ανάπτυξη των κοινωνικών υπηρεσιών: γεύματα στα σχολεία για όλους τους μαθητές δημοτικού, επέκταση της παιδικής φροντίδας σε όλες τις οικογένειες με παιδιά ηλικίας 2-5 ετών, αποκατάσταση του προγράμματος «Βοήθεια στο Σπίτι» για την εξυπη-

ρέτηση των ηλικιωμένων που θέλουν και μπορούν να μένουν στο σπίτι τους, καθώς και η αποσύνδεση της περίθαλψης από την ασφάλιση, με σκοπό την ίση πρόσβαση όλων (ιδίως των φτωχών, των ηλικιωμένων, των παιδιών και των χρόνια ασθενών) σε υπηρεσίες υγείας⁴⁴.

Η ανάλυση της εργασιακής κινητικότητας δείχνει ότι οι επιπτώσεις της κρίσης στην αγορά εργασίας δεν ήταν ομοιόμορφες. Η μείωση της απασχόλησης υπήρξε μεγαλύτερη στην οικοδομή, στις κατασκευές και στη μεταποίηση, ήταν εντονότερη στις μικρές επιχειρήσεις, ενώ επίσης ήταν αντιστρόφως ανάλογη με το μορφωτικό επίπεδο των εργαζομένων. Το εύρημα αυτό, σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι η ανάκαμψη της οικονομίας –μετά από μια δεκαετία ύφεσης– παραμένει ακόμη ισχνή, υποδηλώνει ότι απαιτείται γενναίος αναπροσανατολισμός της οικονομικής πολιτικής, με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας και την επιτάχυνση της μετάβασης σε ένα εξωστρεφές αναπτυξιακό μοντέλο⁴⁵. Σε αυτό το πλαίσιο, η άνοδος της στάθμης των δεξιοτήτων των εργαζομένων και η βελτίωση των εργασιακών σχέσεων είναι επιμέρους προϋποθέσεις ώστε η ανάκαμψη της οικονομίας να είναι δίκαιη και βιώσιμη, και να εγγυάται τη σταδιακή άνοδο των αποδοχών των εργαζομένων.

Η αναβάθμιση της εκπαίδευσης, από την προσχολική αγωγή έως τη διά βίου μάθηση, καθώς και η εξασφάλιση ίσης πρόσβασης σε όλους, θεωρείται αποφασιστικής σημασίας και για την ενίσχυση της διαγενεακής ισότητας και για την προαγωγή μιας κοινωνίας ίσων ευκαιριών. Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες⁴⁶, το μενού των δημόσιων πολιτικών που υπόσχονται καλύτερα αποτελέσματα ξεκινά από τα μέτρα βελτίωσης της ποιότητας όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, καθώς βέβαια και της προσβασιμότητας σε αυτές όλων των παιδιών, και ιδίως όσων ξεκινούν τη ζωή με μειονέκτημα λόγω της κοινωνικής καταγωγής τους. Το μενού των καλών πρακτικών επεκτείνεται στην εξασφάλιση καθολικής πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας, στην επίτευξη μιας καλύτερης ισορροπίας ανάμεσα στην εργασία και στην οικογένεια (αποφασιστικής μεταξύ άλλων για την τόνωση της θέσης των γυναικών στην αγορά εργασίας), στη καταπολέμηση των διαχωρισμών στον χώρο με μέτρα στους τομείς της κατοικίας, των αστικών μεταφορών και του πολεοδομικού σχεδιασμού με την ευρεία έννοια, καθώς και της φορολογίας του πλούτου, και ιδίως των κληροδοτημάτων, σε συνδυασμό με μέτρα αναδιανομής περιουσιακών στοιχείων («asset-based redistribution»), όπως ο θεσμός του Child Trust Fund στη Βρετανία (2005-2010)⁴⁷.

44. Βλ. Ματσαγγάνης (2013).

45. Βλ. Δοξιάδης (2013), Τσακλόγλου και συν. (2016), Πιερρακάκης (2018).

46. Βλ. Corak (2013) σελ. 95-97, Chetty (2016) σελ. 40-41, OECD (2018b) σελ. 39-56.

47. Βλ. Ackerman et al. (2005), Prabhakar (2009).

Βιβλιογραφία

Ackerman B., Alstott A. & Van Parijs P. (2005) *Redesigning distribution: Basic income and stakeholder grants as cornerstones for an egalitarian capitalism*. London: Verso.

Alesina A. & Glaeser E.L. (2004) *Fighting poverty in the US and Europe: a world of difference*. Oxford: Oxford University Press. Ελληνική έκδοση (2009) *Η καταπολέμηση της φτώχειας στις ΗΠΑ και την Ευρώπη*. Αθήνα: Πόλις.

Andriopoulou E., Karakitsios A., Tsakloglou P. (2018) "Inequality and poverty in Greece: changes in times of crisis". In: *Socioeconomic fragmentation and exclusion in Greece under the crisis* (edited by D. Katsikas, D.A. Sotiropoulos, M. Zafiropoulou). London: Palgrave Macmillan.

Cavounidis J. (2016) The emigration of Greeks and diaspora engaging policies for economic development. Report no. 76. Athens: Center of Planning and Economic Research.

Chetty R. (2016) "Improving opportunities for economic mobility: new evidence and policy lessons". In: *Economic mobility: research & ideas on strengthening families, communities & the economy*. The Federal Reserve Bank of St. Louis and the Board of Governors of the Federal Reserve System.

Corak M. (2013) "Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility". *Journal of Economic Perspectives* 27 (3) 79-102.

Endeavor (2016) Endeavor Greece Report: Human capital is Greece's #1 exported "product" (19 July).

Eurofound (2017) Social mobility in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Jäntti M. (2009) "Mobility in the United States in comparative perspective". In: *Changing poverty, changing policies* (edited by Cancian M. & Danziger S.). New York: Russell Sage Foundation.

Labrianidis L. & Pratsinakis M. (2016) Greece's new emigration at times of crisis. GreeSE Paper No. 99. Hellenic Observatory, London School of Economics.

OECD (2018a) International migration outlook (42nd edition). Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

OECD (2018b) A broken social elevator? How to promote social mobility. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

Prabhakar R. (2009) The development of asset-based welfare: the case of the Child Trust Fund in the UK. *Policy & Politics* 37 (1) 129–143.

Γιαννίτσος Τ. & Ζωγραφάκης Σ. (2016) *Ανισότητες, φτώχεια, οικονομικές ανατροπές στα χρόνια της κρίσης*. Αθήνα: Πόλις.

Δημακάκος Α. (2016) Μελέτη οικονομικών στοιχείων απασχόλησης ενεργών ασφαλισμένων ΙΚΑ-ΕΤΑΜ (2009-2014). Αθήνα: ΙΚΑ.

Δοξιάδης Α. (2013) *Το αόρατο ρήγμα*. Αθήνα: Ίκαρος.

INE (2018) Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια έκθεση 2018. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Λαζαρέτου Σ. (2016) Φυγή ανθρωπίνου κεφαλαίου: η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης. *Οικονομικό Δελτίο* 43 33-58. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ματσαγγάνης Μ. (2013) Η πολιτική κατά της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης. *Ενημερωτικό Δελτίο* 6. Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα: Κριτική.

Ματσαγγάνης Μ., Λεβέντη Χ., Καναβιτσά Ε. & Φλεβοτόμου Μ. (2017) Μια αποδοτικότερη πολιτική κατά της φτώχειας για την Ελλάδα της ανάκαμψης. Τελική έκθεση. Αθήνα: διαΝΕΟσις. Διαθέσιμη στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/05/ftwxeia_new_4_5_2017.pdf

Πιερρακάκης Κ. (2018) Το παράδειγμα της Πορτογαλίας και η ελληνική χαμένη δεκαετία. Αθήνα: διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2018/07/to-paradeigma-tis-portogalias-kai-h-elliniki-xameni-dekaetia/>

Τσακλόγλου Π., Παγουλάτος Γ., Τριαντόπουλος Χ., Οικονομίδης Γ. & Φιλιππόπουλος Α. (2016) *Χάρτης εξόδου από την κρίση: ένα νέο παραγωγικό μοντέλο για την Ελλάδα*. Αθήνα: διαΝΕΟσις.

ΤτΕ (2015) Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2015. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

diaNEOsis

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ